

UNIVERZITET U SARAJEVU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA HISTORIJU

Pokušaji vojne deblokade Sarajeva 1992-1995. godine
(završni magistarski rad)

Student: Mustafa Dedović

Mentor: prof. dr. Husnija Kamberović

Sarajevo, 2022.

SADRŽAJ

Uvod.....	1
Zatvaranje obruča oko Sarajeva – početak opsade	6
Prvi pokušaji deblokade grada	14
Pokušaj deblokade s vanjske strane obruča – <i>Operacija Zmaj 92</i>	18
Pokušaj deblokade s unutrašnje strane obruča – <i>Operacija Ljeto 92</i>	20
Proboj opsade izvana – <i>Operacija Jug – 92</i>	26
Pokušaj proboja opsadnog obruča izvana - <i>Sloboda 92/Koverat 92</i>	31
Pokušaj proboja opsadnog opsadnog obruča s unutrašnje strane – <i>Trebević</i>	39
Krizni period ARBiH i uspostavljanje ravnoteže na BH ratištu s posebnim osvrtom na Sarajevo.....	43
Objekat D-B – tehnička ili vojna deblokada.....	47
Posljedni pokušaj deblokade : <i>Operacija „Tekbir“</i>	49
Izvođenje operacije.....	53
Izvori i literatura.....	64

Uvod

Malo je koji od bezbroj ratova vođenih u prošlosti bio u središtu svjetske javnosti kao što je to bio rat u Bosni i Hercegovini 1992.-1995. godine. Takva pozicija bosanskohercegovačkog rata je bila plodno tlo za brojna historijska, politološka, sociološka i mnoga druga istraživanja. Danas, skoro trideset godina nakon završetka rata, postoji ogroman broj napisanih naučnih djela, memoara, dnevnika, članaka, monografija itd. Posebno mjesto u historijografijama imaju gradovi Sarajevo i Srebrenica. Sarajevo zbog svoje opsade, koja je trajala 1479 dana, gdje je stradao ogroman broj civilnog stanovništva, je postala dokazana sintagma za najdužu opsadu u modernoj historiji ratovanja, dužu čak i od opsade Lenjingrada za vrijeme Drugog svjetskog rata. Srebrenica je sa druge strane ipak, postala paradigma stradanja Bošnjaka u proteklom ratu, kada je u julu 1995. godine izvršen najveći masovni zločin nad civilima koji je proglašen genocidom. U moru masovne građe o ratu, mnoge bitke i operacije sa historijske i ratni zločini sa sudske strane su detaljno opisivani te je vođena značajna rasprava o istim, ali postoje još uvijek neka pitanja koja nemaju svoje monografske prikaze u naučnoj literaturi. Najeklatantniji primjer su pitanja vezana za vojnu deblokadu Sarajeva za vrijeme rata.

Kao što je poznato, Sarajevo nije vojno deblokirano, snage ARBiH nikada nisu uspjele da probiju obruč oko grada koji je čvrsto držao Sarajevsko-romanijski korpus VRS. Pokrenuto je na desetine, većih ili manjih, pokušaja, akcija, taktičko-operativnih i strateških operacija u cilju razbijanja opsade. Mnogi od njih su i danas nepoznati kako široj javnosti, tako i naučnoj zajednici. Postavlja se pitanje, koji je glavni razlog za manjak interesovanja za naučno ispitivanje ove teme, uzimajući u obzir da je veliki broj pitanja o proteklom ratu veoma dobro i temeljito istražen. Jedan od prvih problema na koji nalaze istraživači jeste nedostupnost arhivske građe. Dokumenti, izvještaji, direktive i depeše ARBiH i VRS su u velikoj mjeri nedostupni široj javnosti. Jedan dio stenograma viših političkih i vojnih tijela BiH, Srbije i Hrvatske dostupan je dijelom u objavljenim publikacijama i dijelom u online bazama podataka ICTY, koji su bili od velikog značaja za izradu ovog rada. Pored navedenog, za ovaj rad su korišteni faksimili, kopije i originali dokumenata koji su posuđeni od privatnih lica za izradu ovog rada.

Mali je broj autora koji se indirektno bave ovim pitanjem, a još manji čiji je fokus isključivo vezan za pitanja vojne deblokade Sarajeva. Najviše o ovoj temi je pisao Mesud

Šadinlija, iako se nije direktno bavio pitanjima deblokade Sarajeva, u njegovim radovima se mogu pronaći detaljna pojašnjenja za neke od značajnih operacija deblokade. On prije svega navodi da su prvi pokušaji deblokade Sarajeva 1992. godine bili ishitreni zbog razoružavanja kasarni JNA u Sarajevu, ali prije svega kasarne „Maršal Tito“ gdje je TO BiH dobila značajan ratni plijen u vidu velikog broja materijalno tehničkih sredstava. U knjizi „Između pravde i realpolitike“ Šadinlija navodi da su snage ARBiH nastojale popraviti svoje pozicije prije velikih mirovnih konferencija vojnim operacijama, kao što je veza Londonske konferencije i operacije ARBiH „Jug 92“. Odnosno, uspješna deblokada Sarajeva bi pokazala Međunarodnoj zajednici da su ARBiH i Predsjedništvo RBiH sposobni da organizuju i izvedu jednu značajnu i izuzetno složenu vojnu operaciju. Šadinlija potencira da su operacije deblokade bile u većoj mjeri želja rukovodstva RBiH nego što su bile odraz stvarnih vojnih kapaciteta ARBiH 1992., 1993. i 1995. godine. Pripreme i izvođenje akcija i operacija za deblokadu Sarajeva su imale strateški najveći značaj. Pad Bosanskog Broda i Jajca, kako je razvoj situacije pokazao, nisu preokrenuli tok rata. Eventualna deblokada glavnog grada je imala ogroman strateški potencijal. Oslobođanje velikog broja jedinica Prvog korpusa u Sarajevu i snaga vezanih za njegovu odbranu po dubini, definitivno bi promijenilo odnos snaga na cjelokupnom bosanskohercegovačkom ratištu. U knjigama „Prvi korpus“, gdje je Šadinlija koautor i „Za Sarajevo, za Bosnu svoju, Od 13. novosarajevske do 111. Viteške brdske brigade“ daje slične zaključke, samo što je fokus njegovog pisanja više usmjeren na vojne operacije i borbe, te na organizaciju i ustroj ARBiH u periodu 1992-1995. godine. Pored navedenih, u manjoj mjeri sam koristio članke i knjige u kojima se raspravlja o sličnoj tematici.

Pored Šadinlije, pitanjima vojne deblokade Sarajeva su se bavili i Vahid Karavelić i Zijad Rujanac. Koautori knjige „Sarajevo, opsada i odbrana 1992.-1995.“ su bili i učesnici u proteklom ratu. Njihova knjiga nije samo hronološki prikaz opsade, nego pruža uvid i u najznačajnije operacije deblokade Sarajeva. Uprkos njihovoj subjektivnosti, koautori daju detaljne opise opsade i odbrane Sarajeva. Oni su jedni od rijetkih koji pominju, zvanično, prvi pokušaj deblokade Sarajeva, akcija „Ilidža“ koja je za određene autore nepoznanica. Iako su zaključci Karavelića i Rujanca strogo vojno-teorijske prirode, oni kritički razumijevaju odnos snaga na terenu te da je za određen broj neuspješnih akcija krivicu snosila kadrovska politika i smjene glavnih komandanata ARBiH u najkritičnijem periodu, što je dovelo do brojnih neracionalnih odluka koje su rezultirale ljudskim žrtvama. Zijad Rujanac je napisao knjigu „Opsjednuti grad“

koja je u manjoj mjeri korištena jer je određenim dijelom inkorporirana u knjigu napisanu u koautorstvu sa Vahidom Karavelićem. Knjiga Karavelića i Rujanca predstavlja prvi rad u kojem su opisane najveće operacije i akcije deblokade Sarajeva. U manjoj mjeri su korišteni i drugi radovi Vahida Karavelića, posebno oni koji se vežu za neuspjeh operacija deblokada koje su bile u taktičko-operativnoj vezi sa planinom Igman. Značajan doprinos historiografiji za izučavanje prethodnog rata je dao i armijski general Rasim Delić koji je autor velikog broja članaka i nekoliko knjiga. Od posebnog su značaja njegovi memoari „Lice i naličje rata“ i dvotomno djelo, svojevrsna monografija ARBiH, „Armija Republike Bosne i Hercegovine, nastanak, razvoj i odbrana zemlje“. Konkretno za operacije deblokade, Delić autoritativno navodi razloge za neuspjeh realizacije kroz stavke. Iako nije opisao sve operacije deblokade, posebno zbog toga što on na čelo Armije dolazi tek 1993. godine, za one najznačajnije donosi impozantnu količinu često nepoznatih podataka. U memoarima detaljno opisuje logističku bazu za vrijeme prvih akcija pokušaja deblokade i objavljuje brojne razgovore i pregovore koji su vođeni sa HVO i HV o eventualnim sadejstvima za operacije. Nesporazumi i „tih sukob“ između Rasima Delića i Sefera Halilovića neće biti tema ovog rada. Delić gotovo šablonski navodi skoro iste razloge za neuspjeh operacija, ali posebno je interesantno njegovo tumačenje neuspjeha posljednje operacije deblokade, operacija „Tekbir“, skraćeno „T“, gdje on tvrdi da je glavni razlog ishitrenosti naređenje Predsjednika Izetbegovića da se što prije krene u operaciju deblokade, iako realni faktori na terenu nisu bili adekvatni za realizaciju iste, na šta se predsjednik oglušio.

Značajan doprinos u izučavanju brojnih pitanja na tematiku rata u Bosni i Hercegovini je dao novinar i ratni reporter Šefko Hodžić koji je autor nekoliko knjiga. Njegove knjige su sastavljene iz velikog broja reportaža, intervju a i sl. koje je pisao za vrijeme rata. Knjiga „Otpječeceni koverat“ je bila od posebnog značaja za izradu ovog rada. Hodžić je u toj knjizi posvetio veliki broj stranica operaciji deblokade „Koverat“ koja se odvijala na Igmansko-jahorinskom pravcu. Hodžić opisuje kakvo je bilo stvarno stanje na terenu, ko su bili stvarni učesnici i gdje su nastajale komplikacije. Iako ponekad šturo, Hodžić daje izvještaje o kriminalu u redovima ARBiH na Igmanu, te polemíše o samovolji brojnih komandanata „specijalnih“ jedinica koje su narušavale vojnu hijerarhiju Armije R BiH. Zbog nedotupnosti izvorne građe ARBiH i VRS, zamjenu za izvještaje sa terena, u manjoj mjeri, nadomješteno je korištenjem ratnog dnevnika Šemse Tucakovića, koji je sa velikim brojem detalja opisao ratni put Prve

fočanske brigade ARBiH, koja je učestvovala u nekoliko pokušaja deblokade Sarajeva. Kao član komande brigade, Tucaković je raspolagao velikim brojem informacija koje su značajne za izradu ovog rada. Dnevnik Mirsada Ćatića, komandanta TG-Igman, daje brojne informacije o uslovima u kojima su vođene operacije deblokade. Ćatić je naveo ključni argument zbog nemogućnosti realizacije razbijanja opsade oko Sarajeva, a to je da Armija ne kontroliše niti jedan dominantni vis nad gradom. Memoari generala Mehmeda Alagića, komandanta 3. pa 7. korpusa ARBiH-a su izrazito korisne za vojne operacije u srednjoj Bosni i bosanskoj Krajini. Kao jedan od generala koji su učestvovali u operativnoj izradi operacije „Tekbir“, Alagić je opisao operaciju iz perspektive komandanta 7. korpusa i kakva je njegova uloga bila. Posebno je istakao značaj kiseljačkog HVO-a za neuspjeh operacije, na sektoru djelovanja 7. korpusa. Pored navednih autora, korišteni su radovi Roberta J. Donie, Admira Mulaosmanovića, Merise Karović Babić, Petera Andreasa, Marka Atille Hoare, Bojana Dimitrijevića, Jovana Divjaka, Envera Hadžihasanovića, Smaila Čekića i drugih.

Rad je strukturiran u šest poglavlja i pet potpoglavlja. U prvom poglavlju se govori o disoluciji Jugoslavije i poziciji RBiH u tom procesu te kako je došlo do „tihe“ okupacije od strane JNA. Važan akcenat u ovom poglavlju je stavljen na zauzimanje pozicija oko Sarajeva od strane JNA i kako je došlo do odsijecanja glavnog grada od ostatka države, kako vojno tako i administrativno. U drugom poglavlju se polemise o prvim pokušajima deblokade Sarajeva sa vanjske i unutrašnje strane opsadnog obruča i prikazuje se realno stanje među redovima pripadnika TO i njihovim stvarnim kapacitetima da razbiju opsadu te da se povežu sa srednjom Bosnom. Treće poglavlje je posvećeno kontraverznoj operaciji „Koverat“ koja je neslavno završila po pripadnike ARBiH. U okviru ove operacije posvećena je posebna pažnja na kriminalna dejstva i samovolju pojedinih komandanata ARBiH te odnosu sa HVO-om te političkim zbivanjima na širem planu. Četvrto poglavlje je fokusirano na akciju „Trebević“ te njen stvarni značaj i potrebu u kontekstu vono-političkih zbivanja 1993. godine, kada se ARBiH suočila sa još jednim neprijateljem pored VRS. Značaj ove akcije je taj što GŠARBiH nakon toga nije pokretao operacije deblokade sve do ljeta 1995. godine. Peto poglavlje je posvećeno periodu 1993-1995. godine, obzirom da se u tom razmaku nisu vodile operacije ni akcije deblokade, fokus je bio na defanzivna dejstva u zoni odgovornosti Prvog korpusa, te je rezimirana sintagma da je to krizna godina rata u BiH. Posvećeno je i jedno potpoglavlje Objektu D-B, odnosno tunelu spasa, koji je *de facto* predstavljao pukotinu u opsadnom obruču oko

Sarajeva. Završno, šesto poglavlje, je posvećeno zadnjoj ujedno i najvećoj ofanzivnoj, prvoj strateškoj, operaciji deblokade Sarajeva u kojoj su učestvovali svi korpusi ARBiH osim Petog. U navedenom poglavlju posvećena je velika pažnja pripremama i stanju u ARBiH-u. Obzirom da je to bila neuspješna operacija i da su snage ARBiH imale velike gubitke, analizirani su stavovi autora, koji su rukovodili operacijom te se na taj način došlo do određenih zaključaka.

Cilj ovog rada je predstaviti i prikazati neke od najznačajnijih vojnih operacija deblokade Sarajeva 1992-1995. Obzirom da je bilo na desetine akcija i operacija, obrađene su one za koje se moglo pronaći dovoljno izvorne građe, uporišta u literaturi i one koje su imale stvarnog značaja na cjelokupnom bosanskohercegovačkom ratištu. Pored toga, cilj je pronaći, prikazati i analizirati sve eventualne kontraverze u vezi sa temom, i shodno tome, da li postoji neki opipljiv razlog za nedovoljno interesovanje za ovu temu među istraživačima ili razlog leži u čistoj nezainteresovanosti. Posebno značajan fokus je stavljen na objašnjavanje zbog čega Sarajevo nije deblokirano, odnosno zašto su sve operacije bile neuspješne i da li postoje neki konkretni razlozi zbog čega su povlačeni ishitreni potezi da se Sarajevo što prije deblokira. Metodološki gledano, za pisanje ovog rada korištena je hronološka metoda sa elementima tematske metode, gdje se u svakom poglavlju, dobar dio teksta bavio temama iz pozadine, politike i vojnog stanja na širem prostoru BiH. Operacije su podijeljene na one koje su izvođene sa unutrašnje strane i sa vanjske strane obruča.

Zatvaranje obruča oko Sarajeva – početak opsade

Kako se komunizam srušio u istočnoj Evropi i Sovjetskom savezu 1990. godine, na tim prostorima održani su prvi višestranački demokratski izbori. U SFRJ izbori na nivou države nikada nisu raspisani, ali skupštine u kojima su diminirali komunisti u svakoj od šest republika u zamlji, zakazivali su višestranačke izbore tokom 1990. godine. Prvi izbori su zakazani u Hrvatskoj i Sloveniji, u aprilu i maju, a izbori u drugim republikama su uslijedili u novembru i decembru 1990. godine. U BiH su tri nacionalističke stranke odnijele pobjedu na izborima u novembru 1990. godine, porazivši desetine drugih stranaka koje su osnovane i registrovane u prethodnom periodu.¹ Prvi problemi su nastupili kada je SDS započeo reorganizaciju koja je posebno opteretila političko stanje u BiH. Pod izgovorom, da su njihove akcije ekonomski opravdane, ova stranka je veoma ubrzano počela da realizira plan o formiranju većeg broja srpskih autonomnih oblasti (SAO), i autonomnih regija (AR), kako bi se odvojila od suvereniteta i teritorijalnog integriteta BiH.² Nakon što su proglašene „SAO Hercegovina“ i „SAO Krajina“, opština Pale je izdvojena iz Sarajeva i oformljena je „SAO Romanija“³. Obzirom da su postojali razni dogovori o podjeli Bosne i Hercegovine, kao odgovor na poteze SDS, stranka HDZ BiH krajem 1991. godine donosila slične poteze.⁴

Srbija je dirigovala političko kretanje SDS-u u BiH, ali je isto tako i pomagala. Ta pomoć se sastojala od organizacijske podrške i podjele naoružanja za odabrane ljude u SDS. Služba državne bezbjednosti je dijelila naoružanje malim, odabranim grupama. O količini tog

---

¹ Robert J. Donia, *Bosnian Serb Leadership and the Siege of Sarajevo, 1990-1995*, Center for Russian and East European Studies, The University of Michigan, Michigan, 2010, 4-5.

² Inicijativom SDS, 25. aprila 1991., konstituisana je u Čelincu „Zajednica općina Bosanska krajina“ bez ikakve saglasnosti legalnih institucija RBiH. Nakont toga je uslijedilo osnivanje „SAO Hercegovina“ u maju, a 16. 9.1991. proglašena je „AO Krajina“. Zatim će biti osnovana „Skupština srpskog naroda u BiH“ 24. oktobra 1991. godine. Ove ilegalne i secesionističke tvorevine će se kasnije objediniti u „Srpsku Republiku Bosne i Hercegovine“ koja je proglašena 9. januara 1992. godine kao jedna od federalnih jedinica Jugoslavije. Potom je održan plebiscit u organizaciji SDS za ostanak Bosne i Hercegovine u Jugoslaviji. Vahid Karavelić, Zijad Rujanac, *Sarajevo, Opsada i odbrana, 1992-1995.*, Udruženje za zaštitu tekovina borbe za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo, 2009. 55.

³ Nedžad Ajnadžić, „Politički i vojni značaj odbrane Sarajeva“, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2012, 75

⁴ HDZBiH je 12.11. 1991. godine proglasio Hrvatsku Zajednicu Posavine u Bosanskom Brodu, a 18. istog mjeseca u Grudama je proglašena Hrvatska zajednica Herceg Bosna (HZHB). Potom, 27. 1. 1992. godine, proglašena je Hrvatska zajednica Središnje Bosne. Tarik Kulenović, „Pripreme za rat i početak rata u Bosni i Hercegovini 1992. godine“, *Polemos: časopis za interdisciplinarna istraživanja rata i mira*, Vol. I No. 1, Zagreb, 1998, 93-94.

naoružanja se teško može raspravljati, ali pretpostavlja se da je riječ o nekoliko hiljada komada. Na ovakav način naoružan je veliki broj činovnika u lokalnim općinskim odborima SDS. Možda je došlo do porasta ovih isporuka krajem 1991. godine, ali one su uskoro bile zamračene logističkom podrškom Jugoslovenske narodne armije. Dobar dio tog naoružanja je došao i u Sarajevo. Pored podrške glavnoj srpskoj partiji u BiH, SDB je tajno radio unutar Bosne, kao što je radio i u Hrvatskoj, da poveže srpske pripadnike MUP-a kako bi jednog dana, ažurno formirali zasebnu policijsku strukturu. Što se na koncu i dogodilo. Zamjenik načelnika SDB, Jovica Stanišić, je pomogao u stvaranju zasebne policije bosanskih Srba.⁵ Ubrzo je došlo do djelovanja JNA u istočnoj Bosni i u istočnoj Hercegovini. Pale su prve žrtve i uništeni su prvi gradovi.⁶ O ovom događajima je svjedočio i Šemso Tucaković u svom dnevniku.⁷

Nakon što je odlučeno da će se raspisati referendum za nezavisnost BiH, došlo je do opšteg političkog haosa koji je bio nagovještaj krvavih obračuna u Bosni i Hercegovini. Pozitivan odgovor je dalo 99,44% birača. Za vrijeme glasanja bilo je mnogo pokušaja da se spriječi izlazak građana na glasačka mjesta. Desio se jedan oružani napad na postavljenoj SDS-ovoj barikadi kod Turbeta gdje su poginule dvije osobe, a jedna je ranjena. Igrom slučaja, teroristi su usmrtili dva svoja sunarodnjaka. Tada je javno i otvoreno JNA pokušavala, pod svaku cijenu, zaustaviti put Bosne i Hercegovine u nezavisnost. Barikade koje su bile postavljene u Sarajevu u noći sa nedjelje na ponedjeljak, odnosno 1-2. mart 1992., opravdane su pogibijom Nikole Gardovića, starog svata.⁸ Kroz mart rukovodioci SDS završavali su pripreme za početak vojnog sukoba. U tom periodu se i završava formiranje „srpskih opština“, kao paralelizma u

---

⁵*Balkan Battlegrounds: A Military History of The Yugoslav Conflict, 1990-1995*, Volume I, Central Intelligence Agency, Office of Russian and European Analysis, Washington, 2002, 128.

⁶ Smail Čekić, *Agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu. Planiranje-Izvođenje-Priprema*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2004, 783-784.

⁷ „18. 9. 1991. – „Danas su počeli veliki pokreti vojnih jedinica JNA iz Srbije i Crne Gore prema Dubrovniku i istočnoj Hercegovini. Beogradski mediji javljaju da su pokreti JNA izazvani namjerom „ustaša“ da okupiraju istočnu Hercegovinu i južnu Dalmaciju, te da jedinice iz Srbije i Crne Gore idu osujetiti paklene planove neprijatelja. Nekoliko dana ranije, južnom Hercegovinom prošle su jedinice Titogradskog korpusa JNA. Srbijanska i crnogorska vojska se i ne osvrće na legitimnu vlast BiH, koja se iz Sarajeva, očigledno u strahu pred vojnom silom ne bavi temama koje su okupacijom dijela Republike, nemajku nikakve veze. Rat je na istoku Bosne ušao na velika vrata.“ Šemso Tucaković, *Izveštaji iz Bosanskog rata (Dnevničke zabilješke)*, D.D. Fojnica, Fojnica, 2017, 18.

⁸ Nakon velikog odziva prvog dana, 29.2.1992., kada su na glasačka mjesta izašli Bošnjaci, drugi dan referenduma, u velikom broju su izašli i bosanski Hrvati. Tako je referendum uspješno završen, a RIK je nakon analize podataka izjavio da se od ukupnog birača (3.253,847) na referendum odazvalo 2.973,568, odnosno 64,31%. Admir Mulaosmanović, „Na putu ka nezavisnosti. Referendum u Bosni i Hercegovini“, *Historijska traganja* 10, Institut za Historiju, Sarajevo, 2012. 226-227.

organima vlasti. Tamo gdje Srbi nisu bili u većini, vlast se preuzimala preko kriznih štabova. Krajem marta bilježe se oružane provokacije od strane paravojnih jedinica pod kontrolom SDS.⁹

Početak proljeća 1992. godine, na širem prostoru Bosne i Hercegovine na mjestu agresorske vojne sile našle su se trupe JNA iz sastava 1., 2. i 4. vojne oblasti, sa oko 83.000 vojnika, 400-420 oklopnih vozila, oko 500 tenkova i oko 1000 artiljerijskih oruđa kalibra preko 40 milimetara. Ova respektabilna vojna sila je u značajnoj mjeri bila popunjena i rezervistima s onih područja BiH u kojima je lokalna vlast, odnosno SDS, ostvarivala direktnu saradnju sa vojno-teritorijalnim jedinicama, i od jeseni sa velikim brojem dobrovoljaca. Srpska demokratska stranka BiH je koristila ove načine za popunjavanje kapaciteta JNA.¹⁰ Prvi značajan problem za rukovodstvo JNA je nastao kada su se pojavili uvjeti nemogućnosti daljnjeg javnog zadržavanja svojih snaga u suverenoj i od 6. aprila međunarodno priznatoj državi Republici Bosni i Hercegovini, i UNPA zonama u Hrvatskoj. Za JNA je bilo neophodno pronaći nova rješenja kako bi sa adekvatnom mimikrijom maskirala kontinuitet i kontrolu nad vojnim potencijalima u BiH. JNA je rasformirana u tri vojske pod istom komandom.¹¹

U Sarajevu se počela dodatno komplicirati situacija. Iz kasarne „Bosut“ petog i šestog aprila, snage MUP-a pod kontrolom SDS i specijalnih snaga JNA, pojedinačno i u snajperskim parovima, zaposjedaju položaje i vatreno djeluju po civilima ispred Skupštine BiH, okupljenim u povodu manifestacije „Mi smo za mir“. Ovaj teroristički čin je imao za cilj podsticanje mase da postane nekontrolisana i anarhična rulja, koju snage Specijalne policije ne bi mogle obuzdati bez upotrebe sile, što bi bio sasvim dovoljan i opravdan povod za intervenciju JNA. To bi značilo okupaciju ili podjelu grada na dva dijela. Takva akcija bi značila institucionalni i vojni poraz Bosne i Hercegovine.¹² Karadžić je nastojao da uspostavi opsadu Sarajeva kao odmazdu

---

⁹ Prvo u Goraždu 23., zatim u Kupresu, Derventi i Mostaru 29. marta, da bi se ti sukobi do početka četvrtog mjeseca intenzivirali na prostoru cijele Bosne i Hercegovine Kulenović, „Pripreme za rat“ 96.

¹⁰ Ta reorganizacija je transformisala JNA u tri „srpske vojske“: Vojska Jugoslavije, Vojska Republike srpske krajine i Vojsku Srpske republike Bosne i Hercegovine/Vojsku Republike Srpske. Svakako, takve oružane snage su ostale jedinstvena vojna sila novoproglašene Savezne republike Jugoslavij. U biti, komanda je bila u Beogradu. Mesud Šadinlija, *Teritorijalna odbrana Bosne i Hercegovine, 1986-1992.*, Univerzitet u Sarajevu, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2013, 228.

¹¹ Smail Čekić, „Namjera, ciljevi, organizacija, mjesto i uloga jedinstvene vojske SRJ-Vojske Jugoslavije/„ Vojske Republike Srpske“/„ Srpske vojske krajine“, *De iure i de facto organa države Savezne Republike Jugoslavije, u (iz)vršenju genocida u Republici Bosni i Hercegovini*“, *Pregled, Časopis za društvena pitanja*, God. LVIII, br. 2, Sarajevo, 2017, 16-18.

¹² Uporedo sa navedenim terorističkim djelovanjem, agresor počinje masovno granatiranje grada sa zaposjednutih vatrenih tačaka. Rušenje i uništavanje Starog Grada, Dobrinje i Butmira izazvalo je veliki strah kod građana. To je

protiv demonstranata. Upravo je taj dan Bosna i Hercegovina priznata kao nezavisna država.¹³ U istom periodu, srpske paravojne jedinice koje su pokušavale ući u grad sa istočnog kraja, od Pala kroz tunel Lapišnica su odbile specijalne jedinice MUP-a RBiH pod komandom Dragana Vikića.¹⁴ Dan ranije, petog aprila, odmetnuti pripadnici MUP-a uz pomoć JNA, zauzimaju Školski centar MUP-a na Vracama, gdje su sve zarobljene učenike i nastavnike držali kao taoce. U višesatnom okršaju za MUP-ovu školu, na strani branilaca Sarajeva učestvovali su slabo naoružani pripadnici Patriotske lige. Obzirom na vatrenu nadmoć protivnika, branioци nisu uspjeli osloboditi zarobljene u školi. Gotovo u isto vrijeme su vođene i borbe oko Sarajevskog aerodroma u kojima su pale i prve žrtve na strani rezervnog sastava MUP SRBiH. Snage JNA su zauzele i osigurale Sarajevski aerodrom.¹⁵ Na osnovu izvedenog, rat u Bosni i Hercegovini nije počeo u aprilu 1992. godine, on je otpočeo nešto ranije, u drugoj polovini 1991. godine. Nakon brojnih bitaka, akcija, slučajeva etničkog čišćenja od strane JNA i paravojnih jedinica pod kontrolom Srpske demokratske stranke, Predsjedništvo RBiH je tek na sjednici 8. aprila 1992. godine donijelo Odluku o proglašenju neposredne ratne opasnosti. Ovaj dokument, odnosno naslov istog nam navodi zašto javnost ima „Sarajevo-centrican“ pogled na početak rata, jer se i samo Predsjedništvo slično ponašalo.¹⁶

Robert Donia u knjizi o Radovanu Karadžiću povezuje događaje u bosanskoj krajini sa početkom opsade Sarajeva. Naime Milan Babić, ministar unutrašnjih poslova SAO Krajine, odnosno Republike srpske krajine je uhapšen od strane bošnjačkih rezervnih policajaca 8. septembra 1991. Ovaj događaj se desio kod mjesta Otoka. Obzirom da se situacija komplicirala, bilo je izvjesno da će rezervni policajci predati Martića hrvatskom MUP-u. Dok je Karadžić pokušavao da dogovori puštanje Martića, dobio je nevjerovatan prijedlog. U zoru 9. septembra, srpski nacionalista iz BiH Malko Koroman, šef policije opštine Pale je nazvao Karadžića da mu predloži opsadu Sarajeva kao odgovor na događaje u Otoci. Karadžić je podijelio ove

---

predstavljalo jedan vid ne samo potpune destrukcije, nego i psihološkog ratovanja, da se kod građana slomi bilo kakva volja za otporom i borbom. Karavelić, Rujanac, *Sarajevo*, 117.

¹³ Robert J. Donia, „Radovan Karadžić, Uzroci, postanak i uspon genocida u Bosni i Hercegovini“, University press-Izdanja Magistrat, Sarajevo, 2016, 183-185.

¹⁴ Donia, *Sarajevo*, 312.

¹⁵ Smail Čekić (et al.), *Prvi Korpus Armije Republike Bosne i Hercegovine*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo 2017.

¹⁶ Predsjedništvo RBiH, Broj: 01-011-301/92 8. aprila 1992. godine Sarajevo.

informacije drugim srpskim liderima nakon Koromanovog prijedloga. Za Karadžića je ovo bila savršena prilika da incident u Otoci pretvori u oružanu akciju.¹⁷

Za početak opsade glavnog grada Bosne i Hercegovine, SDS je odigrao izuzetno važnu ulogu. SDS je projektovao i sproveo preuzimanje većine predgrađa Sarajeva između septembra 1991. i maja 1992. godine. Političku kontrolu ostvarili su spajanjem dva različita procesa i selektivno sprovođenje varijanti A i B od 19. decembra 1991. i određivanjem granica srpskih opština. Kombinacijom ova dva procesa, SDS je sa 10 sarajevskih opština pod svojom kontrolom okružio grad prije nego što je uspostavljena vojna opsada grada.¹⁸ Iz vojnog aspekta, pripreme za opsadu Sarajeva počele su tako što su jedinice JNA napuštale matične kasarne i izvodile „obuku“ na okolnim visovima, dominantnim tačkama, objektima, prevojima i raskrsnicama oko Sarajeva. Za vrijeme ove obuke, vršena su i inženjersko-fortifikacijska utvrđivanja položaja za sve vrste artiljerijskih oruđa, protivavionskih topova, mitraljeza, minobacača, beztrajnih topova i, naravno, za pješadijsko naoružanje. Popravljeni su stari putevi i izgrađivani novi. JNA je još u mirnodopskom razdoblju izgradila fortifikacijske položaje za Protivavionski raketni puk koji je namjenski postavljen radi odbrane Sarajeva.¹⁹

Sarajevski magazin „Slobodna Bosna“ je još krajem novembra 1991. godine objavio dokument u kojem se navodi da je SDS oformio „ratni štab“ i izradio planove za opsadu Sarajeva u slučaju rata. Po tom dokumentu, SDS je imao plan evakuacije sarajevskih Srba i njihovog preseljenja u „pretežno srpske krajeve“ kao što su Pale, Trebević, Jahorina, Romanija itd.²⁰ Već u septembru 1991. godine JNA je postepeno postavljala obruč oko Sarajeva na liniji Lukavica – Vidikovac – Brus – Pale – Borije – Hreša- Mrkovići – Poljine – Vogošća – Žuč – Briješće – Rajlovac – Ilidža. Posebna učvršćavanja ove linije će se intenzivirati prije eskalacije sukoba u gradu. Opsadni obruč oko Sarajeva će ostati relativno nepromjenjen sve do završetka rata, odnosno do reintegracije glavnog grada.²¹

---

¹⁷ Donia, *Radovan Karadžić*, 104-108.

¹⁸ Donia, *Bosnian Serb Leadersip*, 23.

¹⁹ JNA je imala na raspolaganju i austro-ugarski sistem odbrane Sarajevo-Festunga sa čitavom mrežom, dobro očuvanih, makadamskih artiljerijskih puteva i malih fortica. Ti položaji su detaljno obnovljeni i preuređeni u rejonu sela Crepoljskog i Tvrđinića. Hasan Efendić, *Ko je branio Bosnu*, Udruženje građana plemićkog porijekla BiH Sarajevo, Sarajevo, 1998, 250.

²⁰ Robert Donia, „Sarajevo, *Biografija grada*“, Institut za historiju Sarajevo, Sarajevo, 2006, 301.

²¹ Merisa Karović – Babić, „Zločini nad civilima u Sarajevu počinjen modificiranim aviobombama“, *Historijska traganja*, 13, Institut za Historiju, Sarajevo, 2014, 137.

Uporedo sa JNA, Srpska demokratska stranka je intenzivirala naoružavanje Srba, i masovno su formirane naoružane srpske jedinice lokalnog karaktera. JNA je Srbe u Bosni i Hercegovini tajno snadbijevala oružjem i opremom. Još u martu 1992. godine, general Kukanjac je opisao blisku saradnju JNA sa rukovodstvom SDS-a te je naveo količine oružja koje su JNA i SDS predale dobrovoljačkim paravojnim jedinicama bosanskih Srba u 2. vojnoj oblasti. Dobrovoljci, kojih je bilo ukupno 69.198 bili su izvan formacijskih struktura TO i JNA. Kukanjac je naveo broj od 51. 900 komada oružja koje je predala JNA, a SDS 17. 298 komada. U Sarajevu je bilo podjeljeno nekoliko stotina komada naoružanja.²² Vahid Karavelić smatra da se organizacija, naoružavanje, kao i obuka pristalica SDS-a u Bosni i Hercegovini za predstojeću agresiju odvijalo u tri faze. Glavna karakteristika prve faze je bila ilegalna organizacija pojedinaca ili manjih grupa te pojedinačno naoružavanje iz Beograda, odnosno Srbije i Crne Gore. Druga faza je bila organizacija u veće grupe kao i naoružavanje preko i kroz jedinice TO RBiH. I na kraju, treća faza je bila naoružavanje i obuka većih grupa posredstvom starješina JNA i njene strukture.²³

U praskozorje rata, na širem i užem prostoru oko Sarajeva se nalazilo 30 kasarni pod direktnom komandom 2. vojne oblasti JNA. Početkom marta 1992., nakon postavljanja barikada, snage JNA koje su bile smještene u i oko grada, počele su zaposjedati unutrašnji opsadni obruč oko grada. Prvo su zaposjednute značajne raskrsnice: petlja u Semizovcu, Vogošćansko raskršće i Mostarsko raskršće. Istovremeno je vršeno i uređenje vatrenih položaja na sjevernim obroncima Trebevića, gdje je razmještena jedna baterija 346. lake protuavionske artiljerije, te su zaposjednuti artiljerijski položaji u rejonu Vučije luke, a u rejonu Mokrog su stacionisane artiljerijsko-raketne jedinice.²⁴ Formiranjem 2. vojne oblasti, Jugoslovenska narodna armija je početkom 1992. godine organizacijsko formacijski pokrila teritoriju na kojoj je do kraja marta izvršila vojnu organizaciju i naoružala više od 70. 000 ljudi, koji će dobrim dijelom ući u sastav Sarajevsko-romanijskog korpusa VRS.²⁵ Vojni obruč oko Sarajeva bio je dobro vojno-stručno i operativno-taktički postavljen, tako da je Sarajevsko-romanijskom korpusu VRS omogućio da

---

²²ICTY, Predmet br. IT-95-5/18-PT, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM III, TUŽILAC PROTIV RADOVANA KARADŽIĆA, JAVNO S DJELIMIČNO POVJERLJIVIM DODACIMA, 18. maj 2009. pasus 130.

²³ Vahid Karavelić, *Agresija na Bosnu i Hercegovinu, Sjeveroistočna Bosna, 1991-1992.*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2004, 94.

²⁴ Karavelić, Rujanac, *Sarajevo*, 103.

²⁵ Mesud Šadinlija, „Učešće Vojske Jugoslavije u napadima na Sarajevo u decembru 1993. i januaru 1994. godine-operacija 'Pancir-2', *Historijski Pogledi*, III, No 4, Centar za istraživanje moderne i savremene historije, Tuzla, 2020, 291.

tokom cijelog rata očuva te linije i da fleksibilnije apsorbujе pokušaje snažnih dejstava iznutra, te da se povuče u određenom slučaju i na rezervne položaje. Za VRS sarajevsko ratište je bilo jedan od glavnih strateških prioriteta, koji je, zahvaljujući vojnoj nadmoći, i sa manje vojnika držao glavni grad u obruču. Kada bi neka linija bila pred probijanjem, sngae SRK bi uz veoma teške gubitke u ljudstvu nastojao pod svaku cijenu da Sarajevo zadrži u potpunoj blokadi.²⁶

O strateškom značaju Sarajeva i o budućem odnosu prema gradu, Karadžić i Mladić su otvoreno govorili na 16. sjednici Skupštine RS, 12. maja 1992. godine. Sarajevo je bilo peti strateški cilj Srpske republike BiH.²⁷ Mladić je konstatovao da njegova opsada ima veliki značaj za kontrolisanje drugih područja Bosne i Hercegovine. Zaključio je da se Sarajevo ne može osvojiti ograničenom upotrebom artiljerije, da se tako ne mogu dobiti ni pregovori, već je potrebno, da bi se Bošnjaci prisili na predaju, oko Sarajeva „načičkati“, uz postojeće, i dodatnih 300 cijevi artiljerijskog naoružanja različitih kalibara. Prisutne poslanike je upoznao i o dodatnim metodama koje je, pored artiljerije, planirao, „glavu aždaje“ kako je Sarajevo nazvao, staviti u „prsten“. To je bila riječ o teškoj opsadi i o uskraćivanju elementarnih humanitarnih potreba stanovništu grada.²⁸

Uzimajući u obzir izvornu građu i kretanje na terenu, opsada Sarajeva je prvenstveno bila mehanizam kojim su srpski nacionalisti nastojali da ostvare svojih šest strateških ciljeva. Opsada glavnog grada Bosne i Hercegovine je bila korisna kao politička poluga, a istovremeno kao distraktor od drugih i daleko težih zločina.²⁹ Iz realne perspektive, Sarajevo nije moglo biti osvojeno, a ni deblokirano. U opkoljenom gradu se nalazilo previše stanovništa, bilo kakva nakana etničkog čišćenja ili genocida bi od strane svijeta izazvala strahovitu reakciju, a i na koncu NATO intervenciju. Zbog toga je rat u Bosni i Hercegovini, pa i u Sarajevu, bio prikazivan kao građanski. Stalno se potenciralo kako grad nije u opsadi, nego u blokadi, te kako je grad ustvari podjeljen na dva djela; srpski i muslimanski. Uporište za ovu hipotezu se može

---

²⁶ Nedžad Ajnadžić, *Odbrana Sarajeva*, ITD Sedam, Sarajevo, 2002. 242-243.

²⁷ „Peti strateški cilj je podjela grana Sarajeva na srpski i muslimanski dio i uspostavljanje svakog od ova dva dijela efektivne državne vlasti te konstitutivne države. Dakle, Sarajevo nam je, strateški gledano na petom mjestu, ali su borbe u Sarajevu i za Sarajevo, i strateški i taktički gledano od presudne važnosti, jer ne daju uspostavljanje čak ni privida, ali ni države. Alija nema državu dok mi imamo dio Sarajeva.“ Robert Donia, *Iz skupštine Republike Srpske 1991-1996.*, Magistrat, University Press, Sarajevo, 2012, 52-54.

²⁸ Mesud Šadinlija, *Između pravde i realpolitike, Odnos mirovnih planova i vojnih operacija u Bosni i Hercegovini 1992-1995.* Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2018, 222.

²⁹ Donia, *Bosnian Serb Leadership*, 74.

pronaći u Mladićevoj izjavi sa 16. sjednice Skupštine Srpske Republike BiH, 12. maja 1992. godine, gdje on navodi, da bi to bio genocid.³⁰ Rukovodstvo SDS-a nikad nije usvojilo bilo kakvu rezoluciju o željenoj granici u Sarajevu. Smatra se da je u vizijama mnogih, „muslimanski“ dio grada bio minijaturan. Biljana Plavšić je predložila da se Sarajevo podjeli kod hotela Holliday Inn, što bi samo centralni dio grada od Marijindvora do Bašaršije ostao izvan kontrole SDS-a.³¹ Snage Sarajevsko-romanijskog korpusa su na najbolji mogući način iskoristile geografsku prednost sarajevske okoline. Sa takvih položaja, vojnicima je bilo olakšano vatreno djelovanje na civilima u centralnom dijelu grada.³² Pad ili eventualna podjela grada najprije se mogla desiti na samom početku opsade, prije nego što je grad u potpunosti vojno mobilizuran i prije nego što je došlo do značajnije uspostave međunarodnog prisustva. Dakle, Sarajevo je bilo najranjivije u periodu prvih presudnih sedmica i mjeseci opsade, kada su linije fronta vile najfluidnije i kada se nije tačno znalo gdje su čiji položaji.³³

Aktivnost vojnih snaga JNA/VRS koje su bile angažovane u opsadi Sarajeva, težišno su se koristili metodama zastrašivanja stanovništva grada. Takve metode su podrazumijevale oružana dejstva po civilnim objektima i civilnom stanovništvu.³⁴ Jedna od krucijalnih karakteristika opsade glavnog grada je bila masovna upotreba teške artiljerije (samohodne haubice, haubice, minobacači i topovi svih kalibara), posebno modifikovanih avionskih bombi i protivavionskog i snajperskog naoružanja po civilima i civilnom stanovništvu te civilnim objektima. Osim biološkog i mentalnog uništavanja civila, agresor je konstantno vršio destrukciju objekata zaštićenih međunarodnim humanitarnim pravom (škole, kulturni centri, bolnice etc.). Opsada Sarajeva, i brutalna kampanja razaranja po civilima i civilnim objektima, nezapamćena je u novoj historiji ratovnja.³⁵

---

³⁰ Donia, *Iz skupštine*, 172.

³¹ Donia, *Sarajevo*, 316-317.

³² Takvi položaji, s kojih se pružalo vidno polje na pješake na raskršćima, te automobile, tramvaje i autobuse koji su s istočnog dijela grada išli u zapadni dio, omogućavali su vojnicima da „bukvalno poubijaju cijele ulice“ u centru Sarajeva. ICTY, predmet br. IT-98-29-T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, TUŽILAC PROTIV STANISLAVA GALIĆA, paragraf 585.

³³ Peter Andreas, *Plave kacige, Crno tržište*, Rabic, 2011, 52.

³⁴ Ajnadžić, *Politički i vojni*, 63.

³⁵ Čekić (et al.), *Prvi Korpus*, 43.

Prvi pokušaji deblokade grada

Bosanskohercegovačko državno rukovodstvo, Glavni štab komande, te komanda Prvog korpusa ARBIH, odnosno TO u prvim mjesecima rata, od početka agresije imali su kao glavni zadatak deblokadu glavnog grada. To nije bilo samo pitanje preživljavanja i sprečavanja humanitarne katastrofe, već znatno širi kompleks pitanja koja su proistekla iz strategijskog značaja Sarajeva kao ključa rata. Sva aktivna borbena dejstva u zoni odgovornosti Prvog korpusa ARBIH na području Sarajeva u suštini su imali za cilj proboj opsadnog obruča. Od aprila do decembra, snage TO, odnosno, ARBIH su vodile teške borbe u okvirima akcija i operacija za deblokadu grada koje su, više ili manje, koordinisanim akcijama jedinice iz Sarajeva ili sa spoljašne strane obruča, nastojale uspostaviti deblokadu. Na navedenim nivoima komandovanja i rukovđenja se nije razmišljalo o omogućavanju daljeg života u gradu pod opsadom, već o razbijanju opsade vojnim sredstvima. To se čine kao razumne i zdrave vojne odluke.³⁶

Uspostavom čvrstog opsadnog obruča, koji je dodatno stegnut u drugoj polovici aprila oko grada, vezao je u funkciju odsudne odbrane iz izuzetno nepovoljnih položaja ogromne vojne potencijale Sarajeva. Jedan od ključnih planova Teritorijalne odbrane, zatim i ARBIH-a, bilo je od početka agresije, pitanje deblokade glavnog grada. O tome su bili upućeni glavni vojni rukovodioci Štaba TO RBiH, te su pored neujednačenosti, nesređenosti strukture jedinica Teritorijalne odbrane u kojima je u toku bilo ukрупnjavanje i stvaranje novih jedinica od dobrovoljaca, njihove loše uvezanosti, slabe obučenosti i opremljenosti, planirali borbene aktivnosti u cilju deblokade Sarajeva. Isto tako, starješnine SRK-a su toga bile svjesne, pa su u korpusnoj zoni odgovornosti sprovodili dodatnu mobilizaciju ljudstva i intenzivirali napadna dejstva.³⁷

Štab Teritorijalne odbrane RBiH je štabu TO Grada Sarajeva 14. 04. 1992. izdao naređenje, da se uz saradnju sa Centrom službi bezbjednosti stavi pod zaštitu vitalne objekte u gradu, blokira kasarnu u ulici Vojvode Putnika, otvori put Sarajevo – Hadžići, osigura terminal u Blažuju i blokira putnu komunikaciju Kasindo – Tilava, i da na formacijskom nivou objedini sve

---

³⁶ Mesud Šadinlija, „Izgradnja i značaj Sarajevskog ratnog tunela, *Korak, Časopis za zaštitu tekovina borbe za Bosnu i Hercegovinu*, Broj 30, godina XI, Sarajevo, 2013, 28.

³⁷ Mesud Šadinlija, *Za Sarajevo, za Bosnu svoju, Od 13. Novosarajevske do 111. viteške brdske brigade*, Udruženje „1. Slavna – 111. Viteška brigada“ Sarajevo, 2010, 35.

naoružane sastave u gradu te da započne s formiranjem bataljona, i da aktivno kontroliše magistralu Bašćaršija – Ilidža. Štab Teritorijalne odbrane Grada Sarajeva je dobio naređenje da „gotovost za izvršavanje dejstava bude u 18,00 13. 04. 1992. godine“ odnosno dan ranije od pomenute direktive. Prvo oficijelno naređenje za deblokiranje glavnog grada Bosne i Hercegovine je bila i prva utopija.³⁸

Armijski general Rasim Delić navodi da je ova Direktiva formacijama Teritorijalne odbrane bila napatuk da odmah krenu sa zauzimanjem skladišta municije i naoružanja, blokiranje kasarni, njihovo zauzimanje i zarobljenje pripadnika JNA na širem prostoru BiH. Bilo je predviđeno da se oslobodi čitava Bosna i Hercegovina za 45 dana.³⁹ Uprkos određenom nerazumijevanju aktuelne situacije, nastavljeno je sa pripremama za prvu akciju deblokade grada. Na osnovu obavještajnih procjena, otkriveno je da na Ilidži osim policijskih snaga SDS-a, jačine bataljona rezervnog sastava, postoje i manje dobrovoljačke jedinice SDS-a, te je u hotelu „Srbija“ stacionisana jedna jedinica pod Arkanovom komandom. Odnosno, na samom početku rata, prostor Ilidže je bila najslabija karika opsadnog obruča. Ideja je bila da se razbiju snage na tom prostoru te da se deblokiraju putne komunikacije koje vode u grad, te iz njega. Akcija „Ilidža“ je bila u skladu i sa instrukcijama o konsolidovanju snaga te stabilizacije stanja na terenu u slobodnom ilidžanskom prostoru, koje je Enver Hadžihasanović dobio od Predsjedništva, neposredno prije njegovog postavljenja za komandanta Opštinskog štaba Teritorijalne odbrane Ilidža.⁴⁰ Planirana akcija se sastojala iz sinhronizovanog udara u dva glavna pravca: snage OpŠTO Ilidža iz pravca Hrasnice, Sokolović Kolonije i Butmira, te jedinice OpŠTO Novi Grad iz smjera Otesa i Stupa. Iako je u prvobitnom planu pukovnika Efendića bio uključen napad preko Stojčevca, plan je promjenjen.⁴¹

Novi plan deblokade Sarajeva su izradili pukovnici Kadir Jusić i Jovan Divjak, a potpisao ga je Hasan Efendić. Naređenje broj 1 za odbranu grada je bio dokument u kojem su se dalje navodi plan deblokade. Dokument je protokolisan kao vojna tajna pod strogo povjerljivim

---

³⁸ Čekić (et al.), *Prvi Korpus*, 74.

³⁹ Rasim Delić, *Armija Republike Bosne i Hercegovine: nastanak, razvoj i odbrana zemlje*, knjiga prva, Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo, 2007, 185.

⁴⁰ Enver Hadžihasanović, „Značaj igmanskog bojišta za odbranu Republike Bosne i Hercegovine“; u *Značaj igmanskog bojišta za odbranu Sarajeva i Bosne i Hercegovine*, Udruženje za zaštitu tekovina borbe za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo, 2009, 39.

⁴¹ Hasan Efendić prvi komandant TO u svojim memoarima navodi: „Kada sam naredio da krenu u napad pravcem Stojčevac – Ilidža stiže mi odgovor od jednog „stratega“ da oni neće da vode „moj rat, nego Izetbegovićev odbrambeni rat“, te neće ići u napad da badava ginu“. Efendić, *Ko je branio Bosnu*, 183.

brojem 02/61. Šefko Hodžić navodi da je u dokumentu vršena procjena samo snaga JNA stacionisanih u kasarnama, komandama i drugim vojnim objektima u gradu i oko njega. U Naređenju su postavljena tri zadatka: zaštita vitalnih objekata u gradu (Pošta, TV dom, Elektroprivreda, mostovi na Miljacki), blokada kasarne „Maršal Tito“ i otvaranje pravaca Sarajevo-Hadžići, te nezapriječenu ostaviti centralnu magistralu Baščaršija – Ilidža i istu kontrolisati.⁴²

Dalji tok akcije je predviđao da se jedinice, nakon proboja neprijateljskih linija, spoje u samom centru Ilidže.⁴³ Odnosno, to je bio pokušaj da se Sarajevo deblokira ofenzivnim udarima sa obe strane prstena. Napad je kasnio oko pola sata, odnosno započeo je oko 05.30 sati, ali inicijalni uspjeh nije izostao, neprijateljske snage su se povlačile usred neočekivanih ofenzivnih dejstava jedinica TO. Napadi iz pravca Hrasnice, Sokolović Kolonije i Butmira, odnosno iz vana, su se dobro snalazile u borbi, dok snage iz unutrašnjosti opsadnog obruča nisu imale značajnije borbene uspjehe. Interesantno, dalji napredak jedinica OpŠTO Iližda je bio prekinut intervencijom snaga UN. Pregovorima je dogovoreno da se između TO i srpskih snaga stavi tampon-zona oklopno-mehanizovanih jedinica JNA.⁴⁴

Jedinice HVO iz Kiseljaka nisu sadejstvovala sa jedinicama TO u cilju razbijanja opsadnog obruča. Jovan Divjak u svome dnevniku je zapisao kako mu je nejasno zašto nisu učestvovali u toj akciji. Bilo je u planu da HVO izvede napad na pravac Han Ploča – Kobiljača – Rakovica te da artiljerijskom vatrom pružaju podršku jedinicama TO u napadu na Ilidžu. General Divjak ističe da je HVO jedinice bile znatno kvalitetnije naoružane, posebno artiljerijom i minobacačima, što bi im dalo odlučujuću ulogu u akciji deblokade. Upravo su takva oruđa nedostajala TORBiH. Ne samo da je izostalo ofanzivno dejstvo po pomenutom pravcu i artiljerijska podrška TO, već je zabranjeno jedinici TO Kiseljak da učestvuje u deblokadi Sarajeva pravcem Kobiljača – Rakovica⁴⁵ O ovoj akciji general McKenzie je izjavio: *Vidjeli smo napad na Ilidžu sa zapada. Naš utisak je bio da su Muslimani pokušavali da se ubace na tu lokaciju*“ dodajući da su snage sigurnosti zauzele polovinu pregrađa. Naveo je da su u znak odmazde snage JNA počele granatirati sarajevo nešto prije 7.00 sati. McKenzie je dalje objasnio

---

⁴² Šefko Hodžić, *Bosanski ratnici*, DES, Sarajevo, 1998, 39.

⁴³ Zijad Rujanac, *Opsjednuti grad Sarajevo*, Bosanski kulturni centar, Sarajevo, 2003, 221.

⁴⁴ Karavelić, Rujanac, *Sarajevo*, 135-136.

⁴⁵ Jovan Divjak, *Ne pucaj*, Sarajevo, 2013, 58. (Neobjavljena verzija knjige)

u izvještaju kako državni zvaničnici Republike Bosne i Hercegovine danima upozoravaju kako su njihove snage sve očajnije zbog čvrste opsade i da planiraju proboj iz Sarajeva kako bi došli do zaliha hrane i lijekova u gradu Visokom.⁴⁶ General McKenzie očigledno smatra da akcija proboja iz neprijateljskog obruča ima zadatak da spriječi sve izvjesniju humanitarnu katastrofu u glavnom gradu Bosne i Hercegovine.

Nakon kraćeg sinopsisa neuspjele akcije, postavlja se jedno jako interesantno pitanje. Hadžihasanović u svom pisanju ne spominje posmatrača, nego navodi da je akcija prekinuta intervencijom JNA. Koji komandant, ako ne Hadžihasanović, je imao ovlaštenja za pregovore? Danas, iz dostupnih izvora, ne može se dati odgovor na ovo pitanje. Nepoznata osoba koja je vodila pregovore, sigurno je bila povezana sa vodećim državnim funkcionerima. Predsjedništvo RBiH je 14. aprila usvojilo na sjednici da, ako snage JNA već ne sprečavaju napade srpskih snaga, neka onda djeluju kao arbitar, odnosno snaga razdvajanja.⁴⁷

Akcija deblokade je propala prije nego što je započeta, zbog čudnih državničkih kontradiktornosti Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine. Da bi bolje shvatili ovu neobičnu epizodu, moramo sagledati nešto širi kontekst. Naime, u Štabu TO je izdata Direktiva za odbranu suvereniteta i nezavisnosti Republike Bosne i Hercegovine, koju je potpisao pukovnik Hasan Efendić. Kako je faks ŠTORBIH bio povezan sa Palama, Karadžić je dobio 73 kopije tog faksa, obzirom da je iz Sarajeva poslana u 73 opštine. Karadžić je 14. 4. na TV kamerama u Beograd ukazivao da je Direktivom objavljen rat JNA. Slično je naveo i Kukanjac, komandant 2. vojne oblasti. To može značiti, da su određene čudne okolnosti, i pokušaj „smirivanja situacije“ doprinijeli propaloj akciji. Treba imati na umu kako je Predsjedništvo RBiH, idalje pokušavalo da izbjegne sukob sa JNA, ratno stanje nije proglašeno a ni JNA još nije dobila status agresora.⁴⁸

---

⁴⁶UN, Final report of the United Nations Commission of Experts Established pursuant to Security Council Resolution 780 (1992), Annex VI, Part I, Study of the Battle and Siege of Sarajevo, paragraf 223.

⁴⁷„Nadalje, Predsjedništvo na svojoj sjednici od 13./14. travnja 1992., definira SDS BiH kao agresore te ujedno pozivaju JNA da ne napada snage TO BiH, te da preizme ulogu tampon zone između sukobljenih snaga“ Tomo Šimić, *Dokumenti Predsjedništva Bosne i Hercegovine, 1991 – 1994* 1-2 (7), National security and future Zagreb, 2006, 25 - 26.

⁴⁸Čekić (et al.), *Prvi korpus*, 70.

Pokušaj deblokade s vanjske strane obruča – *Operacija Zmaj 92*

Nedugo zatim je Štab Teritorijalne odbrane izdao „Naređenje broj 2“ za deblokadu glavnog grada. Naredbu je izdao komandant Štaba Hasan Efendić 28. aprila 1992. godine. Ona je zavedena pod brojem strogo povjerljivo 02/146 – 1. Ovaj put, deblokada glavnog grada je planirana drugim pravcem koji se kretao putnom komunikacijom Sarajevo- Zenica. Operativna priprema deblokade je podignuta na najviši nivo, pa je u osnovi to bila operacija Štaba TORBIH u sadejstvu sa MUP-om Republike Bosne i Hercegovine. Glavne snage je trebalo nagađovati s vanjske strane opsadnog obruča i to na pravcu Visoko – Ilijaš – Vogošća. Tajni naziv za ovu operaciju je bio „Zmaj – 92“. Bitke su vođene 2. i 3. maja kada su se u Sarajevu vodile neke od najznačajnijih bitaka.⁴⁹

U realizovanju zadataka aktivno su učestvovala snage Opštinskih štaba Teritorijalne odbrane Visoko, Breza, Ilijaš, Kiseljak, Prva zenička brigada, te dio jedinica iz Travnika, Busovače i Viteza. Konkretno, glavnu osnovicu u izvršavanju zadatka na visočkom pravcu su činile: dva odreda TO iz Visokog, četa TO Ilijaš, Odred TO Vogošća, Odred TO i vod MB 120 mm iz Visokog; snage MUP-a opština Breza, Ilijaš, Vogošća i Centar. Zbog borbi u Sarajevu, neke jedinice nisu mogle učestvovati u operaciji. Zamisao djelovanja je usmjerena na angažovanje snaga izvana i u sadejstvu sa snagama iz obručnog prstena da izvrše deblokadu Sarajeva glavnim pravcem Kiseljak – Kobiljača - Rakovica – Mostarsko raskršće, te sa pomoćnim snagama da izvedu borbena djelovanja iz smjera Breze i Visokog na pravcu Podlugova i Ilijaša.⁵⁰

Prvi problemi su nastupili blokadom snaga HVO, koji je zaustavio pokret glavnih snaga preko Kiseljaka.⁵¹ Marko Atilla Hoare smatra da je rukovodstvo kiseljačkog HVO imalo profitabilan odnos sa srpskom stranom, sa kojima su imali čvrste veze šverca. Osim toga i kriminalni elementi unutar TO također su saradivali sa srpskom stranom kako bi profitirali na crnom tržištu.⁵² O tome detaljnije piše Peter Andreas koji navodi da je sarajevska opsadna pat-pozicija također održavana putem ekonomske razmjene preko linija, čime je nabavljan izuzetno

---

⁴⁹Hodžić, *Bosanski ratnici*, 40.

⁵⁰ŠTO, Str. pov. br. 02/146-1, Sarajevo 28. 4. 1998.

⁵¹ Karavelić, Rujanac, *Sarajevo*, 181-182.

⁵² Marko Atilla Hoare, *How Bosnia Armed*, Saqi Books, London, 2004, 66.

važan, ali skup, dodatak nedovoljnim količinama humanitarne pomoći. U Sarajevo su preko linija prebacivane znatne količine materijalno-tehničkih sredstava, pri čemu su posredovali oni koji su održavali opsadu a koji su čak i direktno prodavali oružje.⁵³

U memoarima armijski general Rasim Delić navodi da su 3. maja Visočki i Brezanski odredi izvršili protivnapad na neprijateljske snage u svojim zonama odgovornosti, a mješoviti artiljerijski divizion sa 50 mina 82 mm je pružao podršku. Delić ističe da je to bila bezuspješna akcija jer su nakon toga uslijedili žestoki artiljerijski udari neprijatelja po Visokom i Brezi. General Delić je bio upravo kada je istakao da je napad bio unaprijed bio osuđen na neuspjeh jer snage TO nisu imale dovoljno ljudstva, imali su veoma slabu artiljerijsku podršku sa veoma ograničenom municijom, nedovoljno iskusan borački i starješninski sastav, te uopšte nisu poznavali borbeni raspored neprijateljskih snaga. Iako pokušaj deblokade s vanjske strane obruča nije uspio, za odbranu Visokog i Breze je bio od presudnog značaja. Osim što je to bilo prvo borbeno iskustvo za mnoge jedinice sa navedenih prostora, a pored toga snage VRS nikada nisu za vrijeme rata pokušale niti jedan ozbiljniji pješadijski napad u tim pravcima.⁵⁴ Stanje u jedinicama TO najbolje opisuje primjer jedinica OpŠTO Ilijaš koje su se nalazile u početnoj fazi formiranja, slabo osposobljene i naoružane, pored navedenog nalazile su se u poluokruženju.⁵⁵

Na unutrašnjoj strani obruča, pripadnici TORBiH su imali značajnije uspjehe. U vrijeme izvođenja operacije *Zmaj – 92*, JNA je pokušala koordinisani napad na Sarajevo s Trebevića, Lukavice, Vraca, Vogošće i Pala. Pored čvrste odbrane, tenkovi i oklopni transporteri su se probili do Skenderije i došli nadomak Predsjedništva. U presudnim momentima žestokog udara, združene grupe Teritorijalne odbrane, Patriotske lige, Zelenih beretki, i MUP-a su zaustavili napad na svim pravcima, a onesposobljavanjem jednog tenka i tri transportera improviziranim protivoklopnim sredstvima na Skenderiji su spriječili okupaciju Predsjedništva RBiH i vjerovatno nametanja kvislinške vlasti, što bi *de facto* bio konačni korak do podjele Bosne i Hercegovine. Specijalne snage JNA su bile zaustavljene, i naneseni su im teški gubitci. Po

---

⁵³ Andreas, *Plave kacige*, 95.

⁵⁴ Rasim Delić, *Lice i naličje rata, Na čelu armije u ratu i miru*, Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo, 2005, 48.

⁵⁵ Iljko Barić, Džafer Herić i Bego Durić, *Monografija 126. brigade Armije Republike Bosne i Hercegovine*, Udruženje boraca 126. brigade Ilijaš, Ilijaš, 2022, 46.

Rasimu Deliću zarobljeno je oko 230 pripadnika JNA, vojnika i starješina⁵⁶ a Bojan Dimitrijević navodi da je poginulo 11, ranjeno 20 i zarobljeno 27 pripadnika JNA.⁵⁷ Marko Atilla Hoare daje jedno zanimljivo viđenje stvari. Naime, on smatra da JNA i SDS nisu mogli da okupiraju Sarajevo isto onako kao što ni snage TO nisu mogle da razbiju opsadu. Dalje, njihova nesposobnost da politički apeluju na stanovništvo glavnog grada onemogućila im je da tamo uspostave svoju vlast, pa čak i da snadbijevaju garnizone JNA koji se nalaze u gradu. Njihovi neuspjesi u aprilu i maju da preuzmu kontrolu nad velikim gradovima Bosne i Hercegovine, osim Banja Luke i Bjeljine, i njihov program etničkog čišćenja teritorijama koje su okupirali, ostavili su im ekonomski i demografski bankrotiranu teritorijalnu bazu iz koje su mogli plaćati rat.⁵⁸

Pokušaj deblokade s unutrašnje strane obruča – *Operacija Ljeto 92*

Jedan od problema je bio što je Glavni štab Armije RBiH imao dvije ekspoziure, odnosno dva odsjeka, jedan u Sarajevu a drugi u Visokom, koji je djelovao kao istureno komandno mjesto. Bili su stvoreni taktičko – operativni uslovi na širem području regije Breza – Visoko – Kiseljak te deblokada putnih komunikacija Moštre – Zenica i Kakanj – Bilješevo – Drivuša – Zenica stvorili relativno dobre preduslove za defanzivna dejstva na vanjski opsadni obruč oko Sarajeva.⁵⁹ S Igmana i hadžićke slobodne teritorije izvršeni su napadi na pravcima Kasatića, Drozgometa, Dupovaca, Koščana i kasarne u Žunovnici. S područja Kiseljaka vršeni su napadi na objekte Batalovo brdo, Kobiljača i Rakovica. Snage iz Visokog su vršile napadna dejstva na pravcu Vratnica – Dobranjsko brdo – Višegrad.⁶⁰ Rano ujutru 6. juna otpočela artiljeriska priprema samostalne mješovite artiljerijske brigade iz Sarajeva po srpskim pozivijama na Biosku, Borijama, Grbavici, Mrkovićima, Poljinama, Hrasnu Brdu, Grbavici, Vracama, kasarni u Lukavici i drugim ciljevima. U prvom danu operacije, određene uspjehe su

---

⁵⁶Rasim Delić, *Armija Republike Bosne i Hercegovine, Nastanak, razvoj i odbrana zemlje*, Kniga prva, Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, 2008, 260.

⁵⁷ Bojan B. Dimitrijević, *Генерал Младић и Војска Републике Српске*, Институт за савремену историју, Сатена Мунди, Београд, 2019, 73

⁵⁸Hoare, *How Bosnia Armed*, 61.

⁵⁹Karavelić, Rujanac, *Sarajevo*, 181.

⁶⁰Šadinlija, *Između pravde*, 233.

postigle jedinice koje su napadale iz pravca Breze, Župče i Visokog. Iako su potisnule srpske snage, neprijatelj nije bio razbijen i uništen kako bi se uspješno deblokirao put Visoko – Sarajevo.⁶¹ Na osnovu Direktive br. 1. general Tomislav Šipčić je jedinicama Sarajevsko-romansijskog korpusa naredio, između ostalog, da nastave sa održavanjem blokade glavnog grada sa zaprečavanjem i utvrđivanjem svojih položaja te da presijeku grad razmiještanjem trupa duž pravca Neždarići – Stup – Rajlovac.⁶²

Nakon što su kasarne „Viktor Bubanj“, „Jusuf Džonlić“ i „Maršral Tito“ napuštene od strane JNA, pripadnici TORBiH su dobili, za tadašnje stanje, značajna materijalno-tehnička sredstva. Dio tehnike je dobiven kroz pregovore sa starješinama JNA, dio je zaplijenjen i otet, a dio jednostavno ostavljen u napuštene tri kasarne. Sa ojačanim borbenim kapacitetima, materijalno tehničkih sredstava, jedinice TO su početkom juna izvele, u velikoj mjeri stihijalan proboj iz opsadnog obruča oko Sarajeva, sa obje strane.⁶³ Pojednostavljeno, plan je bio da se zauzmu četiri ključna brda unutar grada: Žuč, Mojmilo, Vraca i Vidikovac.⁶⁴

Štab TORBiH, na čelu sa Seferom Halilovićem, je imao zadatak da deblokira glavni Grad. Početkom mjeseca juna došlo je do intenzivnog formiranja brigada, ukrupljavanja jedinica i planiranje borbenih aktivnosti. Kao što je bio slučaj i sa svakim kasnijim pokušajem deblokade, Štab VsrRBiH je saznao za plan operacije „Ljeto – 92“, pa je dočekao ovu operaciju spreman. Glavni štab VsrRBiH je uporedo sa sa napadnim dejstvima radi ostvarenja strateškog cilja srpskog naroda - podjele Sarajeva. Izdata je i Direktiva za dalja dejstva sa posebnim naglaskom na zadatak da čvrsto drže dostignute linije, te da spriječe „*prodore DTG i snaga neprijatelja u zahvatu osnovnih pravaca*“, a dijelom snaga nastoje „*izvoditi aktivna ofanzivna dejstva radi čišćenja teritorija od zaostalih grupa i pojedinaca*“⁶⁵ Cilj ove operacije, kako se navodi u Dirketivi je, da jedinice krenu sa izvršavanjem realizacije srpskih strateških ciljeva na prostoru, prije svega, Sarajeva te Posavine i Podrinja.⁶⁶ Tokom prve faze operacije jedinice VsrRBiH trebalo je da se zauzmu i očiste širi rejon aerodroma, presijeku Sarajevo kroz pravac Nedžarići –

---

⁶¹ Čekić (et al.) *Prvi korpus*, 90.

⁶² ICTY, predmet br. IT – 95 – 5/18 – T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV RADOVANA KARADŽIĆA, javna redigovana verzija presude od 24. marta 2016, TOM III od IV, paragraf 4041.

⁶³ Šadinlija, *Između pravde i realpolitike*, 233.

⁶⁴ Donia, *Bosnian Serb Leadership*, 86.

⁶⁵ Čekić (et al.), *Prvi korpus*, 89.

⁶⁶ Mesud Šadinlija, „Determinacija neprijatelja u direktivama Glavnog štaba i Vrhovne komande Vojske Republike srpske“, *Historijski pogledi*, vol. III, NO. 4. Tuzla, 2020, 272.

Stup – Rajlovac te da zauzmu Dobrinju, Sokolović Koloniju, Butmir, Zlatište i Mojmirilo. Pored daljeg stezanja opsadnog obruča u rejonu na kojem je on bio najtanji, evidentan cilj napada trebao je biti potpuno ovladavanje aerodromskog sektora, jedinom preostalom rutom kojom je bilo moguće dostaviti humanitarnu pomoć gradu. Hercegovački i Sarajevsko-romanijski korpusi su imali poseban zadatak da opsadu Sarajeva dodatno ojačaju ovladavanjem komunikacije Trnovo – Sarajevo.⁶⁷

Planirane ofanzivne aktivnosti pripremane su i realizovane na tri težišna pravca. U prvom pravcu zadatak je bio za borce opštinskih štabova Novog Grada, Novog Sarajeva i Vogošće da ovladaju rejonom Visa, Žuči i Mujkića brdom, a u narednoj fazi ovladati Semizovačkom petljom, rejonom sela Krivoglavci, te nastaviti s deblokadom Sarajeva. Akcijom navedenih snaga, ostvaren je značajan uspjeh za odbranu Sarajeva posebno u rejonu Orlića, kote 876, najdominantnije kote na platou Žuči. Snage TO na ovom pravcu su zarobile značajne količine materijalno – tehničkih sredstava: tri topa ZIS 76 mm, oklopni transporter, haubica 105 mm, više minobacača 82 mm, veći broj PAM-ova 12,7 mm, dva PAT-a 20 mm, a neprijateljske snage su potisnute u dubinu platoa Žuči.⁶⁸ Na drugom pravcu napada snage TO iz Starog Grada su ovladale selima Mrkovići i Biosko, te su presjekli putnu komunikaciju Pale – Vogošća, što je dovelo do panike u neprijateljskom borbenom rasporedu. Uprkos dobrim početnim uspjesima, snage TO nisu uspjele realizovati postavljene zadatke. Treći pravac napada se rasprostirao na jugoistočnom djelu Sarajeva. Borbena dejstva na ovom prostoru su bila jako efektivna. Problem je bio samovolja pojedinaca koja se ispoljila u toku izvođenja borbe po dubini neprijateljskog borbenog rasporeda. Nedostatak discipline je doveo do neorganizovanog povlačenja.⁶⁹

Pokušaj deblokade iznutra nije dao očekivane rezultate. Pored navedene samovolje, smatram da je problem bio u neadekvatnoj opremljenosti jedinica, loša logistika i neorganizovana podrška. Jedan od razloga koji će biti, možda čak i presudan, neuspjeh operacija deblokade jeste, nedovoljan broj iskusnih, školovanih oficira koji su rukovodili taktičkim djelom operacija na terenu. Osim toga, upravo u tom momentu, kada su sve raspoložive snage Sarajevsko – romanijskog korpusa dovedene u punu borbenu gotovost, započet je napad snaga

---

⁶⁷ Mesud Šadinlija, „Prsten za glavu aždaje: Sarajevo u strateškim ciljevima Republike Srpske 1992-1995“; u *Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu (Historija, Historija umjetnosti, Arheologija)*, Knjiga XVII/3, 2014, Sarajevo, 362.

⁶⁸ Karavelić, Rujanac, *Sarajevo*, 177-178.

⁶⁹ Ibid. 179-180.

Teritorijalne odbrane RBiH s unutrašnje strane opsadnog obruča. Dodatni problem za TO bio je što je napad izvođen duž cijele linije razdvajanja i bez stvarno izraženog težišta napada. Uprkos vidnom napretku, i ostvarenog rezultata prvog dana borbi, ⁷⁰ loša organizacija, borba bez usko određenog plana i razvučenost fronta napada su doveli do neuspjeha u konačnoj realizaciji borbenih dejstava. U iznimno teškim borbama, snage Teritorijalne odbrane uspjele su da zauzmu nekoliko položaja nadomak Vraca, veoma važnog srpskog uporišta. Srpska artiljerija i raketne baterije na šumovitim padinama Vraca su odigrale ključnu ulogu u dugotrajnom bombardovanju Sarajeva. Napredovanje na Vraca je tog 8. juna ostavilo mnogo mrtvih i ranjenih. Na Vracama i Mojmilu je podignuta zastava Republike Bosne i Hercegovine.⁷¹

U dokumentarnom filmu „Sarajevska 101 – Osvajači Slobode“ svjedoci i učesnici borbenih dejstava navode da su pripadnici odreda Hrasno brdo uspješni zauzeti Mala Vraca i vrh Ozrenske ulice. Obzirom da nije došlo do uvođenja rezervnog ešalona u borbu, a nije ga ni bilo, došlo je do naredbe da se povuku. Dalje se navodi da snage TO nikada nisu bili bliži deblokadi grada na ovom pravcu.⁷² To je tačno, snage Teritorijalne odbrane jesu imale inicijalne uspjehe, pa sve i da jesu uspjele razbiti neprijatelja na pomenutom pravcu i deblokirati grad, uslijedio bi žestok kontra-udar neprijateljskih snaga koji bi ugrozio ne samo dostignute, nego i ranije dobro ukopane linije. U borbenim aktivnostima za vrijeme mjeseca juna 1992. godine, poginulo je oko 199 pripadnika Regionalnog štaba Teritorijalne odbrane Sarajevo, 736 ih je teže ili lakše ranjeno, a dva borca su zarobljena. Kroz brojke, može se zaključiti da je sigurno preko 300 boraca nepovratno izbačeno iz stroja, ali mi danas ne raspolažemo s tim podacima.⁷³

O neuspjesima pokušaja deblokade govorilo se i tokom suđenja Hagu, kada se, u odbrani Ratka Mladića Mitar Kovač dotakao pitanja deblokade. Kovač smatra da je dosta operacija u pogledu početno definiranih ciljeva doživjelo propast jer su ti ciljevi bili u neskladu sa realnim mogućnostima. Odnosno da su više bili proizvod želje. Takvo stanje promašenih operativnih akcija ili nedovršenih operacija se najviše veže za grad Sarajevo, pokušaje njegove potpune deblokade od strane ARBIH i spajanja sa teritorijama centralnoj Bosni koje su bile pod njihovom kontrolom kao i pokušaji Vojske Republike srpske da defanzivnim dejstvima zadrži postojeće

---

⁷⁰ Šadinlija, *Za Sarajevo*, 53.

⁷¹ UN, Final report of the United Nations Commission of Experts Established pursuant to Security Council Resolution 780 (1992), Annex VI, Part I, Study of the Battle and Siege of Sarajevo, paragraf 331.

⁷² <https://www.youtube.com/watch?v=qOLat7EJfvM>

⁷³ Čekić (et al.) *Prvi korpus*, 97.

stanje linije fronta. Kovač dalje navodi da se u taj vojnički dio posla puno miješala politika ili je imala dosta utjecaja na tok i izvođenje operacija. Na operacije svih zaraćenih strana, kako u pogledu priprema, trajanja i njihovog izvođenja utjecaj su imale pojedine države na međunarodnoj sceni NATO i UN.⁷⁴

Smatram da je Kovač u jednom segmentu bio na pravom putu do približne istine. Obzirom da je Cutilerov plan bio na stolu, a i raspravljalo se o otvaranju Sarajevskog aerodroma, što bi značilo stvarnu deblokadu Sarajeva. Pored navedenog, najznačajnija stvar je bila uklanjanje artiljerije i protivavionskog naoružanja iz šireg područja aerodroma. Sama deblokada aerodroma bi spriječila realizaciju jedne od glavnih strateških poluga Karadžićevog ratnog plana, pa nije bilo stvarnih šansi da se UNPROFOR-ov plan realizuje.⁷⁵ Tehnički, aerodrom jeste deblokiran, ali je bio pod kontrolom UNPROFOR-a. Dana 8. juna 1992. godine, Rezolucijom 758, Vijeće sigurnosti je proširilo mandat i snagu UNPROFOR-a i odobrilo raspoređivanje vojnih posmatrača UN-a Rezolucijom Vijeća sigurnosti br. 761 od 29. juna 1992. UNPROFOR je dobio zadatak da zaštiti sarajevski aerodrom, stratešku lokaciju jugozapadno od grada, i da mu pomogne u funkcionisanju kako bi humanitarna pomoć stigla do stanovništva.⁷⁶ Pored Sarajeva, tokom 1992. godine, neke od najvećih bitaka vođene su u Posavini, gdje su sve tri strane angažovale preko 50.000 vojnika. Tokom aprila i maja, HVO, HV i TORBiH su potiskivale JNA i VRS. Republika Srpska je bila podjeljena na dva dijela.⁷⁷ Pojednostavljeno, združene hrvatske i bosanske snage su se uklinile između srpskih teritorija i presjekle fizičku vezu Krajine, Republike srpske i Republike srpske krajine sa istočnom Bosnom i Srbijom.⁷⁸ Na neki način, dobar položaj snaga TORBiH u Sarajevu i u Posavini su mogle dati prednost za pregovaračkim stolom. Operacijom GŠVRS „Koridor – 92“ Republika Srpska je ponovo bila spojena.⁷⁹

Nakon što je došlo do potpisivanja primirja u Londonu, operacije VRS su dobile novi zamah. Glavni štab VSrRBiH je probitno smatrao da je Karadžićevo prispjeće za pregovarački

---

⁷⁴ICTY, predmet br.IT-09-92-T, PROSECUTOR VS. RATKO MLADIĆ, DEFENCE NOTICE OF DISCLOSURE OF EXPERT REPORTS BY MITAR KOVAC PURSUANT TO RULE 94bis, paragraf 3.43.

⁷⁵Šadinlija, *Između pravde i realpolitike*, 136.

⁷⁶ICTY, predmet br. IT- 98-29-T, PROSECUTOR VS. STANISLAV GALIC, JUDGMENT AND OPINION, paragraf 203.

⁷⁷*Balkan Battlegrounds*, 145-147.

⁷⁸Димитријевић, *Генерал Младић*, 133

⁷⁹O teškom stanju u Posavini, Mladić posebno navodi u Direktivi br. 1 da je neposredni zadatak VRS-a izvođenje ofanzivnih dejstava u Sarajevu, zapadnoj i sjevernoj Bosni (Posavina) u cilju poboljšanja operativno-taktičkog položaja. ICTY, predmet br. IT – 95 – 5/18 – T, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV RADOVANA KARADŽIĆA, javna redigovana verzija presude od 24. marta 2016, TOM III od IV, paragraf 4041.

stol osiguralo međunarodnu verifikaciju oružane akcije u BiH te da će na pregovorima istupati sa pozicije jače strane. Srpski vojni vrh je ubrzo počeo realnije da sagledava perspektive koje nudi period čekanja Londonske konferencije, te su se početkom augusta naglo predomislili i u pogledu teritorija koje smatraju svojim i u pogledu snage za pregovaračkim stolom. Da bi stekli jedno i drugo, zadatak je bio isti: održavanje i stezanje opsadnog obruča oko Sarajeva i ostvarivanje daljih teritorijalnih osvajanja u pravcima koji su definisani strateškim ciljevima.⁸⁰

Ovakvo stanje na političkom terenu je vjerovatno bilo inicijalna kapisla za *ad-hoc* plan deblokade i njegovo loše izvođenje. Operacija za razbijanje obruča oko Sarajeva je proistekla iz političkih pregovora. Na osnovu navedenih podataka, smatram da je novi pokušaj deblokade bio produkt jalovih pregovora na međunarodnom nivou. Oni nisu urodili plodom da se situacija u Bosni i Hercegovini promijeni a posebno u Sarajevu, što je na koncu dovelo do nove akcije pokušaja deblokade 31. jula. Politička zbivanja su inicirala ishitrene odluke Glavnog štaba i Predsjedništva.

O ishitrenosti odluka, najbolje svjedoči akcija „Poljine“ koja je imala glavni zadatak da napravi rupu u opsadnom obruču oko Sarajeva.⁸¹ Jovan Divjak prenosi dio pismenog izvještaja pukovnika Muje Kafedžića gdje se navodi kako su snage TO bile svjesne inferiornosti u odnosu na neprijatelja, posebno u MTS, te da su komandanti bili mišljenja da se ta inferiornost može kompenzirati pri trenutnom stanju snaga jedino iznenadnim udarima po neprijateljskim jedinicama i položajima. U razmatranju varijanti eventualnog proboja prihvaćena je ideja proboja prema Vogošći, čime bi bila uništena vatrena tačka Poljine. Takvom akcijom Sarajevo bi bilo deblokirano i bio bi neutralisan jedan opasni objekat sa kojeg su razarani objekti i ubijano stanovništvo u opkoljenom gradu.⁸² Donesena je odluka da se pravcen Kobilja Glava – Nahorevo – Srednje izvrši proboj iz obruča, deblokira grad iznutra i ostvari spajanje sa snagama s vanjske strane opsadnog prstena u rejonu Srednjeg. Na prostoru Sarajevskog fronta, Prva brdska brigada je dobila zadatak da pravcen naselje Boguševac – Velika Čolina kapa – Bistrik – Kula ovlada objektima na bob stazi i koti 1000, a zatim da ovladaju putnim komunikacijama Lukavica – Pale,

---

⁸⁰ Šadinlija, „Prsten za glavu aždaje“, 364.

⁸¹ Na sjednici Predsjedništva 18. jula, Predsjednik Izetbegović je istakao kako je neophodno da se preduzmu aktivnosti za nabavku naoružanja te kako je rukovodstvo svjesno da uskoro nastupa zimski period godine i da će biti gotovo nemoguće u tim uslovima voditi odbranu Sarajeva, ukoliko se grad ne deblokira. To je izrečeno 18. jula, a nova akcija deblokade je započela 31. jula. Tomo Šimić, *Dokumenti Predsjedništva BiH 1991 -1994.*, National Security and Future, 3 (7) Zagreb, 2006, 240.

⁸² Divjak, *Ne pucaj*, 64.

te da otežava logistiku VRS na glavnom pravcu napada Poljine – Nahorevo. Početak akcije je odgođen za nekoliko sati, brojne starije su ranjene ili poginule u početcima akcije što se negativno odrazilo na sam tok akcije. Osim što su snage TO imale nepovoljan polazni položaj, one su se nalazile u brisanom prostoru koji je bio pod vatrenom dominacijom VRS.⁸³

Smatra se da je poginulo 24 vojnika TO a da je više od 100 ranjeno. Zvaničnici UN su također izvijestili da je pet ukrajinskih mirovnih vojnika ranjeno kada su ih napale srpske snage.⁸⁴ Uprkos neuspjehu probijanja opsadnog obruča, ove borbe nisu bile bez efekta na terenu. Junske operacije i akcije deblokade su povećali angažman Sarajevsko-romanijskog kospusa na prvim linijama opsade Sarajeva, što je bilo na ruku snagama OpŠO Trnovo, jedinicama sa Igmana i 7. krajiškoj brigadi, koje su u odlično isplaniranoj i odlučno izvršenoj akciji 31. jula i 1. augusta, ovladale prevojem Rogoj i oslobodile Trnovo, što je za pripadnike TO bila jedna velika pobjeda koja je, barem na kratko, olažala borbe i smanjilo liniju fronta. Stalno ofanzivno djelovanje snaga TO na linije VRS je doveo do značajnijeg zamora kod jedinica SRK, što je značilo da VRS nije mogla pokrenuti neku ozbiljniju kontraofanzivu. Dodatni problem za snage VRS je bilo otežano uvođenje svježih snaga na položaje u tom periodu⁸⁵

Proboj opsade izvana – *Operacija Jug* – 92

Nakon veoma ograničenih uspjeha borbenih dejstava s ciljem deblokade glavnog grada tokom aprila, maja i juna, Štab TORBiH je imao zadatak da pojednostavi organizaciju i poboljša koordinaciju snaga sa obje strane opsadnog obruča. U junu je izvršena restrukturalizacija snaga unutar obruča. Sa ciljem proboja opsade, formirane su tri taktičke grupe: TG-1 Ilidža, TG-2 Dobrinja i TG-Vogošća. Ove tri taktičke grupe su predstavljale glavnu udarnu snagu za proboj opsade i ovladavanje prostora Ilidže, Dobrinje, Nedžarića i Vogošće.⁸⁶ Generalno gledano, operativno-taktička pozicija je bila povoljna. Jedinice ARBIH su oslobodile značajne prostore: Bradinu, Zenicu, Bilješevo, Rogoj, Trnovo, Straišta te brojne manje objekte.

---

⁸³ Karavelić, Rujanac, *Sarajevo*, 187-188.

⁸⁴ UN, Final report of the United Nations Commission of Experts Established pursuant to Security Council Resolution 780 (1992), Annex VI, Part I, Study of the Battle and Siege of Sarajevo, paragrafi 601, 602.

⁸⁵ Šadinlija, *Za Sarajevo*, 65.

⁸⁶ Čekić (et al.) *Prvi korpus*, 103.

Na kartama komandanata, stekli su se realni uslovi za preuzimanje i planiranje jedne ozbiljnije operacije sa šire osnovice Bjelašnice, Igmana i jugozapadnih obronaka Jahorine prema Sarajevu. Na terenu su materijalno tehnička sredstva bila veoma ograničavajući faktor.⁸⁷

Zamisao komandanata se sastojala u probou snaga sa vanjske strane opsade Sarajeva pravcima Hrasnica – Sokolović Kolonija – Butmir – Nedžarići i Hrasnica – Sokolović Kolonija – Ilidža – stupska petlja, sa pomoćnim pravcem kojim su se snage sa Igmana, preko Vojkovića, Krupca, Gornjeg i Donjeg Kotorca, trebale spojiti sa snagama na Dobrinji. Pomoćni pravac napada u ovoj operaciji je trebao biti pravac Visoko – Sarajevo. Jedinice ARBiH su iz smjera Visokog imale zadatak da Ilijaš stave u okruženje, a potom nastaviti prema Vogošći. U tom slučaju, snage 2. operativne grupe bi djelovale iz Sarajeva na vogošćanskom pravcu.⁸⁸ Prema planu, postojala su dva težišta. Prvo je bilo iz grada najkraćim putem, preko Butmira, i drugo preko Jahorine i Trebevića, koje je bilo znatno duže. Iako su planovi težišta bili ispravni, snage ARBiH nisu imale potrebne uslove za borbena dejstva na većim dubinama. Za vrijeme izvođenje operacije, bilo je mnogo korekcija i improvizacija što se negativno odrazilo na njeno efektivno izvođenje.⁸⁹ Prije operacije *Jug – 92*, Sarajevsko-romanijski korpus je bio odvojen od Hercegovačkog korpusa, što je bila otežavajuća okolnost za VRS. Odnosno, komanda VRS je na sve moguće načine morala zaustaviti nadolazeću operaciju snaga ARBiH.⁹⁰

Hercegovački korpus VsrR BiH je imao posebnu zadaću, pored načelnog i strateškim ciljevima definiranog zadatka, da izbiju na lijevu obalu Neretve i na more, te da zaustavi prodore protivnika prema Trebinju i Trnovu, dodatni zadatak je bio, da u sadejstvu sa Sarajevsko-romanijskim koprusom razbije snage ARBiH na prostorima Trnova i Goražda. Odnosno, da se ponovo spoje SRK i Hercegovački korpus, što bi ARBiH-u bila otežavajuća okolnost u pogledu realizacije, planiranja i izvođenja daljih operacija deblokade Sarajeva.⁹¹ Pored navedene Direktive, bližila se i Londonska mirovna konferencija. Srpski vojni vrh je promišljao o mogućnostima za dovršenje vlastitih planova na frontu i popravljjanje pregovaračke pozicije. VsrR BiH je početkom augusta definisala zadatke po planu „Bosna-92“. U odnosu na Sarajevo,

---

⁸⁷ Karavelić, *Rujanac*, Sarajevo, 195.

⁸⁸ Šadinlija, *Za Sarajevo*, 65.

⁸⁹ AARBiH, ŠVK OSR BiH, Operativni centar komandovanja, Str.pov. broj: 03/290-1, Kakanj, 04. 02 1994.

⁹⁰ ICTY, predmet br. IT-09-92-T, THE PROSECUTOR VS. RATKO MLADIĆ, PUBLIC, DEFFENSE NOTICE OF DISCLOSURE OF THE EXPERT REPORTS BY MITAR KOVAC PURSUANT TO RULE 94bis, paragraf 4.124.

⁹¹ Šadinlija, *Između pravde*, 340.

GŠVSRBiH je izdao naređenje da se mora, po svaku cijenu, spriječiti deblokada Sarajeva. U drugoj fazi je bilo neophodno pregrupisanje snaga i stvaranje preduslova za daljnje sužavanje opsade. Slična je stvar bila i sa bosanske strane.⁹² Od posebnog značaja je bila stavka Londonske konferencije koja je odbacivala teritorijalnu podjelu Bosne i Hercegovine, koja je mogla poslužiti kao motivacioni faktor za nove ofanzivne operacije ARBiH.⁹³ Sa današnje distance, deblokada Sarajeva u tim momentima nije bila moguća. Oko Sarajeva su se nalazile izuzetno jake snage VRS od devet brigada, te na svakom kvadratnom kilometru se nalazilo u prosjeku, najmanje 35 artiljerijskih oruđa uz vrhunski raspored vatre prema gradu.⁹⁴

U operaciji *Jug92* je učestvovalo 15 opštinskih štabova, 13 brigada, 64 samostalna bataljona-odreda, 31 samostalna četa, 47 samostalnih vodova, s ukupno 50.190 pripadnika. Velik broj jedinica može ukazivati na nekoliko stvari. ⁹⁵ Očigledno je postojala bojazan, da se za vrijeme operacije, neki sektor odbrane Sarajeva ne nađe ugrožen. Tako da, uprkos velikom broju jedinica, bilo je neophodno nastupati s oprezom. Prevelika koncentracija snaga na ofanzivnom sektoru bi značilo slabljenje odbrane na pasivnim, defanzivnim sektorima odbrane. Potrebno je naglasiti da brojno stanje u jedinicama često nije dogovaralo formacijskom nazivu.

Poseban problem za snage ARBiH na Igmanu, koje su planirane za operaciju deblokade, bilo je ranjavanje Mirsada Ćatića-Ćuperka, komandanta TG-Igman. On je za vrlo kratko vrijeme komandovanja napravio značajne pomake u taktičko-operativnom položaju snaga na Igmanu i bio je dobro upoznat sa borbenim sastavom protivnika. Komandu nad TG-Igman je preuzeo Asim Džambasović. Dodatni problem je bila samovolja pojedinih komandanata i jedinica koji su se protivili da Džambasović bude komandant.⁹⁶ Borbene aktivnosti na vanjskom dijelu obruča su započele u prvim danima mjeseca augusta, a ofenziva započinje 22. augusta, s većim ili manjim intenzitetom. Manevarske jedinice iz Sarajeva su imale konkretne zadatke u vezi sa sinhronizovanim djelovanjem sa snagama izvan obruča u cilju probijanja opsade. Specijalna brigada Štaba Vrhovne komande imala je zadatak da se prebaci u prostor naselja Otes i dio naselja Stup te da djeluje u svojstvu rezerve Oteškom bataljonu i snagama HVO. Ponovo,

---

⁹² Ibid. 236.

⁹³ Xavier Bougarel, *Bosna, Anatomija rata*, Drugo izmijenjeno izdanje, University press, Sarajevo, 2018, 128.

⁹⁴ Šefko Hodžić, *Sve je moguće*, Des doo, Sarajevo, 2010, 233.

⁹⁵ Ćekić (et al.) Prvi korpus, 108.

⁹⁶ Asim Džambasović, „Igman: povoljan operativno-taktički položaj a nepostojanje jedne komande“ u „*Značaj igmanskog bojišta za odbranu Sarajeva i Bosne i Hercegovine*, Udruženje za zaštitu tekovina borbe za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo, 2009, 75.

problem je predstavljala blokada konvoja od strane HVO.⁹⁷ Operacija „Jug-92“ nije uspjela. Ipak jedinice ARBiH nisu bile organizacijski, a kamoli materijalno-tehnički spremne. Bio je vidno nepovoljan odnos snaga.⁹⁸ Nasuprot sebe, snage ARBiH su imale oko 29.000 ljudi, raspoređenih duž 64 kilometra duge opsadne linije. Jedina prednost koju je Armija imala u odnosu na SRK, jeste da je Štab VRS-a nerado riskirao teške gubitke u Sarajevu uprkos premoći u vatrenim kapacitetima, posebno nakon prvih mjeseci opsade.⁹⁹ Za ovu akciju, Mirsad Ćatić u svom dnevniku navodi da je bila jako loše isplanirana. Ključni element neuspjeha je bio što je napad glavnih snaga ARBiH bio izvršen na glavne snage VSrRBIH. Ćatić spominje brojku od 60 izbačenih iz stroja, smatram da je ta brojka ipak veća. Po njemu sproblem su predstavljala i česta hapšenja komandanata i starješina na Igmanu, te samovolja brojnih pojedinaca.¹⁰⁰ Jedan od evidentnijih razloga neuspjeha je bilo žestoko djelovanje artiljerije SRK.¹⁰¹

O neuspjehu ove operacije, govorio je i Predsjednik Predsjedništva Alija Izetbegović, koji je otvoreno kritikovao poteze komandanta ARBiH. „*Bilo je očitih promašaja u kojima je bilo velikih gubitaka. Nikada nisu ispitane odgovornosti niti utvrđeno ko je odgovoran zato. Imali smo slučaj poznate Igmanske operacije gdje smo izgubili 70 ljudi. Ispalo je da niko nije kriv.*“¹⁰² Ako bi se već tražio konkretan krivac, to nije moguće za odrediti. Krivica je kolektivna, riječ je bila o multikompozitnoj operaciji gdje je učestvovalo nekoliko različitih jedinica, svaki komandant je nosio dio krivice. Na koncu, ni potraga za krivcem ne bi bila ispravna, jer je operacija bila postavljena na krivim materijalno-tehničkim osnovama. Po svemu sudeći, Sarajevo se nije moglo deblokirati bez sadjejtva zračnih snaga i žestoke artiljersijke vatre. Kao što je poznato, ARBiH nije raspolagao sa takvim kapacitetima ratne avijacije, a ni artiljerija unutar opsadnog obruča nije bila adekvatna. Snage VSrRBIH su nakon pokušaja deblokade izvele kontra-udar, i to u periodu od 18-23. septembra, kada su pokušale ofanzivnim djelovanjem povratiti izgubljene položaje na Orliću i brojnim drugim objektima čijim su oslobađanjem i držanjem pod kontrolom jedinice ARBiH-a znatno poboljšale odbranu s pravca Rajlovca i Vogošće. Kako taj pokušaj vraćanja izgubljenog nije uspio, agresorske snage su privremeno

---

⁹⁷ Karavelić, Rujanac, *Sarajevo*, 198-199.

⁹⁸ Delić, *Armija*, 264.

⁹⁹ Andreas, *Plave kacige*, 57.

¹⁰⁰ Mirsad Ćatić Čuperak, *Sjena nad Igmanom, Ratni dnevnik, 1992-1996*, Bemust, Sarajevo, 2000, 192.

¹⁰¹ UN, Final report of the United Nations Commission of Experts Established pursuant to Security Council Resolution 780 (1992), Annex VI, Part I, Study of the Battle and Siege of Sarajevo, paragraf 477.

¹⁰² Senad Hadžifejzović, *Rat uživo, Ratni i televizijski dnevnik*, Sarajevo, 2002, 169.

odustale od pokušaja spajanja svojih snaga i presijecanja grada s pravca Vogošće preko Pofalića s Grbavicom. Operacija „Jug 92“ je imala i loše posljedice po grad. Zbog pokušaja deblokade i odsudne odbrane na pojedinim sektorima grada, jedinice VSrR BiH prebacuju težište svojih ofanzivnih djelovanja na pravac Butila – Stup – Nedžarići – Lukavica s ciljem spajanja svojih snaga te potpunog odsijecanja Sarajeva od aerodroma i sužavanje obruča oko urbanog dijela grada.¹⁰³

Čak ni nakon ovog neuspjeha, optimizam za razbijanje opsadnog obruča se nije slomio. Obzirom da se jesen polako približavala, a s njom i zima, to je za mnoge u blokiranom i zatvorenom Sarajevu značilo glad, smrzavanje i smrt. Načelnik ŠVK, Sefer Halilović je imao ideju da se Sarajevo deblokira prije zime. Razlozi su očigledno bili, ne samo sprečavanje humanitarne katastrofe u glavnom gradu jedne međunarodno priznate države, nego i bolji status Republike Bosne i Hercegovine za pregovaračkim stolom. Pored Halilovića, Vehbija Karić, načelnik artiljerije i protivvazdušne odbrane i Mustafa Hajrulahović Talijan, komandant Prvog korpusa ARBiH, su također bili optimistični u pitanju deblokade, odnosno da će Sarajevo biti deblokirano prije zime. Interesantno, Bakir Alispahić, načelnik CSB Sarajevo, je otvoreno rekao da deblokadu glavnog grada koči „muslimansko-srpsko-hrvatska“ mafija.¹⁰⁴ Jedan od visokih oficira, Edib Šarić je istakao stanje u planiranim snagama za akciju deblokade Sarajeva. „Sa ovakvim naoružanje, sa današnjim komandnim sastavom i ljudstvom, nismo u stanju izvoditi napadna dejstva. Gospodine pukovniče (Divjak), na Igmanu nas ima sada oko 800, a front kojeg branimo iznosi 62 km. Vidite da su vojnici u farmericama 30% nema čizme na nogama 60% vojnika je u ljetnim odijelima, a snijeg je, vidite, na Bjelašnici. Nema nikakve obuke“.¹⁰⁵

Neuspjehi, kritike, nestručno rukovodstvo, nedostatak vojnih materijala, pa ni veliki broj stradalih nisu mogli odvratiti ŠVK od narednih pokušaja deblokade. Fikret Muslimović u svojim memoarima isitče da je sa predsjednikom Izetbegovićem razgovarao o tada teškoj situaciji u Bosni i Hercegovini i o eventualnoj deblokadi Sarajeva. Predsjedniku je predstavio svoj plan i svoju viziju operacije. Interesantno, za razliku od većine generala, koji su skoro za svaku operaciju deblokade predlagali operaciju na operativnom ili strateškom nivou, Muslimović je dao prijedlog multi-kompozitne, kombinovane taktičke operacije, gdje će veći broj sitnijih

---

¹⁰³ Deliće, Armija, 264.

¹⁰⁴ Šefko Hodžić, *Otpečaćeni Koverat*, Des doo, Sarajevo, 2000, 79-80.

¹⁰⁵ Divjak, *Ne pucaj*, 120.

udarnih grupa na partizanski način djelovati u deblokadi. Originalna zamisao general-majora Muslimovića je bila da se oformi jedinica u rangu bataljona koja bi bila sačinjena od 600 odabranih boraca, mladih, psihofizički izdržljivih, među kojima ima dovoljno onih koji dobro poznaju infrastrukturu i geografske objekte, staze i puteve na prostoru Višegrada, Rogatice, Sokoca, Goražda, Foče i Gacka. Od navedenog bataljona se trebalo ljudstvo podijeliti u 30 do 40 odjeljenja po 15-20 boraca, te da te grupe iz raznih manjih pravaca deblokiraju Sarajevo.¹⁰⁶ Zanimljivo je da će se upravo sljedeća operacija, zbog širokog spektra problema, upravo na sličan način izvesti i to u veoma teškim uslovima. Velika većina operacija deblokade Sarajeva je na kartama generala izgledala kao veoma uspješna, dok je na terenu, u borbama, napadima i odbranama, situacija bila evidentno drugačija.

Pokušaj proboja opsadnog obruča izvana - *Sloboda 92/Koverat 92*

Nakon neuspjeha u razbijanju opsadnog obruča oko Sarajeva, desilo se još nekoliko ishitrenih i nedovoljno organizovanih pokušaja proboja. Obavještajni podaci su ukazivali da su linije SRK-a loše organizovane na prostoru Stupa i Otesa, konkretno na linijama dodira sa jedinicama HVO-a. Napad je počeo u noći 11/12. septembra 1992. godine u rejonu rijeke Bosne, nasuprot naselju Osjek. Jedinice su upale u zonu unakrsne neprijateljske vatre te je došlo do povlačenja.¹⁰⁷ Kako se približavao novi krug međunarodnih pregovora, isto tako se bližila i predstojeća ofanziva na području Sarajeva. Snage VRS su dobile zadatak da stvore uslove u političkom rukovodstvu RS da sa što boljih i povoljnijih pozicija „ učestvuje u rješavanju krize u BiH“. Tako što bi na terenu postigli realne pretpostavke za ispunjenje preostalih strateških ciljeva. SKR je nastavio izvršavanje svog stalnog i primarnog zadatka da odsudnom odbranom drži Sarajevo pod opsadom te prema razvoju situacije, steže opsadu, izoluje i presiječe pojedine dijelove naselja. Zadatak su dobile odabrane jedinice tri korpusa (Hercegovački, Drinski i SRK) da probiju te za saobraćaj osposobe koridor Sarajevo – Trnovo – Foča. Pojedine jedinice su dobile zadatak da na pravcu Pale – Prača – Goražde vežu dio snaga ARBiH za sebe te da pomognu Drinskom korpusu, koji je dobio poseban zadatak s ciljem uništenja neprijateljskih

---

¹⁰⁶ Fikret Muslimović, *Argumenti i sjećanja o ratu*, Knjiga prva 1990-1993., Udruženje za zaštitu tekovina borbe za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo, 2006, 253-255.

¹⁰⁷ Karavelić-Rujanac, *Sarajevo*, 203-204.

snaga u Podrinju. U cilju održavanja opsade i odbijanja svih napada ARBiH izvan i unutar obruča, SRK je dobio zadatak da konstantno fortificira svoje linije.¹⁰⁸

Obzirom na strateški značaj operacije 14. decembra 1992. godine je u Jablanici održan sastanak, koji je vodio predsjednik Predsjedništva Alija Izetbegović, kojem su prisustvovali Vehbija Karić, Rasim Delić, komandant 4. korpusa Arif Pašalić, komandant 3. korpusa Enver Hadžihasanović, Mirsad Ćatić, te Milivoje Petković iz HVO, kao i Jasmin Jaganjac. Predsjednik Izetbegović je naglasio kako je neophodna materijalna i vojna pomoć HVO u razbijanju opsade. Vehbija Karić je predočio plan operacije kojim se predviđalo angažman tri operativne grupe - Visoko, Igman i Drina jačine oko 10.000 trupa sa polukružne osnove Breza, Visoko, Igman, Treskavica, padine Jahorine, uz ubacivanje TDG¹⁰⁹ u dubinu VRS prema Trebeviću radi ugrožavanja neprijateljskih snaga unutar njihovog rasporeda.¹¹⁰ Iz dnevnika Mirsada Ćatića Čuperka, koji je bio komandant na Igmanu, saznajemo da je bosanska strana na ovom pregovoru insistirala na zajedničkim komandama HVO i ARBiH. Vehbija Karić je u okviru tih pregovora naveo kako je moguće izvršiti deblokadu, ali ne sa trenutnim artiljerijskim kapacitetima. Petković Milivoj je otvoreno izjavio da Armija ne raspolaže sa dovoljnom količinom municije za akciju.¹¹¹

U cilju planskih i blagovremenih priprema jedinica za predstojeća borbena dejstva izdato je posebno naređenje koje je zahtijevalo prikupljanje obavještajnih podataka i spremanje jedinica za izvođenje ofanzivnog djelovanja. Naređeno je da se vojnici i starješine informišu o preduzimanju borbenih dejstava pri čemu je bilo neophodno motivisati iste za izvršavanje zadataka u nadolazećem periodu. U naređenju je stavljen poseban akcent na razvijanje osjećaja i pravilan odnos prema civilnom stanovništvu, ratnim zarobljenicima i ratnom plijenu kao i materijalnim dobrima građana. Starješine su imale zadatak da izvrše borbeni razbroj jedinica.¹¹²

Još i prije realizacije operacije, broj učesnika se počeo rasipati, od ranije najavljivanih, nekoliko hiljada vojnika koji bi činili glavnu udarnu snagu na Igmansko-jahorinskom pravcu,

---

¹⁰⁸ Šadinlija „Prsten za glavu aždaje“, 366.

¹⁰⁹ Taktičko-diverzantska grupa

¹¹⁰ Jaganjac i Petković su obećali pomoć HVO u ljudstvu, dvije specijalne jedinice brigada Herceg Stjepan iz Konjica i jedinica HVO Kiseljak. Od opreme je obećano 1.000 pušaka. Ali ništa od obećanog nije ispunjeno. Delić, *Armija*, 266.

¹¹¹ Ćatić, *Sjena nad Igmanom*, 249-251.

¹¹² ARBiH, Str, pov. br. 02-255-2/92, Organizacija podstojećih b/d, Naređenje op. br. 1, Breza, 13. novembar 1992.

broj se spustio na znatno manji kontigent. Broj je sveden na dobrovoljce iz Hercegovine pod komandom Miralema Juge i dijelove Prve fočanske brigadu. Brojne „specijalne jedinice“ su odbile učestvovati u operaciji, kao što su „Jukini Vukovi“, „Silver fox“ i slične postrojbe.¹¹³ Rasim Delić u svojim memoarima posebno naglašava da je dosta artiljerijske municije potrošeno neracionalno. Konkretno navodi Jusufa Prazinu koji je za samo jedan dan sa Igmana ispalio oko 300 projektila 130 mm na objekte VRS, koji su se mogli gađati i minobacačem 82 mm. Isto tako je samo za tri dana sa Igmana ispaljeno nekoliko giljada mina 120 mm, dva puta više nego što se moglo izdvojiti za druge armijske sastave.¹¹⁴

Čim su završena borbena dejstva operacije *Jug – 92*, pristupilo se planiranju nove, do tada najambicioznije i najveće vojne operacije deblokade Sarajeva pod kodnim nazivom *Sloboda 92*. U okviru priprema za takvu operaciju, bilo je neophodno izvršiti višestruke pripreme koje su započete u oktobru i sve do kraja operacije bile su u sprezi sa nizom očekivanih i neočekivanih poteškoća. U organizacijsko-formacijskom smislu ove pripreme su bile zahvaćene procesom formiranja Prvog korpusa ARBiH. Izvan opsjednutog Sarajeva su početkom oktobra oformljene taktičke grupe „Visoko“ i „Igman“, te Istočnobosanska operativna grupa u Goraždu, „IBOG“. U operaciji „Koverat“ učestvovala su odabrane jedinice iz svih korpusa, osim Petog.¹¹⁵

Radni naslov ove operacije je bio „Sarajevo“, a kasnije je operacija preimenovana u „Sloboda 92“ jer je trebalo da glavnom gradu donese slobodu. U toku priprema, Štab SRK-a joj je dao naziv „Koverat“ ili „Koverta“. Taj naziv se vremenom uvrstio u literaturu.¹¹⁶ Operativci VRS su otkrili da se sprema još jedna operacija deblokade Sarajeva kroz presretanje razgovora članova komande Glavnog štaba ARBiH. O planu operacije se govorilo u šiframa, a jedna od njih je bila „koverat“. Po primanju i isčitavanju poruke se odgovaralo „primljena koverta“.¹¹⁷ VRS je raspolagala sa značajnim informacijama o pripremama ARBiH za obimnu operaciju deblokade Sarajeva. Operativci VRS su to sigurno saznali iz borbenih aktivnosti poduzetih početkom oktobra na području Dosloda, Azića, Otesa i Briješća, kao i ofanzivne aktivnosti na širem području Igmana i Trnova, imale su za cilj sprečavanje priprema i realizacije ove operacije. Svakako, Sarajevsko-romanijski korpus nije sjedio skrštenih ruku u isčekivanju

---

¹¹³ Tucaković, *Izveštaji*, 291.

¹¹⁴ Delić, *Lice i naličje*, 101.

¹¹⁵ Čekić (et al.), *Prvi korpus*, 139.

¹¹⁶ Hodžić, *Otpečaćeni Koverat*, 82.

¹¹⁷ Delić, *Armija*, 265.

nadolazeće neprijateljske operacije, nego su poduzete određene pripreme. Kako su pripreme operacije „Koverat“ odmicala, povećavao se i nivo poznavanja njenog sadržaja i stepena pripreme od strane Štaba SRK. Naređena ofanzivna dejstva jedinicama Sarajevsko-romanijskog korpusa preduzeta su s ciljem da se onemogući deblokada Sarajeva, te zatim u drugoj fazi, da se stvore uslove za ovladavanje Kobiljom Glavom, Ugorskim i Otesom.¹¹⁸

Komanda ARBiH je imala nekoliko planova, ali je usvojen plan IKM Igman kao jedini realan. Ideja je bila napad iz dva pravca. Na glavnom pravcu: Igman – Delijaš – Jahorina – Jasik – Brus te pomoćni pravac Igman – Ilovice – Grab – Tvrđimići – Trebević – Dobre vode. I dodatni pravac Visoko – Vogošća. Obavještajne procjene o snagama SRK i procjene odnosa snaga su ukazivale na to da bi se moglo računati na uspjeh ukoliko se planirana zamisao adekvatno realizuje. U prvom ešalonu napada na glavnom pravcu je planirano iskoristiti 391 borca iz pet jedinica, te na pomoćnom 300.¹¹⁹ Pojednostavljeno, operacija „Koverat“ je izvedena s ciljem proboja Prvog korpusa ARBiH-a iz opsadnog obruča Sarajeva, te spajanje sa snagama na slobodnoj teritoriji. Strateški gledano, zamisao operacije bila je, varijacija jedne isprobane operacije. Taktičko-operativni plan jedinica ARBiH je bio napad izvana i iznutra. Tako da ni operativci štaba SRK nisu imali većih problema u planiranju odbrane na pravcima napada, a već je od ranije bila upoznata sa nadolazećom ofanzivom.¹²⁰ Stanje na Igmanu je bilo izuzetno kritično, čak i prije početka priprema za operaciju. Mirsad Ćatić je na jednom sastanku nabrajao niz problema, jedan od njih je ljudstvo. Tada se na Igmanu nalazilo 320 vojnika sa lakim pješadijskim naoružanjem. Ćatić dodaje da su snage u Trnovu veoma razvučene te da postoji opasnost da VRS u samo jednom napadu razbiju linije odbrane, što se na koncu i dogodilo.¹²¹

Prije početka operacije na Igmanu počinju problemi i smetnje, iza kojih stoje Armin Pohara, Jusuf Prazina, Jasmin Jaganjac i ostali. Uslijedili su nemili događaji, napad na istureno komandno mjesto, pojedine članove Štaba. Nevojničko ponašanje pojedinaca i grupa iz vojnog i političkog korpusa, uz masovne opstrukcije i šverc smeta daljem realiziranju operacije. Operacija „Koverat“ je trebala početi po nekim planovima 15. decembra na svim pravcima, međutim,

---

¹¹⁸ICTY, predmet br. IT-09-92-T, DEFENCE NOTICE OF DISCLOSURE OF EXPERT REPORT OF MITAR KOVAČ PURSUANT TO RULE94bis, paragraf 4.94.

¹¹⁹ Karavelić, Rujanac, *Sarajevo*, 226-227.

¹²⁰ICTY, predmet br. IT-09-92-T, DEFENCE NOTICE OF DISCLOSURE OF EXPERT REPORT OF MITAR KOVAČ PURSUANT TO RULE94bis, paragrafi 4.96., 4.97.

¹²¹ Divjak, *Ne pucaj*, 108.

početna dejstva se odgađaju zbog zaustavljanja armijskih konvoja sa MTS od strane HVO u Bugojnu i Busovači. Vremenom će se desiti okršaji između Armije i HVO na prostoru Prozora.¹²² Baš u navedenom periodu dolazi do prekidanja lanca snadbijevanja ARBiH, iako do tada ograničen vrstom sredstava i teritorijom na koju su sredstva upućivana, preko Hrvatske i „Herceg-Bosne“. Armija i MUP su ostali bez osnovnih tehničkih pretpostavki za vođenje odbrambeno-oslobodilačkog rata. Ovo su sigurno jedni od krucijalnijih razloga zašto operacija nije bila uspješna. Ipak rat je aktivno, čak i sa većom žestinom vođen do aprila 1994. kada je u BiH ušao prvi konvoj s naoružanjem. Godinu ipo dana je vođen rat bez uvoza naoružanja i MTS.¹²³

Tek 19. decembra 1992. godine, krenule su snage na glavnom pravcu napada prema Trebeviću i Jahorini. U marš na Trebević i Jahorinu je krenula združena jedinica od 391 borca iz sastava 4. korpusa i Fočanske brigade te jedinica od 300 boraca iz bataljona „Sutjeska“. Združenom sastavu se trebala priključiti jedna jedinica iz Goražda. Nakon što su se navedene jedinice spojile na raskrsnici za Pale i Jahorinu u pravcu Trebevića planirano je da, uz sadejstvo jedinica iz grada, izvrše napad i razbiju snage na Trebeviću i produže ofanzivu prema Lukavici i deblokiraju grad. Zbog loših vremenskih uvjeta nije došlo do spajanja sa jedinicama iz Goražda i bataljona „Sutjeska“. Preostale dvije jedinice su nastavile sa zadatkom i ušle u dubinu neprijateljskog rasporeda oko 25 km i bila samo dva kilometra od Brusa. Zbog loših vremenskih prilika, zaszeda, zamora i heterogenosti sastava nije ni prešla u napad. Uslijed neorganizovanog povlačenja u teškim uvjetima, g rupa je naišla na nekoliko zaszeda u kojima je poginulo 48 pripadnika 4. korpusa.¹²⁴

Dodatni problem za jedinice iz Hercegovine, koje je vodio Miralem Jugo, bio je po ekstremno niskim temperaturama, vratiti se na početne položaje, 25 kilometara kroz neprijateljsku teritoriju. Potrebno je navesti da u toku povlačenja sa dostignutih pozicija, na jedinice 4. korpusa su vršeni brojni napadi iz zaszeda, bilo je čak i nekoliko pokušaja presijecanja kolone. Nemali broj pripadnika ARBiH u ovom pokušaju deblokade Sarajeva je stradao od prijateljske vatre. Komandant Jugo je u kritičnim momentima organizovao kružnu odbranu koja

---

¹²² Vahid Karavelić, „Značaj Igmanskog bojišta za borbeno djelovanje 1.korpusa Armije R BiH; u *Značaj igmanskog bojišta za odbranu Sarajeva i Bosne i Hercegovine*, Udruženje za zaštitu tekovina borbe za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo, 2009, 50.

¹²³ Delić, *Lice i naličje*, 102.

¹²⁴ Delić, *Armija*, 266-267.

je poslužila kao i odstupnica za povlačenje ostatka snaga sa Jahorine.¹²⁵ Mirsad Ćatić je trebao da vodi ovu operaciju na terenu, ali zbog njegovog ranjavanja na Igmanu zamjenio ga je Asim Džambasović. U svom dnevniku Ćatić navodi kako je izgledao prvi dan operacije: „*Za sutra je predviđen odmor jedinica i priprema za jahorinski pravac. Mostarci i Jablaničani su se povukli i žele da napuste Igman i vrate se kućana. Ovdje su već oko desetak dana, nemaju ni minimalne uslove za život a prema njima se postupa krajnje nekorektno. Juka im je isključio struju i vodu. Zuka je razoružao Jablaničane po Bradinom naređenju a na Mostarce su pucali iz brovinga da bi im spriječili da se vrate kući. Ružan ambijent za uspjeh.*“¹²⁶ Iz dnevnika Šemse Tucakovića, koji je tada bio u komandi Prve fočanske brigade može se dosta pročitati o veoma lošoj organizaciji i ishitrenosti operacije. Tucaković navodi kako u početku operacije „Koverat“ komanda TG Igman nije poslala vozila po vojnike i kako pripreme nisu adekvatno izvršene. Satima su čekali da vozila dođu po njih, ali su ipak krenuli u izvršenje zadatka pješke. Sistem veze za koordinaciju je bio kompromitovan, neprijatelj je tako saznao dosta ključnih informacija koje su otežavale napadna dejstva. Tucaković napominje da je njihove položaje cijelu noć 18. na 19. decembar prebirala neprijateljska artiljerija. Hercegovici nisu navikli na ratovanje u snijegom zavijanoj planini.¹²⁷

Zbog raznih problema u organizaciji i logistici, nije bilo moguće odmah pokrenuti ofanzivna dejstva na svim planiranim pravcima u okviru operacije. Na visočkom pravcu, operacije su nešto drugačije vođene, prije svega, nije bilo komplikacija i kontradikcija kao na igmanskom pravcu. Kao najraniji izvedivi termin početka sinhronizovanog napada na svim pravcima određen je 18. decembar 1992. godine. Tada su snage Operativne grupe „Visoko“ izvišile snažan udar pravcem Visoko – Bioča – Reljevo te pravcem Breza – Ilijaš – Semizovac. Snage Operativne grupe „Igman“ su izvršile udar pravcem Aleja – Ilidža – Vrelo Bosne i iz nekoliko manjih pravaca napale Hadžiće, a Jahorinsko-trebevičkim pravcem izbile na liniju Babine vode – Kijevska paljka – Prestrugane klade. Kada je napad sa spoljnog prstena opsade započeo, ispostavilo se da opet nije bilo dovoljno koordinacije i kvalitetnog planiranja. Na pravcu Visoko – Ilijaš – Vogošća su snage ARBiH 28. decembra zauzele objekat Višegrad i ušle u selo Gornja Bioča, čime je probijena odbrana VRS-a u Ilijašu. Udarne snage su brzo ušle u

---

¹²⁵ Hodžić, *Otpečaćeni Koverat*, 124-126.

¹²⁶ Ćatić, *Sjena nad Igmanom*, 252-253.

¹²⁷ Tucaković, *Izvjestaji*, 294-298.

dubinu neprijatelja, ali sadejstvo ostalih jedina OG „Visoko“ je izostao, te nije došlo do eksploatacije uspjeha. A snage koje su izvršile duboki prodor su se našle u poluokruženju, pa su se uz velike gubitke morale povući na polazne pozicije.¹²⁸ Na pojedinim manjim pravcima napada veliki problem za jedinice u probouju su predstavljala minska polja, koja su se nalazila na putevima od velikog značaj za VRS i ARBiH. Minska polja i tvrda uporišta VRS su bili glavni faktori demoralizacije jedinica u probouju, što je često dovodilo do samovoljnog povlačenja jedinica sa terena a samim tim i iz operacije.¹²⁹

Tada je na visočkom ratištu prvi put uvedena 7. muslimanska brigada, tako da je moguće govoriti u određenoj mjeri i o nepoznavanju terena. Pripadnici ove grupe su bili bijesni zbog gubitaka u Bioči, te su počeli sa prijetnjama i hapšenjem pojedinaca za koje su mislili da su glavni krivci za neizvršenje zadataka. Rasim Delić je tada uspio da smiri situaciju sa Asimom Karičićem, komandantom brigade te da dogovori mirno izvlačenje pripadnika 7. muslimanske brigade.¹³⁰

Na igmanskome pravcu napada je bio nerealan odnos angažovanih snaga. Neuspjeh operacije je uslijedio i zbog nerealnih očekivanja te neadekvatne pripreme, popraćene lošom organizacijom na terenu. Nisu postojali uslovi da se na glavnom pravcu napada ešaloniraju jedinice za defanzivna dejstva i osigura koridor za jedinice u marševskom probouju te ojačaju bočne strane koridora od napada sa boka. Nije moglo doći do eksploatacije uspjeha niti se mogla održati veza u marševskom poretku. Na terenu nije bilo jačih rezervi koje bi se koristile u drugom i trećem ešalonu po dubini. Karavelić i Rujanac su iznijeli odličnu hipotezu u vezi eventulanog probouja obruča oko Sarajeva. Oni navode sve i da se ostvario uspjeh marševske kolone u probouju obruča, ne bi se deblokirao grad, jer ne bi bilo otvorenog koridora prema gradu. Dobro su primijetili kako su kadrovske promjene u vojnom vrhu unijele određenu dozu neracionalnosti u procjene o mogućnostima vlastitih snaga, te da se i to može uzeti u obzir kao ograničavajući faktor koji je doveo do poteškoća i neadekvatnih odluka.¹³¹ Bilo je određenih dogovaranja između Delića i Halilovića da se poboljša i objedini sistem rukovođenja i komandovanja na Igmanu jer, nakon ranjavanja Mirsada Čatića, u zoni odgovornosti Taktičke grupe Igman nije bilo jake ličnosti koja bi objedinila jedinice koje su se gore nalazile, od Crnih

---

¹²⁸ Šadinlija, *Između pravde*, 366-367.

¹²⁹ Elvedin Šehagić, *Kakanj u odbrambenom i oslobodilačkom ratu, 1992-1995*, JU gradska biblioteka Kakanj, Kakanj, 2018, 468-470.

¹³⁰ Delić, Na čelu, 98-99.

¹³¹ Karavelić, Rujanac, *Sarajevo*, 230-231.

labudova, Zulfikara, i drugih jedinica iz Hadžića. Bilo je potrebno da se na Igman dovede ozbiljan vojnik i ozbiljan starješina. Predloženo je da se pošalje Sead Delić, ali taj je prijedlog odbijen.¹³²

Snage VRS-a su bile veoma dobro upoznate s planiranim snagama na pojedinim pravcima napada, kao i s naporima da se osiguraju znatne količine naoružanja, municije i ostalih vojnih sredstava. U tom pogledu su shvatili i procijenili da će operacija, ako joj se u početku ozbiljno ne suprostavi, dobiti puni zamah i ostvariti zadati cilj, odnosno deblokadu Sarajeva. Komanda VRS-a je izdala i posebna naređenja za SRK, prije svega da onemoguće deblokadu te da se steknu uslovi za ovladavanje Otesom, Kobiljom Glavom i Ugorskim. Naređena su i dodatna utvrđivanja fortifikacija na linijama koje drže grad u opsadi, izgradnjom skloništa za svako odjeljenje, te izgradnja bunkera sa zaštitnim slojem protiv visokokalibarskih haubica 155 mm.¹³³

Smatram da je ova operacija dobrim dijelom bila ishitrena zbog bojazni od ulaska snaga VRS preko Stupa u Sarajevo. Dakle, ŠVK je bio prisiljen da započne operaciju „Koverat“ prije samog okončanja priprema i dovođenja potrebnih snaga. Samovolja pojedinih jedinica i pojedinaca je nanijela više štete nego koristi, a zbog HVO-a je operacija dugo odgađana. Čatić ispravno navodi kako se operacija deblokade Sarajeva nije se mogla efektivno izvesti bez ijednog značajnog, nadvisujućeg, objekta.¹³⁴ Čak i u trećoj godini rata, ova operacija je bila aktuelna u vojnim krugovima. Brigadir Vehbija Karić je 15. 8. 1994. godine uputio predsjedniku Predsjedništva RBiH Aliji Izetbegoviću jedan nesvakidašnji zahtjev. Naime, birigadir Karić je tražio da se pokrene istražni postupak i krivična odgovornost za sva odgovorna lica. Prije svega, sebe je smatrao odgovornim zbog lošeg izvođenja operacije. Karić je uputio sličan zahtjev Rasimu Deliću, tada armijskom generalu ARBiH. Sastavljena je komisija koja je tek 9. 3.1995 uputila izvještaj predsjedniku Izebegoviću. Delić je naveo 4 glavna uzroka neuspjeha operacije.¹³⁵ Mišljenje generala Jovana Divjaka najbolje oslikava kakvo je bilo stvarno stanje

---

¹³² Hodžić, *Bosanski ratnici*, 65-66.

¹³³ Čekić (et al.), *Prvi korups*, 140.

¹³⁴ Čatić, *Sjena nad Igmanom*, 454.

¹³⁵ 1. veliki broj propusa, površnost i neodgocornosti od načelnika Štaba Vrhovne Kkomande OS brigadnog generala Sefera Halilovića, komande na IKM ŠVK OS sa lokacijom na Igmanu pod komandom brigadira Karić Vehbije, komandanata i komandira jedinica koje su učestvovala u izvođenju borbenih dejstava. 2. Površnost, brzina i nestručnost u formiranju i radu komande od prikupljanja i procjene podataka o neprijatelju do neprecizne i nepotpune odluke, površnog izvještavanja i nestručnog komandovanja operacijom. 3. Nisu bili stvoreni neophodni

snaga na terenu i kakvi su bili kapaciteti najmlađe armije na svijetu. Po njegovim realnim spoznajama, odbrana se u tom momentu izvodila u izrazito nepovoljnim okolnostima, a deblokada glavnog grada i razbijanje opsadnog obruča te ofanzivna dejstva ARBiH su samo *naša nerealna želja*.¹³⁶

Iako su jedinice na skoro svim predviđenim pravcima imale značajan početne uspjehe i s vanjske strane opsadnog obruča postigle dubinske prodore u raspored snaga VRS, sa pravca Jahorine sitigavši do padina Trebevića, a sa pravca Visokog do prigradskih naselja Ilijaša, izostao je posljednji korak snaga za završni udar. Sličan scenariji će se ponoviti u kasnijem periodu. Ipak su postignuti koliko-toliko značajni uspjesi na Žući gdje su postignuti najkonkretniji i najznačajniji borbeni rezultati tokom ove operacije. Snage ARBiH su oslobodile cijeli plato Žući te su otvorena vrata za ulazak jedinica 1. korpusa u Vogošću, ali se na istim stalo zbog nedostatka drugog ešalona te materijalno-tehničkih sredstava za konkretniju eksploataciju spjeha. Do polovine januara 1993. godine došlo je do obustavljanja svih dejstava po operaciji „Koverat“ i sa vanjske i sa unutrašnje strane opsadnog obruča.¹³⁷

Pokušaj proboja opsadnog opsadnog obruča s unutrašnje strane – *Trebević*

Nakon tragičnog završetka operacije „Koverat“, situacija na bojištu je bila sve teža za ARBiH. Dolazak nove 1993. godine će se pokazati kao najteži period odbrane Bosne i Hercegovine. Pored jednog neprijatelja, u otvorenom sukobu ARBiH će morati otvoriti još jedan front, ovaj put protiv snaga HV i HVO. Nakon višemjesečnih napetosti i oružanih incidenata u proljeće 1993. godine, HVO uz pomoć HV je zapačeo opći napad na istočni dio Mostara, kao i na Gornji Vakuf i Bugojno s ciljem spajanja Hrvatske vojske i HVO-a iz Hercegovine sa jedinicama HVO iz srednje Bosne, Kiseljaku, Zenici, Travniku, Novom Travniku i Vitez. U ovom ključnom momentu, HVO i HV zaustavljaju ofanzivna dejstva prema Vojsci Republike

---

materijali i drugi uslovi za deblokadu Sarajeva. Komande i jedinice koje su realizovale zadatak iz navedene operacije nisu imale borbenog iskustva i uvježbanosti, a pripreme su bile površne i realizovane su na brzu ruku. 4. Očita je opstrukcija jedinica kojima su komandovali Jaganjac, Juka, Zuka i Rajić- Isti nisu ni pokušali izvršiti dobijeni zadatak. Hodžić, *Otpečaćeni Koverat*, 81-82.

¹³⁶ Divjak, *Ne pucaj*, 109.

¹³⁷ Šadinlija, „Prsten za glavu aždaje“ 367.

srpske.¹³⁸ Vens-Ovenov plan je dodatno aktualizirao novu fazu rata. Takav razvoj je posebno vezao slobodne snage operativnih grupa Igman i Visoko, kao i snage iz 3. i 4. korpusa ARBiH, koje su u 1992. godini činile okosnicu operacija i akcija deblokade Sarajeva. Osim toga, otežano snabdijevanje MTS-om je bilo jako ograničeno zbog toga što HVO i HV nisu dopuštali nikakvo snabdijevanje ARBiH-a preko teritorija pod njihovom kontrolom.¹³⁹ Situacija na istoku zemlje, posebno u Srebrenici je bila sve teža. Snage VRS su u martu zauzele Cersku i Konjević-Polje, što je dovelo do statusa zaštićene zone UN, te u nastavku dejstava usmjerili svoje vojne kapacitete na Goražde.¹⁴⁰ Strah od pada Goražda u ruke VRS-a je bio povezan sa strahom od pada Sarajeva, jer je Goražde bila jedina slobodna teritorija u Podrinju, uz srebreničku i žepsku enklavu. Padom Goražda, velike snage VRS-a bi se mogle uključiti na druga ratišta, kao što je sarajevsko.

Armija RBiH je svoje ograničene vojne i materijalne kapacitete sada morala još više da razvuče. Iako je, sa današnje distance, teško govoriti o brojevima, potrebno je navesti komparaciju ljudstva na sve tri strane. Charles R. Shrader navodi da je HVO raspolagao sa oko 45. 000 – 55.000 vojnika dobro opremljenih sa velikim brojem oklopnih transportera i tenkova te artiljerijom. Snage ARBiH su nešto veće između 50 i 60 hiljada vojnika u pet korpusnih područja, sa manjim brojem pripadnika MUP-a, specijalnih jedinica i paravojnih snaga. Za snage VRS se pretpostavljalo da imaju na raspolaganju između 70 i 80 hiljada vojnika podjeljenih u šest korpusa, koji su bili opremljeni sa oko 300 tenkova i 600 artiljerijskih oruđa. Autor je ovaj podatak preuzeo od ECMM, Posmatračke misije Evropske zajednice.¹⁴¹ S druge strane O'Billance navodi nešto drugačije brojeve. Njegova komparativna analiza se oslanja na procjenu njemačke obavještajne službe za period novembar – decembar 1992. godine. Ljudstvo HVO-a broji oko 40 hiljada vojnika, ARBiH oko 100 hiljada i VRS 90 hiljada „redovnih“ i oko 20 hiljada paravojnih efektivna.¹⁴²

Razlog komparativne analize broja vojnih efektivna tri sukobljene strane itekako ima veze sa akcijom deblokade Sarajeva. Kao što je navedeno, ARBiH i cijela država RBiH su se našle u

---

¹³⁸ Karavelić, Rujanac, *Sarajevo*, 233.

¹³⁹ Šadinlija, *Za Sarajevo*, 103.

¹⁴⁰ Čekić (et al.) *Prvi korpus*, 166.

¹⁴¹ Charles R. Shrader, *The Muslim-Croat Civil War in Central Bosnia, A Military History, 1992-1994*, Texas A&M University Press, College Station, Austin, 2003, 22.

¹⁴² Edgar O'Ballance, *Civil War in Bosnia 1992-94*, MacMillan Press LTD, London, 1995, 126-127.

veoma teškoj situaciji. Zbog sukoba sa HV i HVO-m, dobar dio snaga Armije se morao prebaciti sa jednog dijela fronta, gdje su se borili protiv VRS na nove linije odbrane protiv HV i HVO. Nedostatak naoružanja, municije, školovanog vojnog kadra i mnoge druge poteškoće su sve više stavljali traga na Armiju RBiH. U tom momentu, deblokada glavnog grada i njegovo spajanje sa drugim slobodnim teritorijama je bilo najpotrebnije. Nije bio ispunjen ni minimum uslova za realizaciju ovakve akcije, štaviše, mnogo veće potencijale su imale akcije i operacije iz 1992. godine. Iz navedenog razloga, smatram da je došlo do ubrzanog planiranja, na koncu, i izvođenja ove akcije koja je rezultirala neuspjehom.

Navedeno stanje na svim frontovima je dovelo do još jednog ishitrenog pokušaja deblokade. Komandant 1. korpusa, Mustafa Hajrulahović Talijan, je u zapovijesti napisao gotovo pa već isprobani plan za razbijanje opsadnog obruča oko Sarajeva, samo što je naveo da su ovaj put snage za „jednovremeni napad s fronta i privremeno zauzete teritorije,“ bile nedostupne zbog teških okršaja sa HVO na visočkom pravcu, te da je izrazito teško stanje u Goraždu i Trnovu.¹⁴³ Planirani proboj iz okruženja je zamišljen na više pravaca, a za težište je određen pravac: kota 850 – Paljevo i Stup - Kasindolska ulica – Butmir. Čitav plan, koji je bio izrazito komplikovan, obzirom na operativno-taktičke pozicije te odnos snaga na terenu, je do kraja maja bio sveden na pokušaj da se koncentracijom jedinica i sredstava na trebevičkom pravcu izvrši deblokada, te da se nakon toga pokuša eksploatisati uspjeh.¹⁴⁴ Za razliku od prošlih akcija i operacija, ova je započela u dogovorenom vremenu. Artiljerijska priprema je bila kvalitetna i u potpunosti je ispunila svoj zadatak, jer je preciznim i direktnim pogocima u prednji kraj neprijateljskih linija natjerala vojnike VRS da se povuku u dubinu borbenog rasporeda. U inicijalnom momentu, akcija se odvijala znatno brže od očekivanog, a 1. bataljon 1. brdske brigade je u potpunosti ispunio bliži zadatak na glavnom pravcu napada zahvaljujući efektu iznenađenja. Snage drugog ešalona su uspješno uvdene u borbu i nastavile dalje napredovanje. Akcija je išla i bolje od očekivanog sve dok snage drugog ešalona nisu ušle u dubinu neprijateljskog rasporeda. Tu je došlo do izražaja neobučenost za vođenje bliske borbe po dubini i pojava prage iz neočekivanog pravca je dovela do nesnalaženja te uvela pometnju u redove jedinica iz drugog ešalona. Zbog straha od okruženja, jedinice su se povukle u rejon Orlovače. Tu je došlo dio znatnog grupisanja

---

¹⁴³ Čekić (et al.), *Prvi Korpus*, 166.

¹⁴⁴ Šadinlija, *Za Sarajevo*, 193.

snaga 1.brdske brigade na uskom prostoru te nakon određenog vremena, tri neprijateljske granate usmrtila su 27, a ranila oko 60 vojnika.¹⁴⁵

Propala trebevička akcija je bila potvrda činjenice da je ARBiH došla u situaciju gdje nema potrebne resurse a ni pretpostavke za razbijanje opsade oko Sarajeva. To se pokušavalo skoro čitavih 14 mjeseci rata. U nadolazećem periodu rata u Bosni i Hercegovini, VRS će izvesti najveću ofanzivu na Sarajevo operacijom „Lukavac-93“ a Prvi korpus ARBiH će se naći u nezavidnoj situaciji sa sve manje dubine u zoni odgovornosti. U međuvremenu je došlo i do smjene komandnog kadra, gdje je na čelu ARBiH smijenjen Sefer Halilović a postavljen Rasim Delić, koji će biti na čelu Armije sve do kraja rata.¹⁴⁶ General Divjak navodi da je konkretno ova kadrovska promjena u sistemu rukovođenja i komandovanja izvedena u najkritičnijem trenutku rata u BiH. Postavljanje Rasima Delića na dužnost komandanta Armije i Sefera Halilovića za načelnika štaba je prouzrokovalo netrpeljivosti u krugu najodgovornijih ljudi u ŠVKOS, što se negativno odrazilo na stabilnost odbrane te gubitak teritorija Trnova, Bjelašnice i Igmana. Divjak tvrdi da su ovakve kadrovske promjene više štatile nego poboljšale status Armije RBiH.¹⁴⁷

O predvidljivosti operacija deblokade Sarajeva u zoni odgovornosti Prvog korpusa ARBiH govore i dokumenti SRK. U zaključcima iz procjene situacije u zoni odgovornosti SRK se navodi da: *„Muslimanske snage u zoni SRK izvode borbena dejstva već godinu dana sa istim borbenim poredcima, pri čemu se ništa ne menja, prevalađuje stereotipnost, manevar snaga se vrši isključivo na taktičkom nivou dok je manevar vatrom znatno prisutan i bitno utiče na dinamiku i tok borbenih dejstava. U zoni SRK angaževane su muslimanske snage jačine 3 korpusa i 1 operativna borbena grupa. To su 1, 3, 4 i IBOG. Cijenimo da to iznosi oko 64.000 boraca. Pomenute snage izvode borbena dejstva pod izuzetno teškim uslovima koji znatno utiču na tok i ishod“*¹⁴⁸ Činjenica da je najveći procenat pokušaja proboja opsadnog prstena i deblokade grada iz vana išao sa igmanskog pravca, a iznutra također prema Igmanu, GŠVRS je bio svjestan činjenice da će i naredni pokušaji deblokade, barem jednim pravcem napada, biti vezani za igmansko ratište. Karavelić smatra da je to najvjerojatnije i jedan od fundamentalnih

---

¹⁴⁵ Karavelić, Rujanac, *Sarajevo*, 234-236.

¹⁴⁶ Šadinlija, *Za Sarajevo*, 103-104.

¹⁴⁷ Jovan Divjak, „Bosanskohercegovačko ratište u 1993. – opšti preged“ u; 1993.- *Prelomna godina rata za odbranu Bosne i Hercegovine*, Udruženje za zaštitu tekovina borbe za Bosnu i Hercegovinu, 2011, Sarajevo, 17-19.

¹⁴⁷ Karavelić, Rujanac, *Sarajevo*

¹⁴⁸ GŠVRS Str. Pov. br. 03/8-97. 31. 05. 1993. godine. Zaključci iz procjene situacije u zoni SRK.

razloga zašto su snage VRS u proljeće i ljeto pripremile i otpočele operaciju u cilju zauzimanja Igmana. Cilj VRS-a je bio da se zauzme Žuč i Igman i da se Sarajevo hermetički zatvori sa još jednim opsadnim obručem, što bi bio ključni segment za prisilu na kapitulaciju Sarajeva.¹⁴⁹

Kao što se vidi iz priloženog, štab VRS je u dobroj mjeri bio upoznat sa svim borbenim aktivnostima u okviru operacija i akcija deblokade Sarajeva te se na osnovu operativnih i obavještajnih saznanja mogao sukladno situaciji prilagoditi za kontra-udar. Osim što su neprijateljske snage bile upoznate sa gotovo svim pravcima napada, znali su okvirni broj ljudstva operativnih grupa u operativnim zonama Prvog korpusa. Jedinicama na terenu je nedostajao školovan podoficirski i oficirski kadar koji je bio ključan za samoinicijativno djelovanje. Sve je to vidno utjecalo na uspješnost i izvodivost operacija deblokade Sarajeva.

Krizni period ARBiH i uspostavljanje ravnoteže na BH ratištu s posebnim osvrtom na Sarajevo

Obzirom da dvije godine nisu pokretani ozbiljniji pokušaji deblokade, potrebno je prikazati kako je ARBiH došla do pretpostavki i osnova za izvođenje posljednje operacije deblokade Sarajeva, a ona je uveliko bila povezana s ratnim aktuelnostima u zonama odgovornosti drugih korpusa. U ratnoj 1993. godini, linija fronta između snaga ARBiH i VRS je iznosila oko 1.600 km, tako da je VRS mogla da nameće oružane sukobe po šablonu odvojenih borbenih žarišta, a odnos u MTS je bio 1:50.¹⁵⁰

Nakon akcije „Trebević“ nije bilo većih pokušaja razbijanja opsadnog obruča sve do juna 1995. godine. Veći broj operacija, akcija i dejstava je vođeno na drugim sektorima zone odgovornosti Prvog korpusa. Obzirom da je vojni vrh RBiH shvatio da trenutano ne posjeduje kapacitete za deblokiranje glavnog grada, fokusirao se na druge operacije. Težište borbenih dejstava Prvog korpusa je izmješteno na Igman, Bjelašnicu, Treskavicu, Crnorječku (Nišićku visoravan), ilijaško ratište i odbranu Goražda.¹⁵¹ Izuzetno složena politička situacija u BiH se odražavala na vojnu situaciju, ali je i djelimično proizilazila iz nje. Stanje na ratištu i povoljni ili nepovoljni rezultati ARBiH u odbrani od agresije imali su direktan utjecaj na opće stanje u BiH,

---

¹⁴⁹ Karavelić, „Značaj Igmanskog bojišta“ 50.

¹⁵⁰ Divjak, „Bosanskohercegovačko ratište“, 25.

¹⁵¹ Karavelić, Rujanac, *Sarajevo*, 275-285.

pa i na političku situaciju. U maju 1993. godine, vojna situacija se konstantno komplikovala, da bi svoj vrhunac dostigla u jesen 1993. godine, kada se prored dva protivnika, u agresiju na BiH na području Bosanske krajine uključio i treći, paravojne snage Fikreta Abdića, koje su podržavali protagonisti podjele BiH, Milošević i Tuđman. Upravo tokom krizne 1993. godine, zahvaljujući djelimično i mirovnim pregovorima i prijedlozima Vensa i Ovena te Ovena i Stoltenberga zasnovanim na etničkoj podjeli, stekli su se i eventualni uslovi za kraj rata i konačnu podjelu Bosne i Hercegovine.¹⁵² U 1993. godini, snage VRS izvele su najveći dio zadataka postavljenih za tu godinu. Skoro čitavo Podrinje je bilo u rukama VRS, osim tri manje enklave, Srebrenica, Žepa i Goražde. Obzirom da je VRS uglavnom dostigao teritorijalne ciljeve, u političkom vrhu je krajem 1993. počelo da preovladava mišljenje da je rat gotov.¹⁵³ Analitičari CIA su mišljenja da je VRS imala 1993. godini posljednju šansu da vojnički pobijedi u bosanskom ratu te da iskoriste prednosti.¹⁵⁴

U novoj 1993. ratnoj godini je došlo do uspostave zaštićenih zona UN. Sigurne zone su formirane 1993. godine, kao odgovor na humanitarnu krizu koja je pratila svaki opsjednuti grad, obzirom da je domicilno stanovništvo bilo dopunjeno hiljadama izbjeglica koje su bile protjerane ili pobjegle pred napredovanjem VRS ili drugih srpskih vojnih ili paravojskih formacija. U aprilu 1993. godine Srebrenica je bila pred padom, i upravo tada, 16. aprila Rezolucija 819 Savjeta bezbjednosti UN potvrdila je status Srebrenice kao sigurne zone pod zaštitom UN.¹⁵⁵ GŠVRS je u januaru 1993. godine formirao Drinski korpus VRS radi organizovanijeg vođenja operacija u Podrinju. Odmah su počela združena dejstva: Drinski, Hercegovački, Sarajevsko-romanijski te dijelovi Valjevskog i Užičkog korpusa napadali su uz snažnu artiljerijsku vatru sa obje obale Drine s ciljem ovladavanjem Podrinja.¹⁵⁶ Smatram da se Rezolucije UN-a za Srebrenicu, Goražde i Žepu dovode u vezu sa intenzivnijim dejstvima u zoni odgovornosti Drinskog korpusa VRS. Ove sigurne zone nisu predstavljale prepreku VRS-u da nastavi svoja dejstva po civilima u

---

¹⁵² Delić, *Armija*, 230.

¹⁵³ Ideja je bila da se rat završi sa jednom odlučujućom vojnom operacijom koja će poraziti ARBiH. U idejama GŠVRS je bilo predstavljeno više ovakvih operacija, ali je politički vrh RS bio nezainteresovan za takav podvig. Bojan Dimitrijević odlično primijetuje da je neobično takvo pojednostavljenje i trivijalizacija završetka rata u očima GŠVRS. Димитријевић, *Генерал Младић*, 223.

¹⁵⁴ Balkan Battlegrounds, 207.

¹⁵⁵ Tri sedmice kasnije Rezolucija 824 Savjeta bezbjednosti UN je proširila svoju zaštitu na Bihać, Goražde, Sarajevo, Tuzlu i Žepu zahtijevajući da VRS prestane s neprijateljstvima te da se povuku do tačke na kojoj više ne predstavljaju prijetnju za civile. Ingraio, *Suočavanje s jugoslavenskim kontroverzama*, 200.

¹⁵⁶ Sefer Halilović, *Lukava strategija*, PJ Matica Sandžaka, Sarajevo 1997,107.

navedenim gradovima, pokretane su ofanzive i teški artiljerijski napadi bez ikakvih smetnji. Status sigurne zone nije pomogao stanovništvu Srebrenice i Žepe 1995. godine kada je izvršena najveća masovna egzekucija civila u proteklom ratu. Haški tribunal je ovaj čin ocijenio kao genocid. U jeku sukoba u Bosni i Hercegovini postojali su pregovori o eventualnoj zračnoj intervenciji. Lideri NATO pakta su odobrili zajednički plan za moguće zračne napade na VRS kako bi prekinuli opsadu Sarajeva, ali su odgodili mogućnost trenutnog napada i dali Generalnom sekretaru UN-a efikasan veto na takvu vojnu akciju.¹⁵⁷

Godine 1993. državni i vojni vrh Bosne i Hercegovine se konačno obračunao sa kriminalnim elementima u opkoljenom Sarajevu. Ramiz Delalić Ćelo, komandant 9. brdske brigade i Mušan Topalović Caco, komandant 10. brdske brigade i pojedinci iz jedinice „Delta“ su samovoljom i kriminalnim radnjama narušavali sistem rukovođenja i komandovanja u komandnoj strukturi Prvog korpusa.¹⁵⁸ Situacija se dodatno zakomplikovala kada su pojedinci iz tri navedene jedinice ušli u otvoreni sukob sa legalnim strukturama MUP-a i ARBiH što je moglo dovesti odbranu Sarajeva u pitanje. Vojno-policijskim akcijama „Miljacka“, „Trebević“ i „Trebević 2“ mnogi pojedinci su likvidirani i došlo je do potpunog objedinjavanja i potčinjavanja svih vojnih jedinica u Sarajevu pod komandu Prvog korpusa ARBiH.¹⁵⁹ Još jedan od razloga za burnu reakciju legalnih organa vlasti na samovolju pojedinih komandanata je bilo i pitanje odvođenja ljudi na kopanje rovova i likvidacija civila srpske nacionalnosti iz Sarajeva.¹⁶⁰ Snage VRS su poduzele nekoliko značajnih operacija od druge polovine 1993. pa sve do kraja 1994. u ranije pomenutim ciljevima da unište ARBiH. Snage VRS su bile angažovane u ofanzivnim dejstvima oko Olova, Teočaka, Maglaja, zatim u velikoj operaciji „Zvezda“ oko Goražda, dejstvima na nišićkoj visoravni, operaciji „Breza 94“, u Bosanskoj krajini koja je doživjela totalni neuspjeh, Mladić je u ovoj operaciji ranjen te je skoro bio zarobljen. To su bile glavne operacije snaga VRS u 1994. godini. Ratna 1994. godina obilježava gubljenje strateške

---

¹⁵⁷UN, Final report of the United Nations Commission of Experts Established pursuant to Security Council Resolution 780 (1992), Annex VI, Part I, Study of the Battle and Siege of Sarajevo, paragraf 2346.

¹⁵⁸ Delić, Lice i naličje rata, 163.

¹⁵⁹ Karavelić, Rujanac, *Sarajevo*, 254-257.

¹⁶⁰ Nicolas Moll, *Između sjećanja, poricanja i zaborava – Tri studije o kulturi sjećanja u BiH 20 godina nakon rata, „Sarajevska najpoznatija javna tajna“ Suočavanje sa Cacom, Kazanima i zločinima počinjenim nad Srbima u opkoljenom Sarajevu, od rata do 2015*, FES, Sarajevo, 2015, 31-35.

inicijative VRS na širem bosanskohercegovačkom ratištu, te snage ARBiH počinju sve više da napreduju u oslobađanju zemlje.¹⁶¹

ARBiH je zahvaljujući poduzetim mjerama GŠ OSRBH i Predsjedništva RBiH uspješno odbranila slobodnu teritoriju tokom 1993. i početkom 1994. godine, vodeći u većem dijelu godine borbu na tri fronta. Iako su u mjesecima teških borbi snage VRS uspjele okupirati dio podrinja i dio slobodne teritorije u širem okruženja Sarajeva operacijom „Lukavac 93“, zahvaljujući čvrstom otporu, Sarajevo nije podijeljeno. Goražde je ostalo odbranjeno, VRS nije uspjela prošiti posavski koridor, odnosno uspostaviti još jedan, rezervni koridor dolinom Krivaje.¹⁶² Situacija u srednjoj Bosni se također mijenjala, Hrvatska je na Gornji Vakuf, Prozor i Jablanicu poslala 13 brigada. Cilj je bio spojiti srednju Bosnu sa Hercegovinom, što bi zaokružilo sve preuslove za podjelu Bosne i Hercegovine. Na tom dijelu ratišta HVO i HV su predvodili generali Praljak, Petković i Roso. Posebno teško stanje za ARBiH je bilo na spoju 3. i 4. korpusa. Komandant 7. korpusa ARBiH Mehmed Alagić smatra da je proboj snaga 7. korpusa promorao HVO i HV na potpisivanja primirja što je dovelo do potpisivanja Vašingtonskog mirovnog sporazuma.¹⁶³

Uprkos dobrom otporu i odsudnoj odbrani na pojedinim djelovima ratišta u BiH, stanje u Sarajevu je bilo nepromijenjeno. Snajpersko i artiljerijsko djelovanje po civilima i civilnim objektima je bilo razorno. Uprkos pojedinim prekidima vatre, ono je nastavljano.¹⁶⁴ Jedan od najbrutalnijih primjera civilnog stradanja stanovništva od artiljerije SRK jeste masakr na Markalama. Asim Kanlić, sudija Višeg suda u Sarajevu je naveo kako je projektil ispaljen sa južne strane grada pod uglom od 170 stepeni. Komisija vojnih posmatrača UN je otkrila da je masakr počinio laki, trenutno-fugasti minobacački projektil kalibra 120 mm, proizveden 1983. u „Krušiku“ iz Valjeva. U eksploziji je ranjeno i ubijeno oko 100 ljudi.¹⁶⁵

---

¹⁶¹ Димитријевић, *Генерал Младић*, 223.

¹⁶² Delić, *Armija*, 379.

¹⁶³ Nedžad Latić, Zehrudin Isaković, *Ratna sjećanja Mehmeda Algića, Rat u Srednjoj Bosni*, Bemust, Zenica, 1997, 26-30.

¹⁶⁴ Sarajevo nije imalo obezbijeđene rezerve hrane za prehranu domaćinstava u stanju duže zimske opsade grada, Sarajlije nisu imale novca za nabavku većih količina brašna, soli, ulja i šećera, kao i osnovnih prehrambenih artikala. Uz navedeno, Sarajevo nije imalo obezbijeđen i nesmetan dotok električne energije koji bi u svakom stanu u gradu osiguravao mogućnost bar jednog stalnog priključka na dan. Suad Arnautović, *Kako se branila Bosna*, Vojno-politički eseji i komentari, Promocult, Sarajevo, 1997, 71.

¹⁶⁵ Minobacački projektil 120 mm, koji je usmrtio 37 ljudi a ranio 88, težak je oko 12 kg. Hodžić, *Sve je*, 264.

Objekat D-B – tehnička ili vojna deblokada ?

Obzirom da je cijelu prvu ratnu godinu grad Sarajevo bio u potpunoj vojnoj, komunikacijskoj, pa čak i u političkoj blokadi, nametalo se pitanje saobraćajnih i tehničkih mogućnosti otvaranja grada. Odnosno da li je moguće napraviti ulaz i izlaz iz grada koji neće biti blokiran i pod kontrolom neprijateljskih snaga koje su čvrsto držale obruč. Iz takvih promatranja u glavama mnogih ljudi od tehničke struke kao i u svijesti vojničkih i političkih rukovodilaca rodila se ideja o prokopavanju podzemnog tunela, koji bi povezo Sarajevo sa slobodnom teritorijom izvan grada. Realizacija takve ideje bi bila značajna za protok ljudstva, MTS te sredstava neophodnih za život koja su se mogla na različite načine nabaviti, ali je bio problem kako ih dopremiti u grad.¹⁶⁶ Gledano iz perspektive vojne teorije, izgradnja tunela u opsadama pipada ranosrednjovjekovnoj koncepciji opsada. Osim u srednjem vijeku, tuneli su korišteni u oba svjetska rata. Vijetnamski rat je poznat po tunelima koje su iskopavali vojnici Vietkonga i NWA(Sjevernovijetnamska armija) . Palestinci imaju prokopane u Gazi koji ih povezuju sa Egiptom, primjera je mnogo.¹⁶⁷

Opsadni obruč agresorskih snaga je bio najtanji u rejonu Sarajevskog aerodroma, tako da je odluka bila da se u tom području izgradi tunel. Krajem 1992. godine pomoćnik komandanta 1. korpusa za logistiku Rašid Zorlak je odlučio ispitati kakve su mogućnosti za prolazak ispod piste s jedne na drugu stranu korištenjem postojećeg drenažnog sistema. Planiranje i sama izgradnja tunela su tretirani kao velika vojna tajna od krucijalnog značaja. Krajem jula 1993. godine, sarajevski tunel ispod piste je bio završen. Ovim inženjerijskim poduhvatom, sigurno najvećim u proteklom ratu, Dobrinja je spojena s Butmirom.¹⁶⁸ Tajni sarajevski tunel, kasnije simbolično prozvan „Tunel spasa“, uspostavio je liniju života koja je prolazila kroz tunel, izlazila u Butmir južno od aerodroma i pružala se dalje prema Hrasnici, a odatle preko Igmana se vezala sa ostatkom slobodne teritorije.¹⁶⁹ Prema procjenama ARBiH, kroz tunel D-B je napravljeno preko milion prolazaka ljudi u periodu od 30. jula 1993. pa sve do kraja rata. Paddy Ashdown, član britanskog parlamenta, kasniji Visoki predstavnik međunarodne zajednice u BiH, bio je jedan od

---

¹⁶⁶ Ajnadžić, *Obrana*, 257.

¹⁶⁷ Nihad Kreševljaković, *Tunel Spasa, Sarajevo 1003-2013, Fond KS za izgradnju i očuvanje grobalja, šehida i poginulih boraca, memorijalni centar i spomen obilježja žrtava genocida*, 2013, 23.

¹⁶⁸ Šadinlija, „Izgradnja i značaj“ 23-37

¹⁶⁹ Andreas, *Plave kacige*, 88.

rijetkih stranaca koji je prošao kroz tunel. Predsjednik Izetbegović je nekoliko puta prolazio kroz tunel. Donia u svojoj knjizi navodi da je prema procjenama Armije, skoro dvadeset miliona tona hrane prošlo kroz tunel u Sarajevo. To je manje od trideset jednog miliona tona koji je uvezen pod okriljem UN-a zračnim putem, i znatno manje od 168 miliona tona koji su isporučeni kopnenim putem konvojima pod zaštitom UN-a.¹⁷⁰

Snage VRS su s vremena na vrijeme granatirale ulaz u tunel, ali nisu mogli intenzivnije i redovnije vršiti artiljerijsko dejstvo na cilj koji je jako blizu UN-ovog osoblja i aktivnosti jer su se bojali mogućih vojnih i političkih reperkusija. Prisustvo UN snaga na površini je štitilo podzemni prolaz. Zvaničnici UN-a su se pravili kao da tunel i ne postoji. Navodno je Pilippe Morillion, francuski general UN-ovih snaga, izjavio kako je prostor iznad aerodromske piste u nadležnosti NATO snaga a površina aerodroma u nadležnosti UN-a, a sve što se nalazi 20 cm ispod površine u nadležnosti sarajevske vlade. Morillion se našalio dodavši da bi vlada BiH bila glupa kada ne bi iskopala jedan tunel.¹⁷¹ Obzirom da su nage VRS na razne načine pokušavale da zatvore tunel, postavlja se pitanje, da li je izgradnja tunela D-B bila stvarna vojna deblokada Sarajeva? U noći kada je uspostavljena veza Dobrinje i Butmira, bataljon od 600 vojnika u punoj vojnoj opremi je otišao na Igman u cilju zaustavljanja velike ofanzive VRS. Ovaj taktički manevar jedinica iz Sarajeva je bio od velikog značaja za odbranu grada.¹⁷²

U ljeto 1993. i početkom 1994. ispoljavale su se prednosti izlaska snaga 1. korpusa iz Sarajeva. Već u drugoj polovini 1993. godine sve jedinice iz Sarajeva su redovnim smjenama ljudstva kroz tunel izrotirale svoje bataljone u dodijeljenim zonama izvan grada, što je jedinicama dalo mogućnost da se adaptiraju uslovima planinskog načina izvođenja borbenih dejstava. Sistem rotacije je za jedinice iz grada u narednom periodu rata bio od izuzetnog značaja jer su neke od najžešćih bitaka vođene upravo u brdsko-planinskim dijelovima Igmana, Treskavice, Bjelašnice, Jahorine, koje se nalaze u zoni odgovornosti 1. korpusa ARBiH.¹⁷³

Ovakavi taktički manevri i uključivanje u borbu van grada, za jedinice Prvog korpusa ARBiH nije bio moguć u periodu opsade prije izgradnje tunela D-B. Edgar O'Billance navodi

---

¹⁷⁰ Donia, *Sarajevo*, 356-357.

¹⁷¹ Andreas, *Plave kacige*, 89-99.

¹⁷² Riječ je o operaciji VRS „Lukavac 93“. Ajnadžić, *Odbrana*, 259.

¹⁷³ Vahid Karavelić, „Najznačajnija borbeno djelovanja u zoni odgovornosti 1. korpusa Armije RBiH u 1993, u; *1993.- prelomna godina rata za odbranu Bosne i Hercegovine*, Udruženje za zaštitu tekovina borbe za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo, 2011.43.

kako opsada Sarajeva nikada nije bila „vodonepropusna“ te da je bilo nekoliko skrivenih ulaza ali da to bosanska vlada nije pominjala jer bi time narušila status Sarajeva kao opsjednuto „Staljingrada“¹⁷⁴ Ova izjava ne može biti u potpunosti netačna, jer u prvim danima opsade, sigurno su postojali uski koridori u obruču za koje nisu znali ni JNA a ni TO, odnosno SRK i ARBiH. Izgradnjom tunela D-B, tehnički, može se govoriti kao o deblokadi, jer je nastala pukotina u opsadnom obruču, ali iz strogo vojne perspektive, izgradnja tunela je više bila deblokada logističko-humanitarne prirode, iako je koristila kao saobraćajna komunikacija za razne manevarske, prostorne, taktičke i specijalne jedinice ARBiH. Ako je stavljanje tunela u funkciju predstavljalo svrsishodnu deblokadu grada Sarajeva, zašto se onda na ljeto 1995. godine pokrenula do tada najveća i najopsežnija operacija s ciljem konačnog razbijanja opsadnog prstena, kodno nazvana operacija „T“ (Tekbir)? Odgovor se nalaze sam po sebi, izgradnja tunela je bila samo jedna mala pukotina, kroz koju su prolazili ljudstvo, MTS, lijekovi, *etc.* Stvarna deblokada bi bila kraj artiljerijskog dejstva, snajperskog dejstva, svakodnevnih stradanja civila u Sarajevu, odnosno ono čemu je vojni i politički vrh BiH za vrijeme cijelog rata težio a to je povlačenje teškog naoružanja iz Sarajeva i oko njega.¹⁷⁵

Vojna deblokada Sarajeva operacijom ARBiH bi *de facto* označila kraj rata u Bosni i Hercegovini. Iz strogo vojne perspektive, rat je zaustavljen, odnosno prekinut kada su ARBiH i HVO ugrozili Banja Luku, koja je u tom periodu rata predstavljana kao najvažniji grad RS.¹⁷⁶

Posljedni pokušaj deblokade : Operacija „Tekbir“

U prvim mjesecima 1995. godine je započela završna faza rata u BiH. Donia je primjetio jednu značajnu karakteristiku u posljednjoj fazi rata. Kako je se prekid vatre o kojem je pregovarao Carter raspao i zatim formalno okončan u aprilu, komandanti svih vojnih formacija pripremali su ofanzive kako bi stekli maksimalnu prednost u pregovorima za neizbježni mirovni sporazum¹⁷⁷ Nakon što je Sedmi korpus oslobodio Vlašić u martu 1995. godine u operaciji „Domet 1“, najveću visinsku tačku srednje Bosne, stekli su se povoljniji uslovi da ARBiH počine

---

¹⁷⁴ O'Ballance, *Civil War*, 98.

¹⁷⁵ Delić, *Armija*, 283.

¹⁷⁶ Bejdo Felić, *Peti Korpus*, 1992-1995, Biblioteka Dokumenti, Ljiljan, Sarajevo, 2002 629-633.

¹⁷⁷ Donia, *Bosnian Serb Leadership*, 92.

snažnije djelovati prema snagama VRS, ovaj put zajedno sa jedinicama HV i HVO-a¹⁷⁸ Jedinice ARBiH su počele uspješno izvršavati ofanzivne zadatke u korpusnim zonama odgovornosti, jedino je u Sarajevu, u zoni odgovornosti Prvog korpusa, stanje ostalo nepromjenjeno. Radi evidentne nemoći i indolentnosti međunarodne zajednice da pomogne Sarajevu, iako je to bio imperativ shodno raznim odlukama, rezolucijama i ultimatumima, predsjednik Predsjedništva Alija Izetbegović, kao čelni dužnosnik kolektivnog civilnog komandanta, na sastanku 19. maja s vojnim vrhom ARBiH naredio je da se u što kraćem vremenskom periodu pristupi izvođenju operacije za deblokadu Sarajeva.¹⁷⁹ Predsjednik Izetbegović nije uvažavao realne argumente generala. U memoarima Rasima Delića se može detaljnije o ovome pročitati, On navodi kako je pokušavao da razuvjeri Izetbegovića od operacije deblokade. Njegovi argumenti za takvo stajalište su bili da za izvođenje operacije takvog obima i značaja, ARBiH nije još uvijek materijalno, organizacijski i psihološki spremna.¹⁸⁰

Navodno je predsjednik Izetbegović bio u bojazni jer je objekat D-B, sarajevski tunel, bio jedini izlaz iz Sarajeva, što je i bio poseban razlog za ovakvo naređenje. Izetbegović je najavio da neće napustiti Sarajevo dok se grad u potpunosti ne deblokira. Istovremeno, general Delić je početkom jula 1995. godine pozvao na zajedničku i koordinisanu operaciju civilnih i vojnih struktura vlasti radi obezbjeđivanja povoljnih uslova na frontu tokom ofanzive. Hoare u svojoj knjizi „How Bosnia Armed“ tvrdi da je ova operacija bila značajna i po ulozi koju je odigrao HVO Kiseljak, koji je trebao da sadejstvuje u ofanzivi, ali je sa komandantima VRS dogovorio lažnu hrvatsku vojnu pobjedu koja će biti snimljena kao dokaz privrženosti HVO-a savezu sa ARBiH.¹⁸¹ U duhu priprema za posljednje bitke i okršaje, general Mladić je izdao Direktivu br.7 na sjednici Vrhovne komande krajem januara 1995. godine. U Direktivi se zahtijevalo da se upornom odbranom na svim dijelovima ratišta odbrani teritorija Republike srpske i pomoći RSK, te odsudnom odbranom u širem rejonu Sarajeva i Posavine spriječiti deblokadu Sarajeva i presjecanje komunikacije Sarajevo – Trnovo – Kalinovik, kao i presjecanje komunikacija kroz Semberiju i Posavinu.¹⁸²

---

¹⁷⁸ Latić, Isaković, *Ratna sjećanja*, 57-59.

¹⁷⁹ Delić, *Armija II*, 128.

¹⁸⁰ Delić, *Lice i naličje*, 418.

¹⁸¹ Hoare, *How Bosnia*, 106.

¹⁸² Димитријевић, *Генерал Младић* 311.

Na prvi pogled, ravnoteža snaga na tom području, u ljudstvu, favorizuje ARBiH. Prvi korpus je imao oko 26.000 vojnika unutar grada, zajedno sa još oko 33.000 vojnika raspoređenih u srednjoj Bosni, sa težištem borbenih dejstava prema vanjskom dijelu opsadnog obruča. Iako su se brojke tokom rata mijenjale, SRK je 1995. godine sa znatno manjim kapacitetom ljudstva držao Sarajevo u opsadi. Koliko god ovaj disbalans u ljudstvu bio u prednosti za ARBiH, jedan drugi, značajni, disbalans je mnogo više opredijelio nemogućnost razbijanja opsade 1995. godine. Sarajevsko-romanijski korpus je u svom arsenalu imao više od 600 artiljerijskih oruđa, tenkova, teških i srednjih minobacača, dok je Prvi korpus posjedovao između 10 i 20 artiljerijskih oruđa, različitih kalibara te sa stotinjak lakih minobacača za pješadijsku podršku.¹⁸³

Zbog teške i komplikovane situacije u Sarajevu intenzivirani su kontakti s komandom UNPROFOR-a radi preduzimanja mjera iz njihove nadležnosti na normalizaciji situacije u gradu. U Zenici na sastanku 24. maja 1995. godine komandant GŠ ARBiH je tražio od komandanta UNPROFOR-a generala Smitha, da osigura ponovno stavljanje teškog naoružanja u zoni isključenja oko Sarajeva pod kontrolu UNPROFOR-a i korištenje avijacije NATO snaga ukoliko VRS odbije da vrati oteto naoružanje. Smith nije dao nikakvo konkretno obećanje u vezi s teškom artiljerijom VRS, naglašavajući da njegove snage izvršavaju svoje zadatke nepristrasno.¹⁸⁴ Ipak teško bombardovanje Sarajeva je natjeralo NATO snage da iz zraka napadnu artiljerijske položaje VRS oko Sarajeva. Na ograničenu operaciju NATO avijacije, VRS je odgovorio bijesom i zarobljeno je nekoliko stotina pripadnika UNPROFOR-a, koji su bili raspoređeni kao taoci u vojnim objektima koji bi mogli poslužiti kao meta za napade NATO avijacije. Snage VRS su čak preuzele i kontrolne punktove UNPROFOR-a gdje su konfiskovali njihovo naoružanje i opremu, a 27. maja je izdato naređenje da se preuzme kontrola nad sarajevskim aerodromom.¹⁸⁵ Bilo je nekoliko pokušaja ublažavanja života pod opsadom, te mjere su bile stavljanje teške artiljerije, 155 mm, u zonu isključenja. Artiljerija VRS je često zanemarivala te odluke, na koncu masovno stradanje civila u maju je bilo okidač za zračnu intervenciju. U tim napadima su smrtno stradala 42 civila, a preko 250 ih je bilo ranjeno. Ingrao je predstavio jednu zanimljivu pretpostavku, naime on smatra da je drugo granatiranje na Markalama značajno doprinijelo okončanju rata u Bosni i Hercegovini. Prva je prebacilo borbe

---

¹⁸³ Balkan Battlegrounds, 308.

¹⁸⁴ Delić, *Armija II*, 130.

¹⁸⁵ Šadinlija, *Za Sarajevo*, 191.

na drugi sektor, djelimično zato što je stvaranje zone isključenja oko Sarajeva natjeralo VRS da relocira svoju raspoloživu artiljeriju prema Goraždu i Bihaću.¹⁸⁶

Komandant Glavnog štaba ARBiH je izdao naređenje da operacija počinje 15. juna u četiri sata ujutro, sadejstvom snaga sa vanjske strane opsadnog prstena, a da jedinice iz Sarajeva započnu svoj napad 12 sati kasnije. Snage SRK-a očekivale su i vršile su intenzivne pripreme za nadolazeću ofanzivu neprijatelja. Pripreme su bile definisane Mladićevom Direktivom 7 još iz marta. Nositelj ovog zadatka je bio SRK.¹⁸⁷ Operacija „T“/„Tekbir“ je bila najveća i posljednja operacija deblokade Sarajeva. Osim toga, ova operacija je angažovala najveće snage i sredstva koje je tokom rata koncentrisala ARBiH na nekoj operaciji.¹⁸⁸ General Rasim Delić je uručio zapovijest operacije komandantima 1., 3., 4. i 7. korpusa, te predstavniku MUP-a 29. maja u Tarčinu. Prema inicijalnom planu, glavne probojne snage za napad trebale su se grupisati u zoni desno: Kiseljak – Igman, lijevo: Čemerska planina – Vogošća. Na glavnom pravcu napadale su snage 3., 4., i 7. korpusa s kontingentom jedinica iz Prvog korpusa. Za vrijeme pripreme operacije snage ARBiH su izvršile grupisanje snaga na dodijeljenim pravcima izvođenja proboja. Artiljerija je, sukladno svojim kapacitetima, izvršila solidnu popunu ubojitim granatama i projektilima za blisku protuoklopnu borbu.¹⁸⁹ Strateški gledano, ideja je bila da jedinstvenim i sveobuhvatnim napadom s krila i bokova razbije neprijateljska odbrana na pomoćnim pravcima, vezati snage VRS angažovane na opsadi grada i interventne jedinice po dubini, a glavnim snagama izvršiti udarni proboj na više pravaca. Od krucijalnog značaja je bilo da se ovlada ključnim zemljišnim objektima, a zatim pravovremenim dejstvom snaga iz okruženja, snaga s fronta i ubačenih snaga produžiti napad radi što bržeg spajanja sa jedinicama iz Sarajeva, barem na jednom pravcu i na taj način izvršiti deblokadu.¹⁹⁰

---

¹⁸⁶ Ingraio, *Suočavanje*, 210.

¹⁸⁷ Šadinlija, *Između pravde*, 696.

¹⁸⁸ Šadinlija, „*Prsten za glavu aždaje*“ 379.

¹⁸⁹ Glavne snage ARBiH koje su činili 3., 4., i 7. korpus ojačani s pet brigada iz 1. korpusa, usmjerene su na centralnom dijelu zapadnog fronta i to: 7. korpus napada pravcem Visoko – Paljevo – Rajlovac; 4. Korpus napada pravcem Hadžići – Mostarsko raskršće – Ilidža, 3. korpus napada pravcem Čemerska planina – Ravni Nabožić – Semizovac – Vogošća. Pomoćne snage su činile samo jedinice iz prvog korpusa, koje su napadale na tri početna pravca: prvi pravac napada: Igman – Trnovo – Jahorina – Trebević; angažovane su snage i sredstva 1. korpusa (14. divizija Pazarić ojačana elementima brigada iz 12. divizije Sarajevo); drugi pravac napada: Crnoriječka visoravan – Srednje – Vogošća (snage 16. divizije Vareš); treći pravac napada: izvode snage 12. divizije iz Sarajeva. Karavelić, Rujanac, *Sarajevo*, 291-292.

¹⁹⁰ Čekić (et al.) *Prvi korpus*, 313.

Glavni štab VRS je kao strateški objekat svojih borbenih dejstava odredio Sarajevo, čijom je blokadom, iznurivanjem i ubijanjem njegovih građana, nastojao ostvariti povoljniji položaj i bolja rješenja u mirovnim pregovorima. Opsadu Sarajeva su činile snage SRK u neposrednoj blokadi grada i blokadi grada u širem okruženju. Širina opsadnog prostora se kretala od nekoliko stotina metara u zoni oko Sarajevskog aerodroma do 30 km kod Breze i Visokog. Snage na unutrašnjoj strani opsadnog obruča bile su usmjerene prema jedinicama ARBiH u gradu, a na vanjskom prema jedinicama Armije na treskavičko-igmanskom, visočkom i crnorječkom ratištu. U međuporstoru su se nalazile snage za podršku i intervenciju. Odbranu je SRK zasnivao na inženjerski utvrđenim rejonima odbrane bataljona u drugom i trećem stepenu, dobro organizovanom sistemu vatre, minskim poljima na prednjem kraju, te nevjerovatno snažnoj artiljerijskoj podršci i interventnim snagama ranga voda do bataljona, koje su mogle brzo reagovati u slučaju ugrožavanja linija odbrane. Zbog kontrolisanja ključnih komunikacija oko grada, SRK je u roku od nekoliko sati mogao dovesti interventne jedinice u pojačanje iz bilo kojeg okupiranog dijela teritorije BiH.¹⁹¹

Iako je ova operacija nosila tajni naziv „Tekbir“, skraćeno „T“, ona nije bila nikakva tajna široj javnosti u Bosni i Hercegovini, ni snagama VRS. Kao što je u prethodnim poglavima pomenuto, VRS je imala značajne i korisne obavještajne te operativne kapacitete koje je redovno koristila u prevenciji operacija deblokade Sarajeva od strane ARBiH. Obavještajnim strukturama, GŠVRS je prikupio dovoljno informacija o dimenzijama priprema ARBiH i na vrijeme su pozicionirana neophodna pojačanja i organizovana je odsudna odbrana svojih strateških položaja koji su se nalazili oko Sarajeva.¹⁹²

---

¹⁹¹ Delić, *Armija II*, 132.

¹⁹² Šadinija, *Za Sarajevo*, 192.

Izvođenje operacije

Operacija „T“ je započela 15. juna 1995. godine u ranim jutarnjim satima, već u 02.00 su se čule prve detonacije artiljerijskih projektila u rejonu južno od Visokog. Najteže borbe visočkog pravca napada su vođene na Ravnom Nabožiću u zoni odgovornosti 126. ilijaške brigade ARBiH. U žestokom napadu, kojem je prethodila artiljerijska priprema, na pravcima napada 3. korpusa oslobođeni su Taračin Do, brdo Brezovaš i više od polovice Ravnog Nabožić te druga susjedna sela i objekti.¹⁹³ Delić navodi da je operacija počela sat ranije, zbog ranijeg dolaska u borbeni dodir jedinica 7. korpusa s neprijateljskim snagama. Jedinice ARBiH su na skoro svim pravcima napada ostvarile odličan početni uspjeh, ali zbog kvalitetno organizovane odbrane, snažne vatre i kontra-napada snaga VRS, bile su prinuđene da se povuku na početne položaje. Brigada „Crni Labudovi“ je oslobodila objekat „Lipa“ koji se nalazi iznad vitalne komunikacije Nišići – Semizovac.¹⁹⁴ Na ovom pravcu napada grčevit otpor su pružile dvije brigade iz sastava VRS: Ilijaška brigada VRS i Specijalna bigada MUP RS.¹⁹⁵

Obavještajni podaci s kojima je raspolagala ARBiH je nagovještavala da se konkretno na ilijaškom dijelu fronta nalazi oko 4.500 vojnika VRS.¹⁹⁶ Postoji određena mogućnost da je procjena ljudstva bila nešto niža od stvarne situacije na terenu, jer su pripreme za operaciju bile ishitrene po nalogu Predsjedništva. Veoma je izvjesna mogućnost da je operacija „T“ bila produkt promjena na međunarodnoj političkoj sceni, za koju se još nije moglo znati u kojem će se pravcu kretati i šta će donijeti Bosni i Hercegovini. To je period velikih promjena u odnosima snaga na ratištu koje zbog opsade Sarajeva nisu mogle da dođu do punog izražaja. Deblokada opsjednutog Sarajeva je sigurno, iz te geopolitičke perspektive, bila potrebna nego 1992. godine.¹⁹⁷ Gradonačelnik Sarajeva Tarik Kupusović je izjavio pred medijima da stanovnici Sarajeva ne mogu preživjeti još jednu opsadnu zimu, a u maju 1995. godine predsjednik Izetbegović je javno obećao da će se opsada prekinuti, politički ili vojno do 25. novembra.¹⁹⁸

---

¹⁹³ Barić, Herić, Durić, *Monografija*, 386.

¹⁹⁴ Delić, *Armija II*, 138.

¹⁹⁵ Димитријевић, *Генерал Младић*, 331.

¹⁹⁶ ARBiH, Str.pov. br. 01/3-120, 08. 08. 1995.

¹⁹⁷ ICTY, predmet br.IT-09-92-T, PROSECUTOR VS. RATKO MLADIĆ, DEFENCE NOTICE OF DISCLOSURE OF EXPERT REPORTS BY MITAR KOVAC PURSUANT TO RULE 94bis, paragraf 4.54.

¹⁹⁸ Balkan Battlegrounds, 309.

U prvim danima borbenih aktivnosti, jedinice ARBiH na glavnom pravcu ofanzive nisu uspjele ostvariti očekivani uspjeh na proboju vanjskog opsadnog prstena. Uprkos tvrdoj odbrani snaga SRK, jedinice ARBiH su nastavile odlučnu sa napadima. U nadi da će protivnik biti iscrpljen, desio se kontra efekat. Naime, zbog nesinhronizovanih i nedovoljno koordinisanih borbenih dejstava, napadi su se sveli na razbacivanje MTS-a i zamora kod jedinica. Borbene aktivnosti na desnom krilu ofanzive, pomoćni pravac Igman – Trnovo, bile su nešto povoljnije po snage ARBiH. Jedinice Prvog korpusa koje su imale borbene zadatke na igmanskom pravcu su imale dobre uspjehe u potiskivanju neprijatelja, odnosno u širenju slobodne teritorije. Za vrijeme ove operacije, jedinice na Igmanu su oslobodile oko 25 kvadratnih kilometara teritorije.¹⁹⁹ Komanda 1. korpusa je izdala naređenje za uvođenje u borbu 12., 14. i 16. divizije. Dobre rezultate je ostvarila 12. divizija koja je ostvarila dubok prodor te su oslobođeni objekti Prestrugana stijena, Vidovac, Ovčervac, Gradina, selo Priječani, Jelišin bor, Ostojići, Jasikovac i Gradac. Na pravcu napada 14. divizije 17. juna su oslobođena Straišta, a dan kasnije Gušće. Šmerkovo brdo, Ometala, Stojevica, Zagrađe, Strug, Kukovi, Krivodol, Javor, Hrašće te sela Šerifići, Vjerča, Umčani, Mijanovići, Gaj, Trebečaj. Prvi put do tada se desilo da jedna jedinica uspjeje potpuno razbiti opsadne snage po dubini opsadnog obruča. Put za oslobađanje Kijeva i Trnova bio je otvoren, a prilazi prema Jahorini bez odbrane.²⁰⁰

Iz ratnog dnevnika Šemse Tucakovića se mogu pronaći jako zanimljivi opisi operacije „T“: „15.6.1995. Danas počele žestoke bitke za Sarajevo. Naši krenuli u ofanzivu na dva glavna pravca – zapadnom i južnom. Pored jedinica Prvog, učestvuju i dijelovi snaga Drugog, Trećeg i Četvrtog i Sedmog korpusa. U večernjim satima stižu u Generalštab vijesti o uspjesima. Oslobođene Lipe kod Srednjeg, Ravni Nabožić iznad Semizovca, kao i neke pozicije oko Hadžića. Izetbegović izdao saopštenje puno samouvjerenosti. U Generalštabu se komentariše kratko: operacija teče po planu. Četnicima udarce zadaju HVO i HV koji napreduju prema Grahovu i Glamoču. Vijesti o aktivnostima naših snaga smjenjuju jedna drugu. Naši presjekli put Gazivode – Srednje. Napreduju prema Vogošći. I iz grada se djeluje ofanzivno. Jedinice krenule prema Trebeviću i prešle put kod Zlatišta. Bila zauzeta Kula iznad Špicaste stijene, ali je potom napuštena. Izvještaj o gubicima govori da su žrtve jučerašnjeg dana velike: 33 poginula, 77 teže i 163 lakše ranjena. Najveće gubitke imali 2. i 3. korpus. Četnici se žestoko brane. Potvrđuju

---

¹⁹⁹ Rujanac, *Opsjednuti grad*, 325-327.

²⁰⁰ Karavelić, *Rujanac*, Sarajevo, 293.

naši podaci da su na sarajevsko ratište četnici doveli svoje najbolje jedinice iz drugih okupiranih dijelova BiH koje pružaju otpor. Karadžić na našu ofanzivu odgovorio intenziviranjem aktivnosti oko ujedinjenja tzv. RS i RSK. Pozvao je Martića iz Knina da konačno konkretizuju dogovor o ujedinjenju tzv. „srpskih zemalja zapadno od Drine.“²⁰¹ Iz Tucakovićevog dnevnika se osjeti velika doza motivacije i nade u uspjeh, ali i osjećaj o velikim gubicima. Po Tucakoviću, u prvom danu izvođenja operacije iz stroja je izbačeno 273 vojnika. U drugom danu operacije, 16. juna, nastavljena su ofanzivna dejstva na svim pravcima napada. Snage 4. korpusa su probile linije VRS na igmanskom Golom brdu, ali su krajem dana bile primorane da se vrate na polazne položaje. Jedinice Armije u prva dva dana borbenih aktivnosti u okviru operacije „T“ nisu postigle cilj ni očekivani efekat iznenađenja, jer su, u taktičkom pogledu, jedinice VRS-a dobro koristile tehničku nadmoć, uređen sistem vatre i manevarske sposobnosti rezervi, te su uz artiljerijsku i vatrenu podršku, angažmanom rezervi i snažnim protu-udarom zaustavile napredovanje jedinica ARBiH-a skoro na svim pravcima.²⁰²

Prateći problem svih pokušaja deblokade Sarajeva, koji se često manifestirao kao presudni, jeste tajnost operacije. Konkretno za slučaj operacije „Tekbir“, armijski general Rasim Delić u memoarima navodi da je prije početka izvođenja ofanzive s ciljem deblokade Sarajeva, zamaskirao njeno izvođenje vojnih akcija na crnoriječkom ratištu i na Vozući. Borbena dejstva na Vozući su evoluirala u uspješnu operaciju „Uragan 95“ kojom je došlo do prekida vitalnih komunikacija za VRS i boljim povezivanjem 1. i 2. korpusa ARBiH na tom sektoru.²⁰³ Komandant 7. korpusa Mehmed Alagić izvodi nešto drugačije zaključke u vezi sa neuspjehom u realizaciji deblokade Sarajeva. On smatra da je pored neuvezanosti linija, nesinhronizovanog djelovanja na linijama dodira između 1. i 4. korpusa, te naređenja prekida operacije od strane predsjednika Izetbegovića, glavni razlog bio nizak nivo tajnosti. General Jovan Divjak je po navodima generala Alagića neovlašteno govorio o planu te da su se pojavili brojni novinski članci o tome. „Neki od njih su se više, neki manje poklapali sa stvarnim planovima i procjenama, ali sve u svemu, jako su nam odmogli u izvođenju same operacije.“²⁰⁴ Delić daje nešto širi spektar razloga za neuspjeh operacije, neki od njih su: nedovoljno poznavanje borbenog rasporeda neprijatelja, organizacije, vatreneog sistema te razmještaja i načina

---

²⁰¹ Tucaković, *Izveštaji*, 814.

²⁰² Čekić (et al.), *Prvi korpus*, 318.

²⁰³ Delić, *Lice i naličje*, 419.

²⁰⁴ Latić, Isaković, *Ratna sjećanja*, 66-69.

angažovana njegovih rezervi; precjenjivanje mogućnosti vlastitih jedinica, nedovoljno izraženo težište angažovanja snaga i sredstava na glavnom pravcu napada zbog djelovanja na više pomoćnih pravaca nego što je potrebno; tragedija Srebrenice; te najkonkretnije, nepridržavanje od strane komandanata ideje i zamisli komandanata GŠARBiH da se djelovanjima kroz međuprostore i iz pozadine te udarom na bokove i spoj jedinica neprijatelja osigura proboj njegovih linija odbrane, nego su primjenjivana frontalna djelovanja koja zbog tehničke inferiornosti nisu donijela očekivane rezultate.²⁰⁵

Veoma je moguće da su navedeni generali svaljivali krivicu jedan na drugoga kako bi smanjili svoju odgovornost za neuspjeh, ali je od većeg značaja bila ishitrenost od strane civilnih sektora vlasti, konkretno predsjednika Izetbegovića da se operacija pokrene u loše vrijeme bez ozbiljnije i adekvatnije pripreme. Iako general Alagić navodi da je po njemu najveći problem bila koordinacija sa HVO-om, jer se ništa nisu mogli dogovoriti. Još uvijek zapetljani odnosa HVO-a i ARBiH-a su zasigurno negativno utjecali na realizaciju operacije deblokade Sarajeva, ali samo na pravcu Kiseljaka (Visokog), jer, kako general Alagić navodi, da su u tim komplikovanim odnosima, neprijateljske snage iskoristile i da su maksimalno rasteretile taj pravac dok su lijevi i desni pravac od Kiseljaka znatno ojačali.²⁰⁶ Za nadolazću ofanzivu GŠVRS je lako mogao doći do preciznijih informacija preko posmatrača UNPROFOR-a. Glasnogovornici UN-a su 13. juna objavili da je ARBiH okupila 20.000 do 30.000 vojnika u području Visokog i Breze, dok su posmatrači UN-a izvijestili da su snage ARBiH premjestile više medicinskih objekata, uključujući i poljske bolnice u navedeno područje.²⁰⁷ Iako su tri dana prekratko vrijeme za manevar snaga VRS, to vrijeme je bilo sasvim dovoljno za transport jedinica za specijalne namjene.

Armija RBiH je uprkos neuspjehu došla u posjed impozantnog ratnog plijena: 7 tenkova T-55, 1 samohotka 122 mm, 5 oklopnih transportera, 2 topa 76 mm, B-1, 1 top 76 mm ZIS, 1 top Boffors 40 mm, 2 PAT 20 mm, 1 minobacač 120 mm, 5 PAM 12,7 mm, 3 minobacača 82 mm, 6 minobacača 60 mm, 6 protivavionskih sistema S-2M, 7 kamiona, 1 cisterna, 1 autobus, veći broj manjih vozila i drugih sredstava.²⁰⁸ Izvođenjem operacije „T“ postignuti su rezultati koji su

---

²⁰⁵ Delić, Armija II, 143.

²⁰⁶ Ibid. 69.

²⁰⁷ Balkan Battlegrounds, 310.

²⁰⁸ ICTY, predmet br.IT-09-92-T, PROSECUTOR VS. RATKO MLADIĆ, DEFENCE NOTICE OF DISCLOSURE OF EXPERT REPORTS BY MITAR KOVAC PURSUANT TO RULE 94bis, paragraf 4.54

doprinijeli daljnjem ofanzivnom djelovanju Armije skoro na svim frontovima. Njenim izvođenjem ostvaren je sekundarni cilj, oslobođeno je oko 30 km² teritorije, uzdrmana je odbrana neprijateljskih snaga, ali smanjena je i ofanzivna mogućnost VRS u nadolazećem periodu.²⁰⁹ Pored svih pozitivnih i negativnih strana operacije, jednu od najvažnijih za ARBiH je pomenuo armijski general Delić, a to je smanjenje ofanzivnih mogućnosti VRS. Sarajevska operacija je pripremila teren za završne operacije rata u Bosni i Hercegovini, prije svega za najveći manevar u proteklom ratu, spajanje 5. i 7. korpusa ARBiH,²¹⁰ a zatim i sadejstvo dva navedena korpusa u jednoj od najuspješnijih operacija „Sana 95“²¹¹ kojom su desetkovani 1. i 2. krajiški korpus VRS i ugrožena Banja Luka. Prekidom ove operacije je završen rat u Bosni i Hercegovini.

Analitičari CIA-e su dali jedno jako zanimljivo objašnjenje zbog neuspjeha operacije. Oni smatraju da je plan GŠARBiH bio dobro zamišljen zbog fokusa na početne poteze i na izolaciju i slabljenje snaga VRS oko grada presijecanjem njihovih linija snadbijevanja, prije stvaranja koridora između Sarajeva i srednje Bosne, odnosno deblokade. Sveukupni naponi nisu bili uspješni zbog efikasne odbrambene doktrine VRS, koja se oslanja na velika minska polja i superiornost VRS u teškoj artiljeriji kako bi osujetila bilo kakav plan deblokade Sarajeva; ovo je bilo praćeno adekvatnim angažovanjem elitnih pješadijskih jedinica u ključnom momentu u napredovanju jedinica ARBiH. Broj žrtava je bio nesumljivo velik na obje strane. Službeni list Armije BiH „Prva linija“ je objavio da je u pokušaju deblokade ubijeno oko 200 a ranjeno 600 pripadnika VRS. Ono što se nije spomenulo jeste žrtve na strani ARBiH, odnosno da je Armija izgubila preko 1000 ljudi a da je 3000 ranjeno u borbama oko Sarajeva.²¹² Delić navodi da je ARBiH imala više od 300 poginulih i 600 teško ranjenih,²¹³ a Karavelić i Rujanac navode broje od 317 poginulih i 604 ranjena²¹⁴

Kao što je Karadžić predvidio u Direktivi 7 iz marta 1995., ARBiH je u junu pokrenula veliki napor da okonča opsadu provalom u grad s vanjske strane obruča. Ofanzivu kratkog daha, VRS je odbio u tri dana izuzetno teških borbi sjeveroistočno i sjeverozapadno od grada. Pobjeda

---

²⁰⁹ Delić, *Armija II*, 142-143.

²¹⁰ Fikret Ćuskić, „Mobilnost jedinica 7. korpusa ARBiH“; u *Ratna 1994.-1995. godina, Srednja Bosna od Washingtona do Daytonu*, Zbornik radova sa okruglog stola održanog 13. aprila 2013. godine u Travniku, Udruženje za zaštitu tekovina borbe za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo, 2014, 240.

²¹¹ Felić, *Peti Korpus*, 631-641.

²¹² *Balkan Battlegrounds*, 315.

²¹³ Delić, *Armija II*, 144.

²¹⁴ Karavelić, *Rujanac, Sarajevo*, 297.

VRS u Sarajevu je bila nadoknađena srpskim gubicima u zapadnoj Bosni, što je otvorilo mogućnost da ARBiH zajedno sa HVO i HV zajedničkim naporima potisnu VRS iz cijele zapadne Bosne. Mladić suočen sa ovim porazima, pokreće veliku ofanzivu u Podrinju s ciljem osvajanja enklava. Pored ostalog, SRK je vratio svu tešku artiljeriju u zonu isključenja od dvadeset kilometara oko Sarajeva. Grad je kazнено granatiran od juna do augusta 1995. godine granatama i projektilima koji su uključivali posebno razorne avio bombe. Iako je propala još jedna ofanziva, ARBiH je uspjela održati vitalno važne položaje na zapadnim prilazima grada.²¹⁵

---

²¹⁵ Donia, *Bosnian Serb Leadership*, 93.

Zaključak

Deblokiranje Sarajeva je često bilo predstavljano kao imperativ, prije svega kako bi se spriječila humanitarna katastrofa u gradu te kako bi se prestalo sa uništavanjem i stradanjem civila. Među visokim vojnim i političkim dužnosnicima se stvorilo ubjeđenje da se Sarajevo 1992. godine mora deblokirati prije početka zime, jer sa zimom dolazi i dodatni balast na ionako izmrcvaren i uništen grad bez funkcionalnosti adekvatne i neophodne infrastrukture koja je do tada postojala. Prve operacije za deblokadu grada 1992. godine su vođene su na taktičko-operativnom nivou, što može značiti nekoliko stvari. Kao prvo, tadašnje oružane snage RBiH su bile organizovane kroz Teritorijalnu odbranu i MUP, te su potpomognute paravojnim organizacijama „Patriotska liga“, „Zelene beretke“ i naoružanim, češće nenaoružanim patriotima koje su stale u odbranu grada i države. Doktrina Teritorijalne odbrane je prije svega bila defanzivna i odbrambena, nastala još u periodu SFRJ, ona je predstavljala koncept naoružanog naroda. Zbog takve vojne doktrine, Teritorijalna odbrana nije posjedovala, prije svega, materijalno-tehničke kapacitete za izvođenje operacija na strateškom nivou, pogotovo ne u proljeće i ljeto 1992. godine. Drugo, komandni lanac i hijerarhija nije bila uspostavljena, štaviše kasnija komanda ARBiH je često imala velikih problema sa samovoljom pojedinih komandanata koja je često pravila više štete nego koristi. Treći problem je bio nedostatak obrazovanog vojnog kadra, prije svega visoko-školovanih oficira (pukovnika, brigadira i generala). Čest je bio slučaj da oficiri, potporučnici i poručnici komanduju čitavim brigadama, formacijama koje ne odgovaraju njihovim činovima. Osim visoko-obrazovanog vojnog kadra, nedostajao je i broj školovanih oficira koji su često predstavljali mozak vođenja operacija na terenu. Nepisano je pravilo u vojnoj teoriji da su upravo niži oficiri glavni taktičko-operativni elemenat borbe koji je fundamentalan za samoinicijativno djelovanje u kritičnim momentima vođenja borbe. Ako se detaljnije pogleda u rad, može se pronaći nekoliko značajnih primjera gdje je pripadnicima TO, MUP-a i ARBiH-a nedostajala samoinicijativa nižih oficira na terenu.

Smatrati da su vojni pokušaji deblokade Sarajeva propali zbog nedostatka materijalno-tehničkih sredstava nije ispravno. Iako je tačno da su TO i ARBiH konstantno imali problema zbog nedostatka MTS, to ipak predstavlja samo jedan mali elemenat neuspjeha. Gore navedeni nedostateci su više puta bili presudni za neuspjeh. U opisanim akcijama i operacijama se nije desilo da pripadnicima TO, MUP-a i ARBiH-a nestane municije u pokušajima proboja.

Neupitno je da su pojedine operacije bile izvođene u nerealnom vremenu, u momentima kada za njih nisu postojale nikakve osnove za uspješnu realizaciju. Takve operacije su uglavnom bile više želja političkih i vojnih rukovodilaca nego što su bile odraz stvarnog stanja na terenu. Najbolji primjer takve ishitrenosti su sve obrađene operacije u ovom radu. Predsjednik Izetbegović je naredio da se Sarajevo deblokira Glavnoj komandi ARBiH bez uzimanja u obzir primjedbi od armijskog vrha, što je rezultovalo ubrzanim i neadekvatnim pripremanjima za operaciju. Postojala su tri ključna ratišta u Bosni i Hercegovini: sarajevski obruč, istočnobosanske enklave (Goražde, Srebrenica i Žepa) te bihaćki džep. Padom bilo koje od navedene tri navedene komponente bi za VRS značilo oslobađanje velikog broja vojnika, koji bi se mogli uputiti na neko drugo ratište. Nakon pada Srebrenice i Žepe, dobar dio Drinskog korpusa, čija zona odgovornosti je bila na tom prostoru, je bio upućen na druga ratišta u BiH. Bihać je također bio u potpunom okruženju koje je držalo između 60.000-70.000 vojnika VRS i SVK(Srpska vojska Krajine) . Pad Bihaća bi omogućio Prvom i Drugom krajiškom korpusu VRS i drugim jedinicama iz RSK da svoje snage upute prema centralnoj Bosni, i to bi dovelo do potpunog poraza ARBiH, što bi na kraju bio i konačan pad Bosne i Hercegovine. Nemoguće je operacije deblokade izuzeti kao izolovan slučaj, jer su one vrlo često bile u vezi sa dešavanjima na drugim dijelovima bosanskohercegovačkog ratišta. Prve akcije deblokade su vođene gotovo u isto vrijeme kada su TO i HVO vodili teške bitke protiv JNA za kontrolu Posavine. Koridor u Posavini je čak bio i prekinut, što je išlo na ruku TO i HVO, takva situacija je predstavljala strahovit problem za sve srpske snage u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, jer je bila presječena vitalna logistička veza.

Takva situacija na terenu je bila značajna za pregovore koji su vođeni. Strana koja je imala više uspjeha na terenu je zasigurno imala veću prednost za pregovaračkim stolom. U tom shvatanju, često su se i akcije deblokade Sarajeva nalazile između real-politike i stanja na terenu. Dodatno otežavajući faktor u borbama vođenim oko Sarajeva je bila i nezainteresovanost Hrvatske strane da se Sarajevo deblokira. Glavni razlog za nezainteresovanost u takvim operacijama jesu upravo mirovni pregovori, gdje je Hrvatska strana imala zajamčene neke teritorije, zavisno o kojem se mirovnom planu govorilo, Hrvatima je bio garantovan neki određeni dio Bosne i Hercegovine, nekada manji a nekada veći. Situacija sigurno nije bila ista na svim dijelovima Bosne i Hercegovine, negdje je od početka rata postojao animozitet između TO/ARBiH i HVO, a negdje nije bilo sukoba između Hrvatske i Bosanske strane. Nije ista

situacija bila 1992. i 1995. godine, kada nakon Washingtonskog sporazuma, HVO, HV i ARBiH vode zajedničke ofanzivne operacije na zapadu Bosne i Hercegovine, kada su se snage VRS i našle u velikim problemima, a SVK je bio poražen te je pala Srpska krajina. Ovakvi zaključci ukazuju da se stvari ne smiju generalizirati ni šablonizirati radi jednostavnijeg shvaćanja, ne samo vojnih pokušaja deblokade Sarajeva, nego i cjelokupnog rata u Bosni i Hercegovini. Danas je nevjerovatno govoriti o saradnji ARBiH i VRS, ali ona je bila realna i stvarna u pojedinim situacijama u bosanskom ratu.

Sve operacije vođene u zoni odgovornosti Prvog korpusa ARBiH su kao glavni ili sporedni cilj imale da deblokiraju grad ili da stvore preduslove za izvođenje operacije koja bi razbila neprijateljsku opsadu. Prvi Korpus je imao raspoređene snage unutar i izvan Sarajeva, jedinice koje su se nalazile u gradu se često nisu snalazile na terenu izvan obruča, jer nisu navikle na manevarsko i prostorno borbeno djelovanje. To se pokazalo kao nedostatak koji se djelimično korigovao izgradnjom Objekta D-B, odnosno tunela spasa, kada su jedinice iz grada često boravile na Igmanu gdje su se navikavale na vođenje borbenih dejstava u brdskim i planinskim dijelovima. Taj koncept ratovanja, odnosno u obruču i izvan se nametnuo kao koncept operativnog djelovanja s ciljem vojne deblokade grada. Odnosno, pokušavane su akcije i operacije sa obje strane obruča. Iako su postojale male šanse da se grad deblokira, još manje su bile da se deblokira iznutra, odnosno iz grada. Konfiguracija terena te dominantni visovi i objekti pod kontrolom Sarajevsko-romanijskog korpusa nisu dozvoljavali jedinicama u Sarajevu da prave veće i ozbiljnije manevre. Ubojita artiljerija SRK-a je uvijek bila pozicionirana prema gradu te su zbog toga jedinice Prvog korpusa skoro uvijek imale veće gubitke kada bi iz grada pokušavale da naprave proboj. S druge strane, jedinice izvan obruča su imale više prostora za manevar, bolju i sigurniju pozadinu.

U objašnjavanju ovako komplikovanih pitanja, često se mogu pronaći i određene kontroverze. Posebno je zanimljiva situacija koja se dešavala neposredno prije i za vrijeme prve akcije vojne deblokade Sarajeva. Riječ je o akciji „Ilidža“ koja je imala za cilj da se preko Ilidže snage TO probiju i deblokiraju komunikacije koje vode u grad. Naime u ključnom momentu akcije, kada su snage SDS-a bile potisnute jedinice JNA su postavile tampon zonu i time je akcija okončana. Tada snage JNA još uvijek nisu bile označene kao neprijateljske, a prije operacije je Predsjedništvo donijelo odluku da JNA djeluje kao arbitar zadužen za postavljanje

tampon zona. Prije donošenja odluke za deblokadu, Predsjedništvo je usvojilo navedeni zaključak koji se veže za JNA. Postavlja se pitanje, zašto je to učinjeno, jer realizacija vojne akcije je suprotna sa zaključcima Predsjedništva. Danas je još uvijek nepoznato ko je vodio pregovore s JNA, ali je ta nepoznata osoba sigurno bila na vezi sa Predsjedništvom. Ovo predstavlja svojevrsni vojni presedan, ako se detaljnije situacija uzme u obzir. Postoji i manja mogućnost da je čitava kontroverzna situacija bila plod slabe organizacije, nedovoljnog poznavanja plana i jednostavno ishitrenosti da se Sarajevo deblokira. Sa ovom situacijom, historiografija nije značajnije upoznata, samo je nekolicina autora letimično opisala navedenu akciju bez da objasne ili postave pitanje u vezi sa navedenom problematikom.

Pitanje zbog čega su teme o vojnoj deblokadi Sarajeva neistražene su sigurno u vezi sa drugim temama koje su bile aktuelne nakon potpisivanja mira u Dejtonu. Prije svega, veliki naponi su poduzimani u svrhe istraživanja karaktera rata u Bosni i Hercegovini, dokazivanja umiješanosti Srbije i Hrvatske u rat, ratnih zločina, masovnih egzekucija civila, etničkog čišćenja i genocida. U prvom redu istraživanja su vršena o Srebrenici, Žepi, Prijedoru, Goraždu, Bihaću i opsadi Sarajeva. Historičari iz Bosne, Srbije i Hrvatske su pratili dešavanja za vrijeme Haških procesa i često su njihova pisanja bile reakcije na zaključke i presude. Možda najvažnije od svega, akcije i operacije deblokade Sarajeva su bile neuspješne, i predstavljale su vojne poraze. Vojni porazi su gotovo uvijek praćeni velikim žrtvama u ljudstvu. Najbolji primjer je operacija „Tekbir“ gdje su snage 1.,2.,3., 4. i 7. korpusa imale velike gubitke, koji su 1995. godine bili prikriveni. U slučaju detaljnijih istraživanja u post-ratnom periodu, postavljala bi se pitanja o odgovornosti za velike gubitke, što tada sigurno nije išlo na ruku političkom i vojnom rukovodstvu Bosne i Hercegovine.

U ovom radu se polemizalo konkretno o vojnim pokušajima deblokade, predstavljene su određene operacija, dati su odgovori na pojedina pitanja i postavljena su neka za koje je potrebno vremena da se odgovore. Na koncu, ovaj rad predstavlja samo grebanje po površini, jer pojedine teme o ratu u Bosni i Hercegovini čak i danas nisu detaljno polemizane. Potrebno je dosta rada da se čitava polemika detaljno iskristalizira, i posebno, potrebno je sačekati dosta vremena da vojni arhivi postanu dostupni za istraživače. Na kraju, podrazumijeva se da sam prvenstveno ja odgovoran za sve eventualne greške i nepreciznosti koje se mogu pronaći u ovom radu.

Izvori i literatura

Neobjavljena izvorna građa

- Arhiv Armije Republike Bosne i Hercegovine (**AARBIH**)
- Zbirke dokumenata elektronske baze podataka sudskih dokumenata **ICTY**
- Glavni štab Vojske Republike srpske (**GŠVRS**)

Objavljena izvorna građa

- Službeni glasnik R BiH, 1992.
- Tucaković, Šemso, *Izvjestaji iz Bosanskog rata (Dnevničke zabilješke)*, D.D. Fojnica, Fojnica, 2018.
- Šimić, Tomo, *Dokumenti Predsjedništva BiH 1991.-1994.*, National security and future1-2 (7), Zagreb, 2006.
- Šimić, Tomo, *Dokumanti Predsjedništva BiH 1991.-1994.*, Narional security and future3 (7) Zagreb, 2006.

Literatura

1. Ajnadžić, Nedžad, *Odbrana Sarajeva*, ITD Sedam, Sarajevo, 2002.
2. Ajnadžić, Nedžad, *Politički i vojni značaj odbrane Sarajeva*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Sarajevu, 2012.
3. Andreas, Peter, *Plave kacige, Crno tržište*, Rabic, 2011.
4. Arnautović, Suad, *Kako se branila Bosna*, Vojno-politički eseji i komentari, Promocult, Sarajevo, 1997.
5. *Balkan Battlegrounds: A Military History of The Yugoslav Conflict, 1990-1995*, Volume I, Central Intelligence Agency, Office of Russian and European Analysis, Washington, 2002.
6. Barić, Herić, Durić, *Monografija 126. brigade Armije Republike Bosne i Hercegovine*, Udruženje boraca 126. brigade Ilijaš, Ilijaš, 2022.

7. Bougarel, Xavier, *Bosna, Anatomija rata*, Drugo izmijenjeno izdanje, University press, Sarajevo, 2018.
8. Čekić, Smail, *Agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu, Planiranje-Izvođenje-Priprema*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2004.
9. Čekić, Smail (et al.), *Prvi Korpus Armije Republike Bosne i Hercegovine*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo 2017.
10. Čekić, Smail, „Namjera, ciljevi, organizacija, mjesto i uloga jedinstvene vojske SRJ-Vojske Jugoslavije/, Vojske Republike Srpske“/, „Srpske vojske krajine“, *De iure i de facto organa države Savezne Republike Jugoslavije, u (iz)vršenju genocida u Republici Bosni i Hercegovini*“, *Pregled, Časopis za društvena pitanja*, God. LVIII, br. 2, Sarajevo, 2017.
11. Ćatić, Mirsad, *Sjena nad Igmanom, Ratni dnevnik, 1992-1996*, Bemust, Sarajevo, 2000.
12. Ćuskić, Fikret, „Mobilnost jedinica 7. korpusa ARBIH“; u *Ratna 1994.-1995. godina, Srednja Bosna od Washingtona do Dayton*, Zbornik radova sa okruglog stola održanog 13. aprila 2013. godine u Travniku, Udruženje za zaštitu tekovina borbe za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo, 2014.
13. Divjak, Jovan, *Ne pucaj*, Sarajevo, 2013.
14. Divjak, Jovan, „Bosanskohercegovačko ratište u 1993. – opšti pregled“ u; 1993.- *Prelomna godina rata za odbranu Bosne i Hercegovine*, Udruženje za zaštitu tekovina borbe za Bosnu i Hercegovinu, 2011.
15. Delić, Rasim, *Armija Republike Bosne i Hercegovine: nastanak, razvoj i odbrana zemlje*, knjiga prva, Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo, 2007.
16. Delić, Rasim, *Armija Republike Bosne i Hercegovine: nastanak, razvoj i odbrana zemlje*, knjiga druga, Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo, 2007.
17. Delić, Rasim, *Lice i naličje rata, Na čelu armije u ratu i miru*, Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo, 2005
18. Димитријевић, Бојан, *Генерал Младић и Војска Републике Српске*, Институт за савремену историју, Catena Mundi, Београд, 2019.
19. Donia, Robert, *Bosnian Serb Leadership and the Siege of Sarajevo, 1990-1995*, Center for Russian and East European Studies, The University of Michigan, Michigan, 2010.

20. Donia, Robert Sarajevo, *Biografija grada*, Institut za istoriju Sarajevo, Sarajevo, 2006.
21. Donia, Rober, *Iz skupštine Republike Srpske 1991-1996.*, Magistrat, University Press, Sarajevo, 2012.
22. Robert J. Donia, „Radovan Karadžić, Uzroci, postanak i uspon genocida u Bosni i Hercegovini“, University press-Izdanja Magistrat, Sarajevo, 2016
23. Džambasović, Asim, „Igman: povoljan operativno-taktički položaj a nepostojanje jedne komande“ u „*Značaj igmanskog bojišta za odbranu Sarajeva i Bosne i Hercegovine*, Udruženje za zaštitu tekovina borbe za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo, 2009.
24. Efendić, Hasan, *Ko je branio Bosnu*, Udruženje građana plemićkog porijekla BiH Sarajevo, Sarajevo, 1998.
25. Felić, Bejdo, *Peti Korpus*, 1992-1995, Biblioteka Dokumenti, Ljiljan, Sarajevo, 2002.
26. Hadžifejzović, Senad, *Rat uživo, Ratni i televizijski dnevnik*, Sarajevo, 2002.
27. Hadžihasanović, Enver, „Značaj igmanskog bojišta za odbranu Republike Bosne i Hercegovine“; u *Značaj igmanskog bojišta za odbranu Sarajeva i Bosne i Hercegovine*, Udruženje za zaštitu tekovina borbe za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo, 2009.
28. Halilović, Sefer, „Lukava strategija“, PJ Matica Sandžaka, Sarajevo 1997.
29. Hoare, Mark A., *How Bosnia Armed*, Saqi Books, London, 2004.
30. Hodžić, Šefko, *Bosanski ratnici*, DES, Sarajevo, 1998, 39.
31. Hodžić, Šefko, *Sve je moguće*, Des doo, Sarajevo, 2010.
32. Hodžić, Šefko, *Otpečaćeni Koverat*, Des doo, Sarajevo, 2000.
33. Karović – Babić, Merisa „Zločini nad civilima u Sarajevu počinjen modificiranim aviobombama“, *Historijska traganja*, 13, Institut za Historiju, Sarajevo, 2014.
34. Karavelić, Vahid, Rujanac, Zijad, *Sarajevo, Opsada i odbrana, 1992-1995.*, Udruženje za zaštitu tekovina borbe za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo, 2009.
35. Karavelić, Vahid, *Agresija na Bosnu i Hercegovinu, Sjeveroistočna Bosna, 1991-1992.*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2004.
36. Karavelić, Vahid, „Značaj Igmanskog bojišta za borbena djelovanja 1.korpusa Armije R BiH; u *Značaj igmanskog bojišta za odbranu Sarajeva i Bosne i Hercegovine*, Udruženje za zaštitu tekovina borbe za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo, 2009.

37. Karavelić, Vahid, „Najznačajnija borbena djelovanja u zoni odgovornosti 1. korpusa Armije RBiH u 1993, u; *1993.- prelomna godina rata za odbranu Bosne i Hercegovine*, Udruženje za zaštitu tekovina borbe za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo, 2011.
38. Kreševljaković, Nihad, *Tunel Spasa, Sarajevo 1993-2013*, Fond KS za izgradnju i očuvanje grobalja, šehida i poginulih boraca, memorijalni centar i spomen obilježja žrtava genocida, 2013.
39. Ingrao, Charles W., *Suočavanje s jugoslavenskim kontroverzama, Inicijativa naučnika*, Biblioteka Memorija, Sarajevo, 2010.
40. Tarik, Kulenović, Pripreme za rat i početak rata u Bosni i Hercegovini 1992. godine, *Polemos: časopis za interdisciplinarna istraživanja rata i mira*, Vol. I No. 1, Zagreb, 1998.
41. Latić, Nedžad, Isaković, Zehrudin, *Ratna sjećanja Mehmeda Algica, Rat u Srednjoj Bosni*, Bemust, Zenica, 1997.
42. Moll, Nicolas, *Između sjećanja, poricanja i zaborava – Tri studije o kulturi sjećanja u BiH 20 godina nakon rata*, „Sarajevska najpoznatija javna tajna“ *Suočavanje sa Cacom, Kazanima i zločinima počinjenim nad Srbima u opkoljenom Sarajevu, od rata do 2015*, FES, Sarajevo, 2015.
43. Muslimović, Fikret, *Argumenti i sjećanja o ratu*, Knjiga prva 1990-1993., Udruženje za zaštitu tekovina borbe za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo, 2006.
44. Mulaosmanović, Admir, „Na putu ka nezavisnosti. Referendum u Bosni i Hercegovini“, *Historijska traganja* 10, Institut za Historiju, Sarajevo, 2012.
45. O'Ballance, Edgar, *Civil War in Bosnia 1992-94*, MacMillan Press LTD, London, 1995.
46. Rujanac, Zijad, *Opsjednuti grad Sarajevo*, Bosanski kulturni centar, Sarajevo, 2003, 221.
47. Shrader, Charles R., *The Muslim-Croat Civil War in Central Bosnia, A Military History, 1992-1994*, Texas A&M University Press, College Station, Austin, 2003.
48. Šadinlija, Mesud, *Teritorijalna odbrana Bosne i Hercegovine, 1986-1992.*, Univerzitet u Sarajevu, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2013.
49. Šadinlija, Mesud, „Učešće Vojske Jugoslavije u napadima na Sarajevo u decembru 1993. i januaru 1994. godine- operacija „Pancir-2“, *Historijski Pogledi*, III, No 4, Centar za istraživanje moderne i savremene historije, Tuzla, 2020.

50. Šadinlija, Mesud, *Između pravde i realpolitike, Odnos mirovnih planova i vojnih operacija u Bosni i Hercegovini 1992-1995*. Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2018.
51. Šadinlija, Mesud, „Izgradnja i značaj Sarajevskog ratnog tunela“, *Korak, Časopis za zaštitu tekovina borbe za Bosnu i Hercegovinu*, Broj 30, godina XI, Sarajevo, 2013.
52. Šadinlija, Mesud, *Za Sarajevo, za Bosnu svoju, Od 13. Novosarajevske do 111. viteške brdske brigade*, Udruženje „1. Slavna – 111. Viteška brigada“ Sarajevo, 2010.
53. Šadinlija, Mesud, „Determinacija neprijatelja u direktivama Glavnog štaba i Vrhovne komande Vojske Republike srpske“, *Historijski pogledi*, vol. III, No. 4. Tuzla, 2020.
54. Šadinlija, Mesud „Prsten za glavu aždaje: Sarajevo u strateškim ciljevima Republike Srpske 1992-1995“; u *Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu (Historija, Historija umjetnosti, Arheologija)*, Knjiga XVII/3, 2014.
55. Šehagić, Elvedin, *Kakanj u odbrambenom i oslobodilačkom ratu, 1992-1995*, JU Gradska biblioteka Kakanj, Kakanj, 2018.

Web-linkovi

- <https://www.youtube.com/watch?v=qOLat7EJfvM>